

REDAKCJA

DAWID KOBYLAŃSKI

**NAUKI HUMANISTYCZNE I SPOŁECZNE
W PERSPEKTYWIE
INTERDYSCYPLINARNEJ**

TOM IX

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

NAUKI HUMANISTYCZNE
I SPOŁECZNE
W PERSPEKTYWIE
INTERDYSCYPLINARNEJ

TOM IX

REDAKCJA NAUKOWA
DAWID KOBYLAŃSKI

REDAKCJA

DAWID KOBYLAŃSKI

**NAUKI HUMANISTYCZNE I SPOŁECZNE
W PERSPEKTYWIE
INTERDYSCYPLINARNEJ**

TOM IX

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

KOMITET REDAKCYJNY:

DAWID KOBYLAŃSKI (PRZEWODNICZĄCY)

PIOTR BIAŁKOWSKI

ALEKSANDRA BOGUSZ

ALEKSANDRA JUSIAK

ADRIAN WASILEWSKI

MAGDA ZALEWSKA

REDAKCJA TECHNICZNA

BEATA CHMIELEWSKA

PATRYK KOS

RAFAŁ MINIERSKI

MAŁGORZATA BUDNIK-MINERSKA

RECENZJA

ASSOC. PROF. SERHII RUSAKOV

DR PAWEŁ FALENTA

DR JUSTYNA KOCIEMBA-ŻULICKA

DR TOMASZ SŁAPCZYŃSKI

DR MICHAŁ STACHURSKI

KOREKTA REDAKTORSKA, SKŁAD I PROJEKT OKŁADKI

KAROL ŁUKOMIAK

© COPYRIGHT BY AUTHORS & ARCHAEGRAPH

ISBN: 978-83-67959-18-6

WERSJA ELEKTRONICZNA DOSTĘPNA NA STRONIE INTERNETOWEJ WYDAWCY:

www.archaeograph.pl

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

ŁÓDŹ, WRZESIEŃ 2023

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA.....	6
(NIE)PAMIĘĆ SPOŁECZNA JAKO SKUTEK DZIAŁAŃ PROPAGANDY KOMUNISTYCZNEJ.....	7
PRZEMYSŁAW KOT	
„CHOĆ GONI NAS CZAS” – ANALIZA PSYCHOLOGICZNA FILMU ORAZ PROPOZYCJA PRACY PRAKTYCZNEJ Z MŁODZIEŻĄ NA TEMAT STAROŚCI.....	21
ADRIANNA GRUSZKA	
WYKORZYSTYWANIE DZIECI DO PRACY JAKO PRZEJAW HANDLU LUDŹMI, A NAUCZANIE PAPIEŻA JANA PAWŁA II I PAPIEŻA FRANCISZKA.....	32
KLAUDIA BĄKIEWICZ-GRABKOWSKA	
ODWAŻNY DYPLOMATYCZNY GAMBIT – ZASTOSOWANIE SZTUCZNEJ INTELIGENCJI W SEKTORZE PUBLICZNYM.....	52
ZUZANNA CZERNICKA, KAROLINA TULIK	
AMBIENT INTELLIGENCE JAKO ŚRODOWISKO ŻYCIA.....	66
BOŻENA SMORCZEWSKA-MICKIEWICZ	
NESTLÉ’S GROUP IN TERMS OF THE FUNDAMENTAL RISKS. ASSESSMENT IN THE LIGHT OF THE CHANGING WORLD.....	83
MICHAŁ MROZEK, MAŁGORZATA NIWICKA	
INSTYTUCJA ŁAWNIKÓW W POLSKIM PRAWIE NA PRZESTRZENI LAT.....	97
NATALIA ANNA WRONSKA	
ODPOWIEDZIALNOŚĆ CYWILNA BIURA PODRÓŻY.....	110
NATALIA ANNA WRONSKA, ZUZANNA ZUBRZYCKA	

PRZEDMOWA

Z przyjemnością przedstawiamy Państwu tom IX monografii, wydany w ramach serii wydawniczej *Nauki humanistyczne i społeczne w perspektywie interdyscyplinarnej*, na który składa się osiem autorskich rozdziałów. Publikacja powstała w wyniku współpracy badaczy z różnych polskich ośrodków akademickich. W niniejszym tomie można znaleźć opracowania przedstawicieli: Akademii Ignatianum w Krakowie, Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu Szczecińskiego oraz Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Głównym celem przygotowania niniejszej publikacji było stworzenie młodym (lecz nie tylko) badaczom przestrzeni do prezentacji swoich kierunków badawczych oraz naukowych zainteresowań. Tak sformułowany wielowymiarowy oraz szeroki temat monografii umożliwił zgromadzenie w jednym miejscu naukowców reprezentujących różne dyscypliny naukowe.

W imieniu komitetu redakcyjnego chciałbym przekazać szczególne słowa uznania recenzentom artykułów i podziękować za poświęcony czas i wszystkie cenne uwagi, które wpłynęły na wysoką wartość merytoryczną tomu. Mamy nadzieję, że publikacja ta stanie się motywacją i inspiracją dla młodych badaczy do dalszej pracy naukowej.

Komitet Redakcyjny

(NIE)PAMIĘĆ SPOŁECZNA JAKO SKUTEK DZIAŁAŃ PROPAGANDY KOMUNISTYCZNEJ

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie wpływu propagandy komunistycznej na (nie)pamięć społeczną, na przykładzie mieszkańców powiatu nowotarskiego i ich pamięci społecznej okresu 1939-1947. Podstawą empiryczną pracy będą badania ankietowe przeprowadzone wśród mieszkańców powiatu nowotarskiego.

Słowa kluczowe: (nie)pamięć społeczna, propaganda komunistyczna, historia XX wieku

(Nie)pamięć społeczna jest uważana za równie ważną dla zbiorowości, co pamięć społeczna. Większość badaczy uważa, że pamięć i (nie)pamięć, nazywana też czasem pamięcią selektywną, są ze sobą nierozzerwalnie związane i dopiero razem tworzą pamięć społeczną [Assman 2010]. Istnieje wiele definicji pamięci społecznej. Według Barbary Szackiej zbiorowa pamięć przeszłości (termin zamiennie używany z pamięcią społeczną) to wyobrażenia o przeszłości własnej grupy, konstruowane przez jednostki z zapamiętanych przez nie informacji pochodzących z różnych źródeł i docierających do nich rozmaitymi kanałami. [Szacka 2006: 11]. (Nie)pamięć społeczna oznacza brak w powszechnej świadomości wyobrażenia o ważnych wydarzeniach z przeszłości danej grupy. Istotnym pytaniem w kontekście (nie)pamięci społecznej są jej przyczyny. W tym przypadku możemy wyróżnić dwie główne. Po pierwsze dana grupa zapomina o tym, co niewygodne, niebezpieczne, czyli to,

co może zagrozić integralności całej zbiorowości [Hiroszowiczi, Neyman 2001]. Druga przyczyna (nie)pamięci społecznej jest związana z mechanizmami jej funkcjonowania, ze zmianą społecznych ram. Pamięć i (nie)pamięć zbiorowości funkcjonuje w konkretnym otoczeniu społecznym, które na siebie wzajemnie oddziałują [Halbwaschs 2007]. Mowa tu o polityce historycznej władz centralnych, formach upamiętnienia wydarzeń z przeszłości (pomniki, cmentarze, uroczystości), które wpływają na wizję przeszłości, jaką zbiorowość wspólnie podziela.

Celem niniejszego artykułu jest odpowiedzenie na pytanie, w jaki sposób propaganda władzy komunistycznej oddziaływała na kształtowanie (nie) pamięci społecznej. Analiza zostanie dokonana na podstawie (nie)pamięci społecznej mieszkańców powiatu nowotarskiego obejmująca lata 1939-1947. Podstawą empiryczną pracy będą ankiety przeprowadzone ze 147 mieszkańcami analizowanego terenu w lata 2016-2021. Teza pracy brzmi: propaganda komunistyczna miała istotny wpływ na kształtowanie (nie)pamięci społecznej. Praca będzie składała się z dwóch części. W pierwszej przedstawiono zarys historii badanych terenów w analizowanym okresie. Następnie zostaną przedstawione wyniki badań, które polegały na dwuetapowym postępowaniu. Najpierw, na podstawie analizy działań propagandy komunistycznej zostaną wykazane te wydarzenia, które, w zamysle władzy komunistycznej, miały zostać zapomniane przez społeczeństwo. Następnie, na podstawie badań ankietowych, zostanie na pytanie, w jakim stopniu ten zamysł władzy komunistycznej został zrealizowany.

KONTEKST HISTORYCZNY

Dla zaprezentowania kontekstu historycznego należy przedstawić historię Nowego Targu i całego Podhala w czasie II wojny światowej. W chwili wybuchu wojny miasto liczyło 12 tys. mieszkańców, z czego 2200 stanowiła ludność żydowska. Cały powiat nowotarski składał się z 20 gmin o powierzchni 2068 km kwadratowych i 131 800 mieszkańców. Nieco ponad 10 procent mieszkańców powiatu stanowiła ludność żydowska, dodatkowo 2043 osoby deklarowały przynależność do mniejszości łemkowskiej. W okresie międzywojennym politycznie Podhale zdominowały partie chłopskie. Ludowcy wygrywali wszystkie wybory, często zdobywając maksymalną ilość mandatów. W drugiej połowie lat 30. Stronnictwo Ludowe liczyło 762 członków i około 2000 aktywnych sympatyków (nie posiadali legitymacji partyjnej, ale brali udział w pracach na rzecz partii) w powiecie nowotarskim. Silną pozycję,

ale zdecydowanie słabszą od ludowców, posiadały także ugrupowania związane z obozem piłsudczykowskim i narodowcy. Polska Partia Socjalistyczna i komuniści odgrywali znikomą rolę.

Pierwszy dzień wojny był dla ludności Podhala równocześnie pierwszym dniem okupacji. Wojska niemieckie i słowackie już w godzinach porannych zajęły Zakopane i okolice, a około 16.30 wkroczyły do Nowego Targu. 2 września całe Podhale oraz Spisz i Orawa zostały zajęte przez oddziały wroga. Centrum administracyjnym Podhala okupant uczynił Zakopane. W mieście ulokowano najważniejsze urzędy, w tym siedzibę Gestapo, która zaczęła działać już 9 września 1939 r. Zakopane, w planach niemieckich, miało zostać całkowicie przebudowane i stać się kurortem wypoczynkowym, do którego ludność polska nie miałaby wstępu. Na terenie całego Podhala w okresie okupacji dochodziło do licznych zbrodni. Już we wrześniu 1939 r. Niemcy zamordowali niecałe sto osób, głównie przedstawiciele miejscowej inteligencji. Do codzienności należały łapanki i wywozy na roboty do Niemiec, aresztowania (w tym największe na początku 1942 r., które objęło na Podhalu i w okolicznych regionach kilka tysięcy ludzi) oraz pacyfikacje wsi (w tym Waksmundu graniczącego z Nowym Targiem), które wywoływały ogromne przerażenie wśród ludności całego Podhala.

Należy również wspomnieć o sytuacji na tych terenach Spisza i Orawy, które należały do państwa polskiego w okresie międzywojennym, a po 1939 r. zostały włączone do Słowacji. Łącznie ziemie te zamieszkiwało 27 tys. ludzi i obejmowały one 11 wsi orawskich i 15 spiskich [Kozanecki, Szczygieł 1971]. Nowa granica, oficjalnie ustanowiona 27 grudnia 1939 roku, przebiegała niedaleko wsi Waksmund, około 10 km od miasta Nowy Targ. Już we wrześniu 1939 r. usunięto polskich księży i nauczycieli oraz zakazano używania języka polskiego w administracji, szkolnictwie i kościołach, organizowano również akcje zbierania i palenia polskich książek i gazet, ale na tych działaniach zakończyły się wszelkie represje. Polityka okupacyjna prowadzona przez rząd słowacki była niezwykle łagodna, a nawet, pod względem ekonomicznym, bardzo pozytywna dla miejscowej ludności. Wiosną 1940 r. tereny te odwiedził ks. Tiso. Odprawiał msze i obiecywał dobrobyt gospodarczy [Zieliński 1977]. Władze słowackie, chcąc przekonać do siebie miejscową ludność, organizowały roboty publiczne, zapewniły wysokie przydziały żywności oraz po korzystnych cenach skupowały produkty rolne. Znaczący dziejów tych regionów uważają, że sytuacja gospodarcza polskiej części Spisza i Orawy była lepsza w czasie wojny niż w okresie międzywojennym [Kowalczyk 2003]. Dla tematu niniejszego artykułu jest to o tyle istotne, że Nowy Targ leżał

kilka kilometrów od nowej granicy państwa słowackiego, co ułatwiało prze-
myt i wpływało na poprawę sytuacji aprowizacyjnej ludności Podhala.

Osobą, która jest oskarżana o dokonanie większości zbrodni na przed-
stawicielach innych grup etnicznych, jest Józef Kuraś – miejscowy partyzant,
dlatego należy przedstawić jego historię. Józef Kuraś Ogień urodził się 23 paź-
dziernika 1915 roku w Waksmundzie, był partyzantem na Podhalu w czasie II
wojny światowej, a w latach 1945-1947 dowodził antykomunistycznym od-
działem Błyskawica. Józef Kuraś brał udział w kampanii wrześniowej jako żoł-
nierz 1. pułku Strzelców Podhalańskich. Pod koniec września, po przegranej
kampanii wojennej, powrócił do rodzinnej wsi. Od listopada 1939 roku był
członkiem Służby Zwycięstwu Polski, a od 1941 roku Konfederacji Tatrzań-
skiej. 29 czerwca 1943 roku Niemcy, w odpowiedzi na jego działania party-
zanckie, zamordowali jego ojca, żonę i 2,5-letniego syna. Po tym wydarzeniu
zmienił pseudonim z Orła na Ogień. W styczniu 1945 roku Kuraś przepro-
wadził przez Gorce oddziały Armii Czerwonej, ułatwiając wojskom sowiec-
kim oskrzydlenie Nowego Targu. Po zajęciu Podhala przez wojska radzieckie
podporządkował swój oddział sowieckiej komendanturze miasta i został wy-
znaczony do organizacji Milicji Obywatelskiej w Nowym Targu, a następnie
został szefem Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Nowym
Targu. Decyzje sowieckiej komendantury miasta spotkały się ze sprzeciwem
lokalnych działaczy komunistycznych i na skutek ich interwencji Wojewódz-
ki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie podjął decyzję o aresztowa-
niu Kurasia, ten jednak ubiegł UB i 12 kwietnia zdezerterował z dużą częścią
swoich towarzyszy i podjął decyzję o powrocie do działań partyzanckich.

Przez niemal dwa lata działalności Józef Kuraś atakował struktury wła-
dzy komunistycznej na Podhalu: posterunki Milicji Obywatelskiej, siedziby
władz lokalnych, państwowe magazyny żywności. W dniu 18 sierpnia 1946
roku przeprowadził jedną ze swoich najbardziej znanych akcji. Jego oddział
opanował więzienie przy ulicy Senackiej 3 w Krakowie, w rezultacie czego
uwolniono kilkudziesięciu więźniów – żołnierzy AK, WiN, NSZ. Ogień
oprócz walki z komunistami dbał także o bezpieczeństwo mieszkańców, łapał
złodziei i morderców, zrabowane mienie państwowe rozdawał mieszkańcom
Podhala. Zgrupowanie Błyskawica należało do jednostek określanych przez
historyków jako nieafiliowane, ponieważ nie podporządkowało się żadnemu
z liczących się ówczesnie politycznych bądź militarynych ośrodków konspira-
cyjnych, Ogień działał całkowicie na własną rękę. 21 lutego 1947 roku Kuraś
wraz z towarzyszącą mu grupą osób został otoczony w Ostrowsku koło Nowe-
go Targu. Nie widząc szans na wydostanie się z okrążenia, usiłował strzałem

w głowę popełnić samobójstwo na strychu jednej z chałup. Zmarł tuż po północy 22 lutego 1947 roku w szpitalu w Nowym Targu.

Z działalnością Józefa Kurasia wiąże się do dnia dzisiejszego wiele niewyjaśnionych kwestii. Ogień walczył nie tylko z przedstawicielami władzy komunistycznej, ale również występował przeciwko wszystkim, których uznał za przeciwników państwa polskiego. Do tej kategorii zaliczał ludność słowacką oraz żydowską. Można stwierdzić, że Kuraś prowadził antysłowacką politykę. Nakładał kontrybucje na wsie zamieszkałe przez Słowaków [Dereń 2000]. Jest obecnie oskarżany o dokonanie wielu morderstw na ludności słowackiej [Molitoris 2001]. W latach 1945-1947 ze Spisza i Orawy uciekło ponad 6 tys. Słowaków [Ciągawa 1997]. Należy zauważyć, że również funkcjonariusze UB zmuszali tę grupę osób do opuszczenia ziem uważanych za polskie. W związku z tym nie można Ogniewi przypisać wyłącznej odpowiedzialności za ucieczkę i prześladowania ludności słowackiej. Takie działania Kurasia wynikały z ogólnej niechęci do tej narodowości na Podhalu w okresie powojennym. Słowacja była sprzymierzeńcem Niemiec hitlerowskich. W czasie wojny z jej terytorium zaatakowały Polskę oddziały wojsk niemieckich. Spisz i Orawa, uważane przez Polaków za ich ziemie, zostały włączone, po kampanii wrześniowej, do państwa słowackiego. Podobną postawę Ogień prezentował w stosunku do ludności żydowskiej. Po wojnie na Podhalu zginęło 33 Żydów [Panz 2018]. Większość zabójstw miała charakter rabunkowy i ich sprawców nie udało się ustalić. W tym miejscu napiszę o zbrodniach dokonanych przez oddział partyzancki Józefa Kurasia Ognia, ponieważ w relacjach moich rozmówców nawiązywano tylko do tych wydarzeń. 10 lutego 1946 roku ludzie Kurasia zastrzelili Dawida Grassgnina, lidera społeczności żydowskiej w Nowym Targu. Został on zabity za współpracę z władzą komunistyczną, podobne wyroki wykonywano także na Polakach. 20 kwietnia 1946 roku oddział kilku partyzantów, ale bez osobistego udziału Ognia, ustawił posterunek na granicy między Nowym Targiem a Waksmundem. W czasie próby zatrzymania i przeszukania samochodu jeden z jadących wystrzelił do partyzantów. Ci odpowiedzieli ogniem i po pojmaniu, jak się okazało pięciu Żydów, obrabowali ich i zastrzelili. Do największej zbrodni doszło 30 kwietnia 1946 roku. Wówczas ludzie Kurasia, bez jego osobistego udziału, zatrzymali w Krościenku ciężarówkę z 26 Żydami próbującymi wyjechać z Polski. Kazali wszystkim opuścić pojazd i nagle otworzyli ogień, zabijając 11 nieuzbrojonych cywilów, reszta uciekła. Nie są znane wszystkie szczegóły i okoliczności tych wydarzeń, jednak historycy są zgodni, że ostatnia z nich, atak w Krościenku, była niczym nieusprawiedliwioną zbrodnią na ludności cywilnej.

PROPAGANDA KOMUNISTYCZNA

Najwięcej wysiłków propaganda komunistyczna poświęciła postaci Józefa Kurasia Ognia, dlatego na jego postaci zostaną wskazane te wydarzenia, które władza komunistyczna chciała wymazać ze świadomości społecznej. Kuraś został przez nową komunistyczną władzę uznany za przeciwnika i przez propagandę był pokazywany tylko w negatywnym świetle. W stosunku do Ognia stosowano takie same metody, jak w stosunku do innych żołnierzy podziemia niepodległościowego. Jakikolwiek upamiętnienie jego osoby w przestrzeni publicznej było wykluczone. Cenzura nie dopuszczała do publikacji tekstów przedstawiających Kurasia i jego żołnierzy w pozytywnym świetle, wydawano tylko prace szkalujące tę postać. Poniżej zostaną zaprezentowane metody działania propagandy komunistycznej wobec Józefa Kurasia. Analizę poniższą oparto głównie na podstawie pracy lokalnego komunisty Władysława Machejka [Machejek 1955], który w swojej książce przedstawił zasady atakowania postaci Ognia. Niemal wszystkie morderstwa, gwałty i napady na tle rabunkowym dokonane na Podhalu w latach 1945-1947, w których sprawców nie udało się wykryć, przypisywano Ogniewi. Miało to na celu uczynienie z oddziału Kurasia zwykłej bandy rozbójników. Opisując Kurasia zawsze stosowano takie przymiotniki jak: złodziej, bandyta, watażka, herszt nad hersztami, a w stosunku do jego oddziału: bandy grasujące na Podhalu, szajka, złodzieje, najgorsze pijawki ludności góralskiej. Starano się również umniejszyć jego zasługi bojowe: Ogień miał atakować przeciwnika tylko w przypadku posiadania znacznej przewagi liczebnej, a w sytuacji zagrożenia zawsze uciekał. Atakowano personalnie Ognia, przypisując mu wszystkie najgorsze cechy. Szkalowanie życiorysu należało do najczęstszych metod stosowanych przez propagandę. Józef Kuraś miał być znanym koniokradem przedwojennym, wstąpił do partyzantki tylko i wyłącznie z przyczyn finansowych. Zarzucano mu pijaństwo, większość akcji bojowych miał przeprowadzić w stanie nietrzeźwym, a spirytus pił jakoby z mlekiem na śniadanie. Oprócz pijaństwa Kuraś miał się odznaczać rozpustą, w ziemiance w Gorcach miał utrzymywać swój własny harem. Nękanie przypadkowych kobiet miało być jego ulubioną rozrywką. Zarzucono mu, że obwołał się królem. Fakty z życia Józefa Kurasia, które mogłyby wywołać współczucie u odbiorcy były pomijane lub marginalizowane. Najlepszym przykładem jest fakt zamordowania przez Niemców żony, syna i ojca Kurasia. Jeśli wspomniano o tym, to od razu twierdzono, że Ogień nie kochał swojej rodziny i bardzo szybko po śmierci małżonki znalazł sobie nową kobietę. Wszystkie powyżej przedstawione działania

propagandy komunistycznej miały za zadanie szerzenie w społeczeństwie czarnej legendy Ognia i ugruntowanie jednoznacznie negatywnego obrazu jego osoby oraz postępowania.

Wpływ na pamięć oraz (nie)pamięć danej zbiorowości mają także czynniki społeczne. W tym przypadku najczęściej poddaje się analizie politykę władz państwowych, działalność mediów masowych, zaangażowanie strażników pamięci (osób, które z własnej woli rozpowszechniają wiedzę o danych wydarzeniach) oraz postawy lokalnych liderów [Magierowski 2015]. Działanie tych czynników kształtuje społeczne ramy pamięci definiowane jako „zestaw charakterystycznych dla grupy mniej lub bardziej określonych reguł myślenia i działania wobec przeszłości” [Kucia, Magierowski 2013: 181] i w ten sposób wpływają na wiedzę danej zbiorowości o przeszłości. W tym rozdziale dokonam analizy wpływu działania komunistycznej polityki historycznej, aktywności strażnika pamięci – Tadeusza Morawy oraz postawy lokalnych elit politycznych na (nie)pamięć społeczną mieszkańców Nowego Targu.

Władza komunistyczna wykorzystywała historię, w tym zwłaszcza II wojnę światową, do legitymizacji swojej władzy oraz do mobilizacji i konsolidacji obywateli wokół nowego systemu politycznego [Zaremba 2000]. W tym celu podejmowano dwa typy działań. Po pierwsze systematycznie propagowano wizję przeszłości zgodną z politycznymi koncepcjami władzy. Eksponowano zatem wkład ZSRR w zwycięstwo nad Niemcami, podkreślano aktywność Polskiej Partii Robotniczej i Krajowej rady Narodowej, działania Armii Ludowej i Gwardii Narodowej oraz walki Wojska Polskiego u boku Armii Czerwonej. Skupiano się głównie na losie etnicznych Polaków pomijając inne grupy, zwłaszcza Żydów [Forecki 2010]. Władza do narzucania swojej interpretacji przeszłości wykorzystywała właściwie wszystkie środki komunikacji: szkołę [Szpociński 1989], instytucje kombatanckie [Wawrzyniak 2009], muzea [Osęka 2007], święta państwowe [Main 2004], nazewnictwo ulic [Hałas 2001], pomniki i cmentarze [Traba 2003]. Po drugie eliminowano z dyskusji publicznej wszystko to, co nie służyło nowej władzy i mogło poddawać w wątpliwość jej zasługi. Takie działanie określa się mianem wymazania na skutek represji [Connerton 2008]. Przykładem takich działań jest pomijanie informacji, które umniejszały znaczenie lub stawiały wizerunek ZSRR lub polskich komunistów w złym świetle, jak współpraca niemiecko-sowiecka w latach 1939-1941 lub działalność rządu RP na uchodźstwie [Sawicki 2005]. W okresie rządów komunistów w Polsce nie można było swobodnie mówić o konflikcie polski-słowackim z lat 1939-1945 ani o zbrodniach popełnionych na przedstawicielach innych grup etnicznych, ponieważ w oficjalnej narracji

o II wojnie światowej nie było miejsca na wydarzenia, które uderzały w pozytywny wizerunek narodowej wspólnoty. Nawet jeśli propaganda szeroko oczerniała osobę Józefa Kurasia Ognia, to nie eksponowała jego zbrodni na Żydach lub Słowakach tylko na polskich komunistach. Równocześnie to Niemcy były przedstawiane jako główny wróg, a Słowacja stała się bratnim narodem. Powyżej opisana polityka władz komunistycznych sprzyjała powstawaniu (nie)pamięci wśród mieszkańców Nowego Targu na analizowany temat.

Na podstawie analizy propagandy komunistycznej wykazano pięć wydarzeń, które władza komunistyczna chciała wymazać z pamięci społecznej. Przedstawiono je w pięciu poniższych pytaniach, cztery dotyczą postaci Kurasia, a jedno polityki nowej, polskiej władzy po 1945 roku, odnośnie ludności słowackiej w Polsce.

1. Jak Józef Kuraś Ogień traktował ludność słowacką?
 - A. Celowo dokonywał ataków na ludność słowacką
 - B. Tak samo jak polską
 - C. Nie wiem
 - D. Nie atakował ludności słowackiej
2. Jak Józef Kuraś Ogień traktował ludność żydowską?
 - A. Celowo dokonywał ataków na ludność żydowską
 - B. Tak samo jak polską
 - C. Nie wiem
 - D. Nie atakował ludności żydowskiej
3. Czy Józef Kuraś Ogień podczas II wojny światowej prowadził działalność partyzancką przeciwko wojskom niemieckim?
 - A. Walczył z Niemcami tak często jak tylko mógł
 - B. Walczył z Niemcami, ale mógł to robić częściej
 - C. Nie wiem
 - D. Bardzo rzadko podejmował działania przeciwko wojskom niemieckim
4. Czy Józef Kuraś ogień podjął współpracę z komunistami po 1945 roku?
 - A. Tak
 - B. Nie wiem
 - C. Nie
5. Jak polskie władze komunistyczne traktowały ludność słowacką po 1945 roku?
 - A. Celowo traktowały ją gorzej niż ludność polską
 - B. Nie wiem
 - C. Tak samo jak ludność polską

Odpowiedzi D w pytaniach 1-3 oraz odpowiedzi C w pytaniach 4-5 są zgodne z efektami, jakie chciała uzyskać propaganda komunistyczna, natomiast odpowiedzi A we wszystkich pytaniach są skrajnie odmienne od skutku, jakie władza komunistyczna chciała uzyskać.

W trakcie badań wykorzystano ankietę, która składała się z dwóch części. Pierwsza zawierała dane demograficzne: wiek, płeć, miejsce zamieszkania, wykształcenie, ocena sytuacji materialnej. W drugiej części badani byli proszeni o odpowiedź na pięć powyższych pytań. Przeprowadzono 147 ankiet. Analiza ankiet została dokonana w trzech oddzielnych grupach wiekowych. Pierwsza grupa obejmuje osoby, które były naocznymi świadkami działań Józefa Kurasia Ognia oraz propagandy komunistycznej wobec jego postaci. Grupa ta obejmuje osoby, które urodziły się najpóźniej w 1940 roku. Druga grupa osób zawiera te, które urodziły się w okresie PRL-u, ale nie były naocznymi świadkami analizowanych wydarzeń. Do tej grupy należą osoby, które urodziły się między 1956 a 1971 rokiem. Data 1971 wynika z tego, że osoby urodzone w tym roku ukończyły edukację do poziomu szkoły średniej w całości w okresie PRL. Ostatnia grupa wiekowa obejmuje osoby urodzone po roku 1989. Poniżej przedstawiono wyniki ankiet.

Tabela 1. Grupa wiekowa I

	Pytanie 1	Pytanie 2	Pytanie 3	Pytanie 4	Pytanie 5
Odpowiedź A	12-30%	16-40%	10-25%	24-60%	6-15%
Odpowiedź B	20-50%	18-45%	20-50%	10-25%	10-25%
Odpowiedź C	4-10%	4-10%	0-0%	6-15%	24-60%
Odpowiedź D	4-10%	2-5%	10-25%	—	—

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 2. Grupa wiekowa II

	Pytanie 1	Pytanie 2	Pytanie 3	Pytanie 4	Pytanie 5
Odpowiedź A	8-12,3%	10-15,4%	13,-20%	6-9,2%	5-7,7%
Odpowiedź B	12-18,5%	7-10,8%	23-35,4%	10-15,4%	10-15,4%
Odpowiedź C	15-23%	16-24,6%	9-13,8%	49-75,4%	50-76,9%
Odpowiedź D	30-46,2%	32-49,2%	20-30,8%	—	—

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 3. Grupa wiekowa III

	Pytanie 1	Pytanie 2	Pytanie 3	Pytanie 4	Pytanie 5
Odpowiedź A	10-23,8%	14-33,3%	9-21,4%	17-40,5%	5-11,9%
Odpowiedź B	10-23,8%	11-26,2%	21-50%	15-35,7%	12-28,6%
Odpowiedź C	7-16,7%	6-14,3%	10-23,8%	10-23,8%	25-59,5%
Odpowiedź D	15-35,7%	11-26,2%	2-4,8%	—	—

Źródło: Opracowanie własne.

Na podstawie wyżej zaprezentowanych danych można uznać, że grupa badawcza II, czyli osoby w całości wychowane w okresie Polski komunistycznej, ale nie pamiętające z własnego doświadczenia analizowanego okresu, mają największą zgodność swojej (nie)pamięci społecznej z efektami, jakie chciała osiągnąć władza komunistyczna. W przypadku grupy I ta korelacja jest najmniejsza. Wpływ na to ma zapewne osobiste doświadczenie, jakie ta grupa osób posiada, które było rozbieżne z tezami propagandy komunistycznej. Grupa osób najmłodszych ma poglądy odmienne z grupą II, czyli w dużej części swoimi rodzicami. Wskazuje to, że upadek systemu komunistycznego w 1989 roku i możliwość swobodnej dyskusji o przeszłości zmieniły (nie)pamięć społeczną. Należy jednak podkreślić, że nie tylko propaganda komunistyczna miała wpływ na kształtowanie (nie)pamięci społecznej. Wpływ na nią miały także inne czynniki.

Po pierwsze są to historiograficzne niejasności co do przebiegi badanych wydarzeń. Według niektórych źródeł, raport sporządzony na żądanie Urzędu Bezpieczeństwa w Krakowie mówi, że Żydzi jako pierwsi otworzyli ogień z broni palnej [Korkuć 2011], zbrodnia dokonana na pięciu Żydach na granicy Nowego Targu i Waksmundu była w rzeczywistości samoobroną grupy partyzantów, którzy chcieli tylko przeszukać zatrzymany samochód. To podróżujący Żydzi jako pierwsi otworzyli ogień. W przypadku porwania i zabicia czterech Słowaków ze wsi Nowa Biała również wszystkie okoliczności nie są dokładnie znane. Według części badanych zabici mieli brać udział w napaściach na polską ludność cywilną. Historycy do dzisiaj spierają się o dokładną ocenę i przebieg wyżej wspomnianych wydarzeń, z racji braku źródeł zapewne nigdy nie uda się odpowiedzieć na wszystkie pytania i rozwiązać wszelkie wątpliwości. Taka sytuacja pozwala moim rozmówcom niekiedy skrajnie odmiennie oceniać te same wydarzenia.

Po drugie kontekst zbrodni usprawiedliwionej również kształtuje niepamięć społeczną. Odnosi się on głównie do zabójstwa lidera społeczności żydowskiej w Nowym Targu. Powszechnie jest on oskarżany o kontakty z Armią Czerwoną i Urzędem Bezpieczeństwa i przekazywanie im ważnych informacji na temat polskiej konspiracji. Egzekucja dokonana na jego osobie przez partyzantów jest traktowana jako wymierzenie sprawiedliwości – kary za zdradę. Odmienne sytuacja wygląda w przypadku zabicia mieszkańców Nowej Białej. Niewielka część badanych, tylko dwie osoby, zauważają fakt bogacenia się cywilnej ludności słowackiej na krzywdzie Polaków. Zaznaczają, że w latach 1939-1945 na skutek włączenia do państwa słowackiego Spisza, Orawy i części Podhala oraz usunięciu z tych terenów niewielkiej, ale za to istotnej pod

względem ekonomicznym ilości Polaków (księży, nauczycieli, część kupców i rzemieślników) Słowacy czerpali korzyści finansowe. Dla osób badanych nie jest to jednak wystarczające usprawiedliwienie dla dokonanej zbrodni. Popierają oni nakładanie kontrybucji na niepolskie wsie, ale nie akceptują i nie starają się usprawiedliwić zbrodni w Nowej Białej. Należy zaznaczyć, że tak mała liczba osób, tylko dwie, które powiązały wyżej wspomniane zbrodnie z wydarzeniami z lat 1939-1945, wynika z niewiedzy na temat udziału Słowacji w agresji na Polskę.

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że (nie)pamięć mieszkańców powiatu nowotarskiego obejmująca lata 1939-1947, jest powiązana z działalnością władzy komunistycznej i stosowanej przez nią propagandy. Stwierdzono, że istnieją dwie główne przyczyny (nie)pamięci – historyczne, związane z przebiegiem konkretnych wydarzeń oraz społeczne, związane z działalnością struktur państwowych i mediów. W drugim przypadku odnosi się to głównie do działania władzy komunistycznej i jej propagandy, która była ukierunkowana na oddziaływanie na społeczeństwo. Należy stwierdzić, że teza pracy jest słuszna – propaganda komunistyczna miała istotny wpływ na (nie)pamięć społeczną, jednak trzeba zauważyć, że nie była jedynym czynnikiem. Na podstawie przeprowadzonych badań nie można ustalić, jaki dokładnie czynnik wpływa u każdego na (nie)pamięć społeczną. Powinno to być przedmiotem dalszych analiz.

BIBLIOGRAFIA

Assmann A.

2010 *Canon and Archive*, [w:] *Cultural memory studies an international and interdisciplinary handbook*, red. A. Erll, A. Nünning, Berlin-New York, s. 97-108.

Ciągwa J.

1997 *Słowacka mniejszość narodowa w Polsce w latach 1920-1996*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*, red. Z. Kurcz, Wrocław.

Connerton P.

2008 *Seven Types of Forgetting*, "Memory Studies", nr 1 (1), s. 59-71.

Dereń B.,

2000 *Józef Kuraś Ogień. Partyzant Podhala*, Warszawa.

Forecki P.

2010 *Od Shoah do Strachu. Spory o polsko-żydowską przeszłość i pamięć w debatach politycznych*, Poznań.

Hałas E.

2001 *Symbole publiczne a polska tożsamość. Zmiana i niejednoznaczność w kalendarzu świąt państwowych III Rzeczypospolitej*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3-4, s. 57-60

Halbwaschs M.

2007 *Spoleczne ramy pamięci*, przeł. M. Król, Warszawa.

Hiroszowicz M., Neyman E.

2001 *Spoleczne ramy niepamięci*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3-4, s. 23-48.

Korkuć M.

2011 *Józef Kuraś Ogień. Podhalańska wojna 1939-1945*, Kraków.

Kowalczyk J.

2003 *Spisz podczas II wojny światowej i w pierwszych latach powojennych*, [w:] *Terra Scepusiensis. Stan badań nad dziejami Spisza*, red. R. Gładkiewicz, M. Homza, Levoča-Wrocław.

Kozanecki A., Szczygieł A.

1971 *Z problematyki rozwoju antyhitlerowskiego ruchu oporu na Podhalu i w Sądecczyźnie (1939-1945)*, „Studia Historyczne”, t. 14, nr 3, s. 367-411.

Kucia M., Magierowski M.

2013 *Pamięć, trauma i tożsamość „Narodu z Popiołów” i innych narodów. Implikacje badania Romów dla teorii socjologicznej*, „Studia Socjologiczne”, nr 2 (209), s. 175-188.

Magierowski M.

2015 *Historyczne, kulturowe i społeczne czynniki kształtujące społeczną (nie-)pamięć o zbrodniach popełnionych przez Polaków na przedstawicielach innych grup etnicznych w Gniewczynie i Pawłokomie*, „Sensus Historiae”, t. 20, nr 3, s. 49-60.

Main I.

2004 *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie (1944-1989)*, Warszawa.

Molitoris L.

2001 *Społeczne uwarunkowania powstania towarzystwa Czechów i Słowaków na Spiszu i Orawie*, „Almanach. Słowacy w Polsce”, t. 8.

Oseka P.

2007 *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta państwowe i uroczystości w Polsce 1944-1956*, Warszawa.

Panz K.

2018 *Powiat nowotarski*, [w:], *Dalej jest noc*, t. 2, red. B. Engelking, J. Grabowski, Warszawa.

Sawicki J. Z.

2005 *Bitwa o prawdę. Historia zmagania o pamięć Powstania Warszawskiego 1944-1989*, Warszawa.

Szpociński A.

1989 *Przemiany obrazu przeszłości Polski. Analiza słuchowisk historycznych dla szkół podstawowych w latach 1951-1984*, Warszawa.

Traba R.

2003 *Symbole pamięci: II wojna światowa w świadomości zbiorowej Polaków*, [w:] R. Traba, *Kraina tysiąca jezior. Szkice o historii i pamięci*, Olsztyn, s. 179-196.

Wawrzyniak J.

2009 *ZBoWiD i pamięć drugiej wojny światowej 1949-1969*, Warszawa.

Zaremba M.

2000 *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa.

Zieliński J.

1977 *Spisz i Orawa w latach 1918-1945*, [w:] *Podhale w czasie okupacji 1939-1945*, red. J. Berghauzen, Warszawa.

SOCIAL (NON)MEMORY AS A CONSEQUENCE OF COMMUNIST PROPAGANDA ACTIVITIES

Summary: The aim of this article is to present the influence of communist propaganda on (non)social memory, using the example of the inhabitants of the Nowy Targ district and their social memory of the period 1939-1947. The empirical basis of the work will be a survey conducted among the inhabitants of the Nowy Targ district.

Keywords: social (non)memory, communist propaganda, 20th century history

„CHOĆ GONI NAS CZAS” – ANALIZA PSYCHOLOGICZNA FILMU ORAZ PROPOZYCJA PRACY PRAKTYCZNEJ Z MŁODZIEŻĄ NA TEMAT STAROŚCI

Streszczenie: We współczesnym świecie coraz większą uwagę zwraca się na proces „siwienia” społeczeństw. Pomimo zwiększenia populacji osób starszych nadal funkcjonują liczne stereotypy dotyczące m.in. życia zawodowego oraz seksualnego seniorów. Biorąc pod uwagę proces starzenia się społeczeństwa autorka zwraca uwagę na istotność edukacji młodzieży dotyczącej tego okresu rozwojowego. W tym celu dokonuje analizy filmu „Choć goni nas czas” z 2007 roku w reżyserii Roba Reintera z perspektywy funkcjonowania psychospołecznego, zawodowego, postaw wobec choroby śmiertelnej. Przywołane wyniki badań pozwalają na zauważenie panujących stereotypów oraz ukazanie użyteczności omawianego filmu w działaniach praktycznych związanych z edukacją młodzieży. Autorka przedstawia propozycje tematów podejmowanych z adolescentami w trakcie zajęć dydaktycznych dotyczących „Choć goni nas czas” jako narzędzia do zmiany perspektywy postrzegania okresu starości.

Słowa kluczowe: psychologia, starość, stereotypy, choroba śmiertelna, aktywność seksualna, film, edukacja, młodzież

WSTĘP

Osoby starsze stanowią coraz liczniejszą grupę populacji krajów Europy Zachodniej [Adamczyk 2015]. Wiąże się to z wieloma czynnikami m.in. rozwojem medycyny. Współcześnie seniorzy doświadczają ogromnych przemian społecznych i szybkiego postępu technologicznego [Pikuła 2016: 13].

Nastawienie na rozwój i przystosowanie często prowadzi do ich wykluczenia z życia społecznego [Wnuk 2013: 21]. Panujące stereotypy i przekazy medialne mogą utożsamiać je z niedołążnością i nieatrakcyjnością. Osoby starsze mogą być też postrzegane jako obciążające dla osób młodszych [Madej, Makara-Studzińska 2015; Dziura 2015: 80]. Dalej, podkreślanie istotności wydajności i produktywności we współczesnym społeczeństwie może wiązać się z podwyższonym lękiem oraz próbami dorównania zaangażowaniem ludziom młodym [Borysławski, Kwiatkowska, Synowiec-Piłat 2015: 5]. Pomimo zwiększania świadomości społeczeństw na temat ageizmu nadal panują liczne stereotypy, które mogą prowadzić do izolacji osób starszych [Finogonow, Kaflik-Pieróg, Strzelczyk 2016]. Młode osoby przejawiają ambiwalentny stosunek do seniorów. Zależy im na przeżyciu starości razem z najbliższymi czerpiąc satysfakcję z życia [Wiśniewska 2017]. Może się to odnosić do osiągnięcia poczucia spójności i całości oraz lękiem przed rozgoryczeniem, często kojarzonym z osobami starszymi [Sygulska 2016]. Rozmowy dotyczące tego etapu rozwojowego są nadal rzadko podejmowane w społeczeństwie. Biorąc pod uwagę postępujący proces starzenia się wydaje się istotnym przygotowywanie młodzieży na ten etap, nie tylko w celu zmiany podejścia młodych pokoleń do seniorów, ale także zapobiegając stygmatyzacji samych siebie jako niedołążnych i niezdolnych do korzystania z życia. Wykorzystanie atrakcyjnych form wizualnych może zachęcić adolescentów do podjęcia z psychologiem szkolnym wskazanej tematyki i zaangażowania w dyskusję.

„CHOĆ GONI NAS CZAS” O STAROŚCI

Proponowanym filmem do analizy w kontekście starości jest dzieło kultury „Choć goni nas czas” z 2007 roku w reżyserii Roba Reiner. Głównymi bohaterami są Carter Chambers, starszy mechanik grany przez Morgana Freemana oraz Edward Cole, bogaty przedsiębiorca zajmujący się m.in. inwestycjami na rynku medycznym, w którego rolę wciela się Jack Nicholson. Postaci poznają się w szpitalu i decydują się na utworzenie listy rzeczy, których chcą doświadczyć przed śmiercią.

Biorąc pod uwagę wyniki badań zgodnie z którymi osoby starsze giną w filmach w wyniku przemocy fizycznej, a nie chorób związanych ze starością [USC Annenberg 2020], „Choć goni nas czas” w bardziej realny sposób reprezentuje problemy związane z tym okresem rozwojowym. Podejmuje on tematykę radzenia sobie z chorobą, nawiązywaniem przyjaźni, a nawet funkcjonowanie w roli partnera.

Przedstawieni bohaterowie mają inne podejścia dotyczące m.in. życia seksualnego, tatuaży, małżeństwa i kwestii religii. W publikacjach podkreślana jest konieczność przedstawiania osób starszych jako grupy zróżnicowanej [Chabiera, Tokarz-Kamińska 2012: 124]. Może mieć to szczególne znaczenie dla młodzieży w celu weryfikacji panujących stereotypów. W trakcie analizy podejmowanej z nastolatkami warto podkreślać różnice indywidualne bohaterów w celu ukazania niejednorodności seniorów. Postaci w filmie potrafią również prowadzić wymianę poglądów nie narzucając drugiej osobie swojego zdania. W literaturze wspomina się, iż osoby młode często postrzegają starszych jako natarczywych i przymuszających do swoich stanowisk na różne tematy [Wiśniewska 2017]. W „Choć goni nas czas” obalany jest ten stereotyp.

Poddając analizie psychologicznej wskazany film należy wspomnieć o pojawiających się trudnościach definicyjnych odnoszących się do etapu starości. Jak zauważa Wiśniewska [2017]:

W różnych kulturach unika się nazywania osób w późnych latach ich życia. W czasach powszechnego kultu nieustannej młodości i sprawności trudno określić wiek, od którego zaczyna się starość. Dyskusja o tym, kto jest, a kto nie jest starym człowiekiem, wydaje się nie mieć końca [Wiśniewska 2017: 32].

W omawianym filmie główni bohaterowie sami identyfikują się jako seniorzy. Poza tematyką choroby podkreślają swoje doświadczenie i zdobytą wiedzę. Definiujące są tu nie tylko sam wiek, ale także liczne przeżycia np. uczęszczanie na studiach, wychowanie dzieci czy rozwój zawodowy i związane z nim osiągnięcia. Wiek starości nie jest tu utożsamiany tylko z osiągniętymi latami życia, ale również z doświadczeniem i mądrością życiową. Zarówno Carter i Edward są nadal aktywni zawodowo, jednak prawdopodobnie z różnych powodów. Postać Cole'a podkreśla: „Jedyny szczęśliwy związek stworzyłem z pracą. Zarabiać zacząłem od szesnastego roku życia i tak już zostało, nigdy nie przestałem” [Reiner 2007]. Z perspektywy współczesności, w której podkreślana jest użyteczność, w filmie zauważa się wiele aspektów zaangażowania seniorów w życie społeczne. Carter prowadzi ciekawe rozmowy ze swoim młodszym współpracownikiem na początku filmu. Poziom jego wiedzy jest imponujący dla drugiego rozmówcy i doceniany. Postać Edwarda zaangażowanego w funkcjonowanie finansowe firmy, doświadczenie w sprawach sądowych to również przykład dalszego udziału w życiu zawodowym i posiadaniu wpływu. Może to stanowić wątek dyskusji z młodzieżą na temat funkcji pełnionych przez osoby starsze w społeczeństwie.

Wysokie znaczenie dla funkcjonowania seniorów ma poziom samodzielności oraz występujące choroby [Fopka-Kowalczyk 2018]. W filmie podkreślane są trudności związane ze świadomością śmierci i uciążliwościami związanymi z fizycznymi aspektami schorzeń terminalnych. Jednocześnie można zauważyć ogromny nacisk kładziony na umiejętność reinterpretacji ciężkiego wydarzenia. Zauważenie przez bohaterów możliwości finansowych i dobrego samopoczucia pomimo choroby podkreślają przyjęcie innej poznawczej reprezentacji sytuacji śmiertelnej dolegliwości. Dalej, należy zwrócić uwagę na fragment przemówienia na końcu filmu: „Zwiedziliśmy razem świat. To nie-samowite, bo jeszcze trzy miesiące temu byliśmy obcymi sobie ludźmi. Mam nadzieję, że nie zabrzmi to samolubnie, ale ostatnie miesiące jego życia były moimi najlepszymi” [Reiner 2007].

Sytuacja choroby była dla bohatera czasem, w którym mógł doświadczyć zrozumienia od drugiej osoby, nawiązać głęboką relację, a także podróżować, była także okazją na rozwój dotyczący świata i innych kultur. Należy zwrócić uwagę na zagrożenie wynikające z możliwej interpretacji zachowania jako rezygnacji. W dyskusji z młodzieżą warto więc podkreślić, iż na początku bohaterowie po usłyszeniu informacji o chorobie podejmują aktywne działania zalecane przez lekarza w celu wyzdrowienia. Doświadczają oni szoku, co jest naturalną reakcją na wskazaną informację [Nasiłowska-Barud 2004]. Kolejnym krokiem, gdy istniejące i eksperymentalne metody medyczne kończą się brakiem zamierzonego efektu, decydują się na podróż. Następuje etap akceptacji, pogodzenia się z nieuchronnością śmierci [Mączka 2007], przejawiająca się m.in. w rozmowach dotyczących pochówku. Bohaterowie nie przejawiają wspomnianego w literaturze zachowania unikania podejmowania się leczenia w wyniku reakcji psychologicznej mającej na celu obniżenie lęku [Orzechowska, Talarowska, Zboralski 2013]. Stanowią raczej reprezentacje osób, które zgodnie z wytycznymi lekarskimi przechodzą indywidualnie dobrane, profesjonalne i specjalistyczne terapie, dopiero kolejnym krokiem jest wypisanie ze szpitala. Na filmie nie są ukazane sytuacje kłótni bohaterów z lekarzem na temat dalszej drogi leczenia. Być może kontynuowanie interwencji medycznej przestało być istotnie korzystne dla pacjentów i zdecydowano o jej zaprzestaniu [British Medical Association 2013]. Podczas prowadzenia dyskusji z młodzieżą należy podkreślać istotność postępowania zgodnie z zaleceniami specjalistów, równocześnie podkreślając możliwość samorozwoju w sytuacji choroby. „Choć goni nas czas” może być interpretowane w kontekście odchodzenia od podejścia, w którym życie sprowadzane jest jedynie do aspektu walki z chorobą [Karolska, Wiśniewska 2017]. W filmie podejmowany jest

również temat śmierci i rytuałów pogrzebowych z perspektywy różnych kultur, co może stanowić dodatkowy walor edukacyjny dla młodzieży.

Poza reakcjami bohaterów na informację o schorzeniu śmiertelnym w filmie można zaobserwować także postawy bliskich osób. Dla nich także jest to sytuacja trudna ze względu na obawy o zdrowie i życie partnera [Rospęk 2020: 128]. Stanowi to ważną perspektywę w celu spojrzenia na oddziaływanie choroby bliskiego na cały system rodzinny.

W filmie poruszany jest temat życia seksualnego osób starszych. Przedstawione są różne perspektywy obu bohaterów. Przełamuje to stereotyp dotyczący całkowitego braku aktywności seksualnej na etapie starości. Jak zauważa Bee [1998]:

Jednak dla mnie bardziej zaskakujące jest nie to, że aktywność seksualna wraz z wiekiem spada, lecz raczej fakt, że pomimo wszystkich zmian fizycznych wielu starszych ludzi nadal odczuwa przyjemność płynącą ze współżycia [Bee 1998: 562].

Tematyka życia seksualnego osób starszych może być szczególnie interesująca dla młodzieży. Omówienie stereotypów oraz zmian zachodzących w związku partnerskim seniorów daje szansę na inną perspektywę przejawianą przez społeczeństwo dotyczącą relacji romantycznych w omawianym etapie rozwojowym. Należy zauważyć przemiany w związku Cartera z żoną, zwracając uwagę na możliwe trudności wynikające z wyprowadzki dzieci z domu, ale także na lojalności i zaangażowaniu [Bengtson, Burton, Rosenthal 1990]. W filmie podkreślono także opiekę partnera nad bliskim chorym, co często podejmuje literatura naukowa w rozważaniach na temat siły więzi starszych związków [Bee 1998]. Warto wspomnieć o wzroście znaczenia bodźców dotykowych w zastępstwie wcześniej dominujących bodźców wzrokowych w aktywności seksualnej [Fabiś 2008]. W literaturze naukowej zwraca się uwagę na znaczenie stereotypów dla modyfikacji zachowań seksualnych osób starszych, ze względu na oczekiwania społeczne [Lips 2005; Grabowska 2009]. Należy podkreślać różnice indywidualne w gotowości osób starszych do kontynuowania aktywności seksualnej i konsekwencjach stereotypów mówiących o m.in. aseksualności wszystkich osób starszych, niemoralności współżycia po osiągnięciu pewnego wieku czy szkodliwych skutkach dla zdrowia [Ostrowska 2019]. Warto zwrócić również uwagę na dalszy wpływ stereotypów dotyczących płci na funkcjonowanie w omawianej sferze życia [Grabowska 2009].

Analizując film należy pochylić się z nad kwestią przyjaźni łączącą głównych bohaterów – Cartera i Edwarda. Taki rodzaj więzi w wieku starszym

może mieć wpływ na ogólne poczucie zadowolenia z życia [Adams, Blieszner 1989; Bee 1998]. Chroni ona przed wyobcowaniem i samotnością, pobudza poznawczo oraz pozwala na poszerzenie posiadanej wiedzy [Gutowska 2011: 166]. Bliskość drugiej osoby w podobnym wieku pomaga w urozmaiceniu czasu, jak również świadczeniu wzajemnej pomocy i okazywaniu wsparcia [Pikuła 2015: 45]. Carter i Edward poznali się jako seniorzy. Może to posłużyć to wyszczególnienia i obalenia mitu związanego z niemożnością zawierania nowych relacji w ostatnim okresie rozwojowym. W rozmowach z młodzieżą warto podkreślać znaczenie przyjaciela w życiu osoby starszej, zachęcając do zawierania znajomości w wieku senioralnym.

W filmie podkreślane jest również zachowanie poczucia humoru przez bohaterów pomimo ciężkiej sytuacji, w której się znaleźli. Należy zauważyć, że humor może zwiększać odporność na stres, a także ma znaczenie z perspektywy zacieśniania więzi [Rynkiewicz 2012]. Ukazanie osób starszych jako mających dystans do siebie, otwartych i posiadających poczucie humoru pomimo trudności może mieć wpływ na budowanie pozytywnego wizerunku seniorów w oczach adolescentów. Należy zwrócić uwagę na ostatni fragment filmu:

Nawet teraz nie staram się zrozumieć istoty życia. Ale jedno wiem na pewno – gdy umierał, jego oczy były zamknięte, ale serce otwarte. Myślę, że jest zadowolony z miejsca spoczynku, bo został pochowany na szczycie góry, co nie było zgodne z prawem [Reiner 2007].

Burzy ono stereotyp osoby starszej jako zamkniętej, pouczającej i moralizującej [Wiśniewska 2017]. W pracy z nastolatkami warto podjąć analizę ostatniego fragmentu z perspektywy zarówno poczucia humoru związanego ze śmiercią, jak i panujących przekonań dotyczących seniorów.

PRAKTYCZNE ZASTOSOWANIE – PRZYKŁAD PRACY Z MŁODZIEŻĄ

W edukacji do starości często podkreślane są działania dotyczące młodzieży. Ich celem powinno być przedstawienie tego etapu rozwojowego jako naturalnego, aktywnego i różnorodnego [Borczyk, Wnuk 2012: 75]. By to osiągnąć proponuje się wykorzystanie filmu „Choć goni nas czas” w trakcie zajęć wychowawczych.

Zajęcia można rozpocząć proponując każdemu indywidualne rozmyślenia na temat starości. Na kartkach można zapisać słowa-klucze, stwierdzenia

czy cytaty, które kojarzą się danemu uczniowi z tym etapem rozwojowym. Następnie powinno się przejść do projekcji omawianego wyżej filmu, ze względu na długość konieczny jest podział filmu na dwa zajęcia dydaktyczne. Kolejnym krokiem powinna być dyskusja na temat starości z perspektywy wskazanego dzieła kultury, omawianie możliwych stereotypów i ich konsekwencji. Rozwijającym może być podjęcie wątku funkcji pełnionych przez osoby starsze w społeczeństwie.

W pracy nad filmem „Choć goni nas czas” warto podkreślać istotność dbania o własne zdrowie, które często podkreślane jest przez seniorów jako fundamentalna wartość [Sygulska 2021]. Należy wspomnieć o badaniach profilaktycznym i dbaniu o aktywność fizyczną. Warto jednak unikać tonu moralizatorskiego i próby wzbudzenia strachu u adolescentów. Może wiązać się to z odwrotnym efektem, a zachowanie osoby prowadzącej odczytane jako przejaw bezradności dorosłego [Borucka 2019].

Warto zapytać adolescentów o doświadczenia z innymi dziełami kultury podejmującymi tematykę starości. Zaproponowane przez nastolatków filmy mogą stanowić inspirację do kolejnych programów edukacyjnych dotyczących stereotypów związanych z seniorami.

Jednym z proponowanych uczniom zadań dotyczących filmu może być rozmowa z bliskim seniorem na temat starości. Taka forma aktywności poza możliwością wyjścia poza stereotypy może być szansą na rozwijanie więzi międzypokoleniowych, a także okazją na większe zaangażowanie osoby starszej w życie rodzinne czy społeczne [Wiśniewska 2017]. Może to stanowić pośrednią korzyść z podjęcia tematu funkcjonowania seniorów na zajęciach dydaktycznych.

PODSUMOWANIE I ZAPROSZENIE DO DYSKUSJI

W społeczeństwie nadal utożsamia się starość z niedomaganiem i wyklucza z współuczestniczenia w relacjach np. partnerskich [Fopka-Kowalczyk 2018: 75]. Ze względu na występujące stereotypy i ich możliwe konsekwencje zdaje się istotnym prowadzenie zajęć z młodymi osobami w celu tworzenia nowych schematów dotyczących omawianego etapu rozwojowego. Film „Choć goni nas czas” w reżyserii Reinerera podejmując temat starości ukazując różnorodne podejścia seniorów do życia, poczucie humoru oraz otwartość jest dziełem audiowizualnym proponowanym do analizy w trakcie prowadzenia praktycznych zajęć z młodzieżą. Pozwala on na omówienie występujących stereotypów dotyczących m.in. funkcjonowania w sferze seksualnej, przyjaźni,

poglądów i podejścia do choroby oraz śmierci. Dzięki podjęciu się tematu śmierci w atrakcyjnej formie analizy filmu proponuje się młodzieży inną perspektywę dotyczącą starości.

BIBLIOGRAFIA

Adamczyk M. D.

2015 *Indywidualna a społeczna wizja starości*, [w:] *Inkluzja czy ekskluzja? Człowiek stary w społeczeństwie*, red. M. Synowiec-Piłat, B. Kwiatkowska, K. Boryśłowski, Wrocław, s. 37-54.

Adams R. G., Blieszner R.

1989 *Older adult friendship*, Newbury Park.

Bee H., Boyd D.

1998 *Psychologia rozwoju człowieka*, tł. A. Wojciechowski, J. Gilewicz, Poznań.

Bengtson V., Burton L., Rosenthal C.

1990 *Families and aging: Diversity and heterogeneity*, [w:] *Handbook of Aging and social sciences*, red. R. H. Binstock, L. K. George, San Diego, s. 263-287.

Borczyk W., Wnuk W.

2012 *Edukacja w starości i do starości. Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*, Warszawa.

Borucka A.

2019 *Etyka w profilaktyce zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży*, „Remedium”, nr 9 (313), s. 2-5.

Boryśłowski K., Kwiatkowska B., Synowiec-Piłat M.

2015 *Inkluzja czy ekskluzja? Człowiek stary w społeczeństwie*, Wrocław.

British Medical Association

2013 *Medical ethics today: the BMA's handbook of ethics and law*, Londyn.

Chabiera A., Tokarz-Kamińska B.

2012 *Wizerunek starości i człowieka starego. Postawy wobec starzenia się społeczeństw*, [w:] *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*, red. B. Sztur-Jaworska, Warszawa.

Dziura M.

2015 *Starość w kulturze współczesnej*, [w:] *Inkluzja czy ekskluzja? Człowiek stary w społeczeństwie*, red. M. Synowiec-Piłat, B. Kwiatkowska, K. Boryśławski, Wrocław.

Fabiś A.

2008 *Aktywność seksualna osób starszych*, [w:] *Tabu seksuologii*, red. J. Jodko, Warszawa, s. 158-164.

Finogenow M., Kaflik-Pieróg M., Strzelczyk D.

2016 *Postawy wobec starzenia się i osób starszych*, „Pedagogika Rodziny”, nr 6 (3), s. 43-52.

Fopka-Kowalczyk, M.

2018 *Samotność osób starszych i czynniki ją warunkujące*, „Kultura i Edukacja”, nr 1 (119), s. 70-80.

Grabowska M.

2009 *Stereotypy płci i starości a zachowania seksualne osób w okresie późnej dorosłości*, „Psychologia rozwojowa”, nr 14 (4), s. 45-56.

Gutowska A.

2011 *Przyjaźń a zdrowie psychiczne w okresie starości*, [w:] *Spoleczne wymiary starzenia się*, red. A. Fabiś, M. Muszyński, Bielsko-Biała, s. 157-172.

Karolska M., Wiśniewska L. A.

2017 *Doświadczenie choroby nowotworowej w relacjach kobiet po mastektomii*, „Psychoonkologia”, nr 21 (3), s. 75-85.

Lips H. M.

2005 *Sex and gender: An Introduction*, Boston.

Madej A., Makara-Studzińska M.

2015 *Przemoc wobec mężczyzn*, „Hygeia Public Health”, nr 50 (4), s. 581-588.

Mączka G.

2007 *Człowiek umierający – psychologiczne aspekty opieki paliatywnej*, [w:] *Psychologia lekarska w leczeniu chorych somatycznie*, red. B. Bętkowska-Korpała, J. K. Gierowski, Kraków.

Nasiłowska-Barud A.

2004 *Choroba jako kryzys psychiczny*, [w:] *Kryzys, interwencja i pomoc psychologiczna*, red. D. Kubacka-Jasiecka, K. Mudyń, Toruń.

Orzechowska A., Talarowska M., Zboralski K.

2013 *Wybrane trudności i dylematy etyczne w zakresie psychologicznych aspektów prowadzenia badań naukowych i klinicznych*, [w:] *Tematy trudne. Sytuacje badawcze*, red. I. B. Kuźma, Łódź, s. 197-219.

Ostrowska M.

2019 *Aktywność seksualna osób starszych – jakość życia i stereotypy*, „Życie i płodność. Ujęcie interdyscyplinarne”, nr 39 (3), s. 290-296.

Pikuła N. G.

2015 *Znaczenie relacji społecznych w pokonywaniu samotności osób starszych*, „Edukacja ustawiczna dorosłych”, nr 3 (90), s. 39-46.

2016 *Poczucie sensu życia u osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*, Kraków.

Reiner R.

2007 *Choć goni nas czas* [film], Warner Bros., USA.

Rospęk P.

2020 *Konsekwencje choroby nowotworowej w rodzinie*, „Studia Pastoralne”, nr 16, s. 126-141.

Rynkiewicz J.

2012 *Kognitywne spojrzenie na poczucie humoru*, „Via Mentis”, nr 1, s. 86-98.

Sygulska K.

2016 *Poczucie sensu życia u osób starszych – refleksje z badań*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, nr 17, s. 109-122.

2021 *Nigdy nie jest się za starym na bycie szczęśliwym. Czego życie nauczyło osoby starsze?*, „Praca Socjalna”, nr 3 (36), s. 177-198.

USC Annenberg

2020 *Inequality in 1,300 Popular Films: Examining Portrayals of Gender, Race/Ethnicity, LGBTQ & Disability from 2007 to 2019*, Los Angeles.

Wiśniewska E.

2017 *Starsi i młodzi w dialogu międzypokoleniowym*, „Społeczeństwo, edukacja, język”, nr 6, s. 27-47.

Wnuk W.

2013 *Potencjał osób starszych*, [w:] *Wyzwania współczesnej gerontologii*, red. P. Błądowski, A. Stogowski, K. Wieczorowska-Tobis, Poznań, s. 21-32.

“THE BUCKET LIST” – A PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE FILM AND A PROPOSAL FOR PRACTICAL WORK WITH YOUNG PEOPLE ON THE THEME OF OLD AGE

Summary: In the modern world, more and more attention is being paid to the process of ‘greying’ of societies. Despite the increase in the elderly population, many stereotypes still exist concerning, among other things, the working and sexual lives of seniors. Taking into account the ageing of society, the author draws attention to the importance of educating young people about this developmental period. To this end, she analyses the 2007 film “The Bucket List”, directed by Rob Reiner, from the perspective of psychosocial and professional functioning and attitudes towards terminal illness. The cited research results allow noticing the prevailing stereotypes and showing the usefulness of the discussed film in practical activities related to the education of young people. The author presents suggestions for topics undertaken with adolescents during didactic activities concerning the film as a tool for changing the perspective on old age.

Keywords: psychology, old age, stereotypes, terminal illness, sexual activity, film, education, adolescents

KLAUDIA BĄKIEWICZ-GRABKOWSKA
UNIwersytet
KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO W WARSZAWIE

WYKORZYSTYWANIE DZIECI DO PRACY JAKO PRZEJAW HANDLU LUDŹMI A NAUCZANIE PAPIEŻA JANA PAWŁA II I PAPIEŻA FRANCISZKA

Streszczenie: Analiza dokumentów papieża Jana Pawła II oraz papieża Franciszka jasno wskazuje, że małeletni są ofiarami nie tylko nadużyć seksualnych, ale także padają ofiarami handlu ludźmi i są wykorzystywani do pracy ponad ich możliwości. Papież Franciszek przy wielu okazjach podkreślał wartość pracy i akcentował, że wciąż potrzeba wiele starań i wysiłku w celu ochrony małeletnich wyzyskiwanych przez dorosłych, czy to jako niewolników do pracy, czy to jako narzędzie w rękach sutenerów. Jest to niewątpliwie zadanie, przed którym stoi współczesna rodzina jako podstawowa komórka, która kształtuje młode pokolenie. Następca świętego Piotra wprost wskazuje, że Kościół, na czele którego stoi, pragnie być przykładem stosowania najlepszych praktyk zarówno w ochronie dzieci i młodzieży, jak i w odpowiedzi na krzywdy wyrządzone przez duchownych. Jedyną możliwą reakcją Kościoła na bolesne zjawisko wykorzystania seksualnego osób małeletnich jest rzetelne poszukiwanie prawdy i sprawiedliwości oraz trwanie na ich gruncie. W nauczaniu, które prezentuje papież Franciszek oraz w jego praktyce duszpasterskiej i wychowawczej, w jego rozstrzygnięciach dyscyplinarnych, na plan pierwszy wysuwa się zawsze bezpieczeństwo dzieci i młodzieży. Priorytetem jego pontyfikatu jest szczególna troska o małeletnich, którzy są integralną częścią dobra wspólnego całego Ludu Bożego. Papież dodaje, że dzisiaj w świecie pracy potrzebne jest wychowywanie do podążania świątlaną i trudną drogą uczciwości, i wystrzeżenie się skrótów w postaci protekcji i poparcia. Za tym kryje się korupcja. Zawsze pojawiają się te pokusy, małe czy duże, a zawsze chodzi o niegodne człowieka „kupczenie moralnością”: trzeba je odrzucać, przyzwyczajając serce do tego, by pozostawało wolne. W tym duchu trzeba wychowywać młode pokolenie. Ojciec święty podkreślił, że praca ludzi młodych jest priorytetem i stanowi fundament dla społeczeństwa, ponieważ praca dla człowieka młodego nie jest po prostu działalnością zmierzającą do wytworzenia dochodu.

Jest wyrazem ludzkiej godności, jest drogą dojrzewania i integracji społecznej, jest stałym bodźcem do wzrastania w odpowiedzialności i kreatywności, jest zabezpieczeniem przed skłonnością do indywidualizmu i wygody, i jest także oddawaniem chwały Bogu poprzez rozwój swoich zdolności.

Słowa kluczowe: Nadużycia seksualne, niewolnicza praca, prostytutka nieletnich, wyzysk małoletnich, handel ludźmi, nauczanie papieża, migracja ekonomiczna, przeciwdziałanie wykorzystywaniu

WSTĘP

Analiza dokumentów papieża Jana Pawła II oraz papieża Franciszka jasno wskazuje, że małoletni są ofiarami nie tylko nadużyć seksualnych, ale także padają ofiarami handlu ludźmi i są wykorzystywani do pracy ponad ich możliwości. Papież Franciszek przy wielu okazjach podkreślał wartość pracy i akcentował, że wciąż potrzeba wiele starań i wysiłku w celu ochrony małoletnich wyzyskiwanych przez dorosłych, czy to jako niewolników do pracy, czy to jako narzędzie w rękach sutenerów. Jest to niewątpliwie zadanie, przed którym stoi współczesna rodzina jako podstawowa komórka, która kształtuje młode pokolenie. Następca świętego Piotra wprost wskazuje, że Kościół, na czele którego stoi, pragnie być przykładem stosowania najlepszych praktyk zarówno w ochronie dzieci i młodzieży, jak i w odpowiedzi na krzywdy wyrządzone przez duchownych. Jediną możliwą reakcją Kościoła na bolesne zjawisko wykorzystania seksualnego osób małoletnich jest rzetelne poszukiwanie prawdy i sprawiedliwości oraz trwanie na ich gruncie.

W nauczaniu, które prezentuje papież Franciszek oraz w jego praktyce duszpasterskiej i wychowawczej, w jego rozstrzygnięciach dyscyplinarnych, na plan pierwszy wysuwa się zawsze bezpieczeństwo dzieci i młodzieży. Priorytetem jego pontyfikatu jest szczególna troska o małoletnich, którzy są integralną częścią dobra wspólnego całego Ludu Bożego. Papież dodaje, że dzisiaj w świecie pracy potrzebne jest wychowywanie do podążania ścieżką i trudną drogą uczciwości, i wystrzeżenie się skrótów w postaci protekcji i poparcia. Za tym kryje się korupcja. Zawsze pojawiają się te pokusy, małe czy duże, a zawsze chodzi o niegodne człowieka „kupczenie moralnością” – trzeba je odrzucać, przyzwyczajając serce do tego, by pozostawało wolne. W tym duchu trzeba wychowywać młode pokolenie.

Ojciec święty Franciszek podkreślił, że praca ludzi młodych jest priorytetem i stanowi fundament dla społeczeństwa, ponieważ praca dla człowieka

młodego nie jest po prostu działalnością zmierzającą do wytworzenia dochodu. Jest wyrazem ludzkiej godności, jest drogą dojrzewania i integracji społecznej, jest stałym bodźcem do wzrastania w odpowiedzialności i kreatywności, jest zabezpieczeniem przed skłonnością do indywidualizmu i wygody, i jest także oddawaniem chwały Bogu poprzez rozwój swoich zdolności [Franciszek 2019, nr 271].

PRACA MAŁOLETNICH

Wyobrażając sobie człowieka współcześnie, na pierwszy plan wysuwa się pytanie o to, co robi, jaki zawód wykonuje, jaką piastuje funkcję w społeczeństwie, dopiero w dalszej perspektywie rodzi się pytanie o niego samego. To właśnie człowiek jest głównym ogniwem, bez którego żadna praca nie może zostać wykonana. Jednakże bez niej człowiek nie miałby środków na swoje utrzymanie i egzystencję. Praca daje człowiekowi poczucie stabilizacji i pozwala mu się w pełni rozwijać. Równocześnie zaś ogólna sytuacja człowieka w świecie współczesnym, rozpoznawana i analizowana w różnych aspektach geograficznych, kulturalnych i cywilizacyjnych, domaga się tego, aby odsłaniać nowe znaczenia pracy ludzkiej, a także aby formułować nowe zadania, jakie w tej dziedzinie stoją przed każdym człowiekiem, przed rodziną, przed poszczególnymi narodami i całą ludzkością, wreszcie również przed samym Kościołem [Jan Paweł II 2013, nr 2].

Kościół naucza, że problematyki ludzkiej pracy nie można sprowadzić tylko do zagadnień czysto technicznych czy nawet ekonomicznych. Podstawową kategorią stanowiącą punkt odniesienia jest godność człowieka [WizkiJP2 – ruszyła...].

Między godnością a pracą istnieje więź, której istota sprowadza się nie tylko do obowiązków, ale i praw związanych z zagadnieniem pracy. Do najważniejszych, po prawie do życia, należy niezbywalne prawo człowieka do pracy. Znajduje ono swoje uzasadnienie w nakazie Stwórcy oraz w rozumności istoty ludzkiej. Prawo to jest konsekwencją naturalnego prawa do godziwego życia i do utrzymania. Osobistemu obowiązkowi pracy nałożonemu przez naturę odpowiada i z niego wynika prawo naturalne każdej jednostki, by czynić z pracy środek do zabezpieczenia życia własnego i dzieci. „Nie ten pracuje, kto musi, ale ten, kto jest człowiekiem” [Pius XII 1941].

Nauczanie Jana Pawła II stanowi bezcenny dorobek w dziedzinie etyki pracy, jest fundamentem rozważań na temat praw pracowniczych

oraz należy im ochrony, szczególnie encyklika *Laborem exercens* Jana Pawła II jest podstawą do rozważań w dobie nauczania papieża Franciszka.

Przesłanie papieża Jana Pawła II jest wciąż aktualne, stąd papież Franciszek przy wielu okazjach podkreśla wartość pracy i akcentuje, że wciąż potrzeba wiele pracy i wysiłku na rzecz ochrony nieletnich wyzyskiwanych przez dorosłych.

WYKORZYSTYWANIE DZIECI DO PRACY

Mówiąc o problematyce pracy nie wolno stracić z pola widzenia jej ściślego powiązania z procesem produkcji, tworzeniem nowych technologii. Niewolnicza praca jest stałym elementem procesu produkcji. Współcześnie jest to jedna z gałęzi niewolnictwa, w której uczestniczą dzieci. Istnieją całe łańcuchy produkcyjne oparte na pracy niewolniczej, skonstruowane w taki sposób, aby ukryć ten niemoralny proceder. Praca niewolnicza stale się rozwija, wtapia się w normalny proces produkcji. Z tym związany jest również nielegalny przemysł migrantów, który często prowadzi do wyzysku seksualnego czy niewolnictwa, czego przykładem jest Libia [Baggio 2019]. Owa „Niewinność złamana pod ciężarem nielegalnej i niewolniczej pracy, pod ciężarem prostytucji i wyzysku. Niewinność zniszczona przez wojny i przymusową emigrację wraz z utratą wszystkiego, co za tym idzie. Tysiące naszych dzieci wpadły w ręce bandytów, mafii, handlarzy śmierci, którzy jedynie pozerają i wyzyskują ich potrzeby” [Franciszek 2016]. Ojciec święty polecał „[...] aby działać na rzecz zapewnienia im niezbędnych warunków, żeby ich godność dzieci Bożych była nie tylko respektowana, ale przede wszystkim broniona. Nie pozwólmy, aby je okradziono z radości. Nie dajmy sobie ukraść radości, strzeżmy jej i pomagajmy się jej rozwijać” [Franciszek 2016]. Przytoczone wezwanie pochodzi z listu skierowanego do wiernych z racji święta Młodzianków w 2016 roku, w którym papież wyraził ubolewanie z powodu wyzyskiwania nieletnich przez osoby duchowne i wezwał pasterzy Kościoła do zapewnienia, by podobne przestępstwa nigdy więcej nie miały miejsca. Franciszek zaznaczył, jak ważna jest dziecięca niewinność i jak bezbronni są dzieci w świecie dorosłych, zaapelował także o odwagę w walce o ich prawa.

Papież Franciszek bardzo często rozpoczyna dialog z wiernymi od stawiania im pytań. Następnie następują chóralne odpowiedzi lub każdy w milczeniu odpowiada na zadane pytania. Podobna sytuacja miała miejsce w trakcie jednej z papieskich pielgrzymek. Rzecz działa się w Meksyku, wówczas papież zapytał zgromadzonych tam wiernych, co według nich Meksyk chce zostawić

swoim dzieciom? Czy chce pozostawić im pamięć o wycisku, niewystarczających zarobkach, gnębieniu w pracy lub o korzystaniu z pracy niewolniczej? Czy też chce pozostawić kulturę pamięci godnej pracy, przyzwoitego dachu nad głową i ziemi, aby na niej pracować? Papież odpowiedział wiernym:

Trzy litery „T”: praca (*trabajo*), dach (*techo*) i ziemia (*tierra*). W jakiej kulturze chcemy widzieć narodziny tych, którzy przyjdą po nas? Jakim powietrzem będą oddychać? Powietrzem skażonym korupcją, przemocą, brakiem bezpieczeństwa i nieufnością czy – przeciwnie – powietrzem zdolnym do rodzenia – a jest to słowo – klucz do rodzenia alternatyw, rodzenia odnowy lub zmiany? Rodzić znaczy być współtwórcami z Bogiem. To oczywiście kosztuje [Franciszek 2016, nr 3-4: 32-33].

Z kolei z okazji światowego spotkania ruchów ludowych papież Franciszek w swoim przemówieniu do uczestników spotkania w dniu 28 października 2014 roku w starej Auli Synodu w Watykanie, zorganizowanego przez Papieską Radę „Iustitia et Pax” i przez Papieską Akademię Nauk skierował do zebranych następujące słowa:

Nie istnieje gorsze ubóstwo materialne od tego, które nie pozwala zarabiać na chleb i pozbawia godności, jaką daje praca. Bezrobocie wśród młodziży, nieformalność i brak praw pracowniczych nie są czymś nieuniknionym, lecz są rezultatem wcześniejszego wyboru społecznego, systemu ekonomicznego, który stawia korzyści wyżej niż człowieka, jeśli korzyść jest materialna, wyżej niż człowieczeństwo lub wyżej niż człowieka, są to skutki kultury odpadów, która uważa istotę ludzką samą w sobie za dobro konsumpcyjne, które można użyć, a potem wyrzucić. Dziś do zjawiska wykorzystywania i ucisku dołącza się nowy wymiar, twardy i plastyczny odcień niesprawiedliwości społecznej; ci, którzy nie mogą się zintegrować, wykluczeni, zostają odrzuceni, to tzw. nadwyżki. To jest kultura odrzucania i w tej sprawie chcę dodać coś, co przyszło mi do głowy. Dzieje się tak wtedy, kiedy w centrum systemu gospodarczego jest bóg pieniądza, a nie człowiek, osoba ludzka. Tak, w centrum każdego systemu społecznego lub ekonomicznego musi być osoba, obraz Boga, stworzona, aby była mianownikiem wszechświata. Kiedy osoba zostaje przesunięta i pojawia się bóg pieniądza, dochodzi do tego przemieszania wartości [Franciszek 2014].

Już teraz każdy pracownik, niezależnie od tego, czy należy do formalnego systemu pracy zarobkowej czy nie, ma prawo do godnej zapłaty, do ubezpieczeń socjalnych i do świadczeń emerytalnych. Są zbieracze kartonu, pracownicy recyklingu, wędrowni sprzedawcy, krawcy, rzemieślnicy, rybacy, rolnicy,

murarze, górnicy, pracownicy uratowanych przedsiębiorstw, członkowie spółdzielni wszelkiego rodzaju i osoby wykonujące najpowszechniejsze zawody, które są pozbawione praw pracowniczych, którym odmawia się możliwości należenia do związku zawodowego, które nie mają odpowiednich stałych dochodów. Dziś chcę dołączyć mój głos do ich głosu i być z nimi w walce [por. Franciszek 2014].

W adhortacji apostołskiej *Evangelii gaudium* Ojciec święty Franciszek wskazuje trzy podstawowe narzędzia integracji społecznej najbardziej potrzebujących, którymi są: oświata, dostęp do opieki zdrowotnej i praca dla wszystkich [Franciszek 2014a: 43-44]. Innymi słowy, nie należy rezygnować z opiekuńczego państwa prawa społecznego, a szczególnie z podstawowego prawa do pracy. Nie może być ono traktowane jako wartość zmienna, uzależniona od rynków finansowych i monetarnych. Jest ona prawem o podstawowym znaczeniu dla godności założenia rodziny, realizacji dobra wspólnego i pokoju. Kształcenie i praca, dostęp do opieki dla wszystkich są elementami kluczowymi zarówno dla rozwoju i sprawiedliwej dystrybucji dóbr, jak i dla osiągnięcia sprawiedliwości społecznej bądź integracji społecznej oraz dla wolnego i odpowiedzialnego uczestnictwa w życiu politycznym, pojmowanym jako zarządzanie *res publica*. Rozwiązania, które mają na celu zwiększanie rentowności za cenę ograniczania rynku pracy, co rodzi nowych wykluczonych, nie są zgodne z gospodarką służącą człowiekowi i dobru wspólnemu, demokracji inkluzyjnej, uczestniczącej. Wzrost nierówności i ubóstwa stanowi zagrożenie dla demokracji inkluzyjnej uczestniczącej, która zakłada zawsze gospodarkę i rynek, które nie wykluczają oraz są sprawiedliwe. Chodzi więc o to, by przezwyciężyć strukturalne przyczyny nierówności i ubóstwa, by zapobiegać korupcji.

Niniejsze rozważania byłyby niepełne, gdyby zabrakło w nich odniesienia do problemu bezrobocia. Jemu również papież Franciszek poświęcił sporo uwagi w czasie rozmów z młodymi ludźmi w trakcie odbywanych podróży.

To smutne, że są młodzi ludzie „ani ani”. Co to znaczy „ani ani”? Nie uczą się, bo nie mogą, nie mają środków ani nie pracują. To jest wyzwanie, któremu jako wspólnota musimy sprostać. Musimy działać, aby sprostać temu wyzwaniu! Nie możemy zgodzić się na stracenie całego pokolenia młodych ludzi, którzy nie mają wielkiej godności, jaką daje praca! Praca daje nam godność i my wszyscy musimy robić co możliwe, aby nie stracić całego pokolenia młodzieży. Musimy być bardziej twórczy, aby młodzi poczuli radość, którą daje godność płynąca z pracy. Pokolenie bez pracy jest przyszłą porażką ojczyzny i ludzkości. Musimy z tym walczyć i pomagać sobie wzajemnie w szukaniu

drogę wyjścia, pomocy, solidarności. A młodzi są odważni, powiedziałem to, młodzi mają nadzieję i – trzecia rzecz – młodzi potrafią być solidarni. A to słowo solidarność jest słowem, którego dzisiejszy świat nie lubi słuchać. Niektórzy myślą, że to jest brzydkie słowo. Nie, to nie jest brzydkie słowo, to jest słowo chrześcijańskie: znaczy iść naprzód z bratem, by pomagać pokonywać problemy. Odważni, pełni nadziei i solidarni [Franciszek 2014b: 38-39].

Chciałbym powrócić do słowa, które ty [*Papież zwraca się do pracownika*] powiedziałeś: o godności. Nie mieć pracy nie oznacza tylko nie mieć tego, co konieczne do życia, nie. Możemy jeść codziennie: idziemy do Caritasu, idziemy do jakiegoś stowarzyszenia, idziemy do klubu, idziemy tam i dają nam jeść. Ale nie na tym polega problem. Problemem jest nie zarabiać na chleb dla rodziny: to jest rzecz poważna, to odbiera godność! I problemem najpoważniejszym nie jest głód – choć i to jest problemem. Problemem najpoważniejszym jest godność. Dlatego musimy pracować i bronić naszej godności, którą daje praca [Franciszek, 2014b: 39].

Praca jest zbyt ważna. Praca i godność osoby, także dziecka, idą w parze. Solidarność musi być stosowana również dla zagwarantowania pracy; kooperacja stanowi ważny czynnik dla zapewnienia pluralizmu na rynku pracy. Dziś jest to przedmiotem pewnego niezrozumienia, także na szczeblu europejskim, nieuwzględnianie tej formy obecności w świecie produkcji stanowi zubożenie, które sprzyja uniformizacji, a nie promuje różnic i tożsamości [Franciszek 2013: 29]. Przejawem takiego zachowania jest rozwijający się proceder wykorzystywania dzieci do pracy jako taniej siły roboczej. Zdarza się również, że dzieci padają ofiarami niewolniczej pracy ze względu na swoje predyspozycje fizyczne, np. niski wzrost czy umiejętności, takie jak spryt, zwinność.

HANDEL MAŁOLETNIMI

Jak poinformował w niedzielę (29 lipca 2018 roku) w przeddzień Światowego Dnia przeciwko Handlowi Ludźmi niemiecki komitet Funduszu Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci (UNICEF), 28% ofiar handlu ludźmi to dzieci i młodzież. 64% pochodzi z krajów Afryki Subsaharyjskiej, 62% z Ameryki Centralnej oraz z Wysp Karaibskich. Jednak według szacunków UNICEF-u oraz innych organizacji pozarządowych – biorąc pod uwagę nieujawnione przypadki – liczba ofiar jest dużo większa. W krajach Unii Europejskiej najczęściej spotykaną jego formą jest wykorzystywanie seksualne, które dotyka w 95% kobiet oraz dziewcząt. Doświadczają one często gwałtów i nadużyć, ograniczenia wolności, przemocy ekonomicznej, fizycznej

oraz seksualnej, które niosą poważne konsekwencje oraz zagrożenie dla życia [Ołdakowski 2019].

Jedną z przyczyn wykorzystywania jest migracja ekonomiczna, podyktowana ciężką sytuacją finansową rodzin wielodzietnych z najbiedniejszych krajów świata. Bez znaczenia wydaje się w obliczu tego ogromnego zjawiska fakt, iż rozwój technologiczny miał ułatwić życie człowiekowi. Wciąż są miejsca na świecie, gdzie dorośli wykorzystują dzieci jako tanią siłę roboczą, czerpiąc korzyści z ich niewolniczej pracy. Niejednokrotnie małe ofiary są wykorzystywane seksualnie lub zmuszane do prostytucji. Opisywane przeze mnie zjawisko jest złożone, wręcz trudne do uchwycenia i często dramat nieletnich skrywany jest pod płaszczem fikcyjnej pomocy ze strony dorosłych.

Najbardziej dramatyczną formą uprzedmiotowienia człowieka zdaniem papieża Franciszka jest handel ludźmi. Określił go jako głęboką ranę na ciele współczesnej ludzkości, zarówno dla tego, kto cierpi z jej powodu, jak i dla tego, kto ją zadaje. Opiswany proceder hańbi człowieczeństwo ofiary, naruszając jej godność i wolność [Franciszek 2014: 24]. Zdaniem papieża handel ludźmi stanowi zbrodnię przeciwko ludzkości, a każdy, kto płami się podobnym przestępstwem, szkodzi nie tylko innym, ale również samemu sobie. W istocie bowiem każdy został stworzony, aby kochać oraz otaczać troską drugiego, a to znajduje swoje spełnienie w darze z siebie.

W dniu 7 maja 2018 roku papież w przesłaniu wideo na międzynarodowe Forum poświęcone współczesnym formom niewolnictwa, które zostało zorganizowane przez prawosławną archidiecezję w Buenos Aires pod patronatem patriarchy Konstantynopola Bartłomieja I podkreślił, że:

Niewolnictwo nie jest rzeczą z przeszłości. To praktyka, która ma głębokie korzenie i wyraża się także dziś w wielu różnych formach: handel ludźmi, wykorzystywanie ludzi poprzez wprowadzanie ich w długi, wykorzystywanie dzieci, wykorzystywanie seksualne czy przymusowe prace domowe to tylko niektóre z nich. Jedna bardziej poważna i nieludzka od drugiej. Mimo że brak dokładnych informacji, to jednak mamy do dyspozycji niektóre dane z różnych regionów świata, liczby te są dramatycznie wysokie i prawdopodobnie zaniżone. Według niektórych statystyk ponad 40 milionów osób, mężczyzn, ale przede wszystkim kobiet i dzieci cierpi z powodu niewolnictwa [Franciszek 2018].

Papież w trakcie forum zwrócił uwagę na obojętność towarzyszącą zbrodni, jaką jest handel ludźmi. Wskazał na dwa stojące przed nami zadania. Pierwszym jest dogłębne poznanie tego problemu. Wielu bowiem nie chce zwrócić

uwagi na skalę zagadnienia, gdyż albo sami są zaangażowani w zniewalanie ludzi, albo korzystają z usług zniewolonych osób. Drugim zadaniem, na które zwrócił uwagę Franciszek, jest pomoc tym, którzy zostali zniewoleni, poprzez obronę ich praw, zatrzymywanie skorumpowanych i kryminalistów, aby nie mogli uniknąć sprawiedliwości. Dodał, iż u podłoża niewolnictwa leży bieda, przemoc i korupcja. Stąd potrzeba integralnego rozwoju człowieka počawszy od możliwości dobrego wykształcenia i wychowania oraz dostępu do pracy. Ofiarami niewolnictwa bowiem padają najczęściej osoby biedne, odrzucone, zmarginalizowane. Nie jest to jedyny apel ze strony papieża w związku z szerzącym się niewolnictwem z udziałem małoletnich.

Kolejnym przykładem zdecydowanego działania ze strony papieża Franciszka przeciwko skali wyzyskiwania dzieci, z jaką obecnie mamy do czynienia, jest apel skierowany do uczestników konferencji w dniu 10 kwietnia 2014 roku, kiedy to papież podkreślił, że Kościół jest wezwany do zdecydowanej walki z wszelkimi formami handlu ludźmi oraz czuje się zobowiązany do zaangażowania w pomoc ofiarom tego haniebnego procederu. Ta walka i zobowiązanie przynoszą błogosławione skutki dla naszego człowieczeństwa, otwierając nam drogę do pełni życia, a to jest ostatecznym celem naszego istnienia [Franciszek 2018].

NIEWOLNICTWO JAKO JEDNA Z FORM HANDLU LUDŹMI

Rozważania na temat niewolnictwa należy rozpocząć od zdefiniowania tego pojęcia. Niewolnictwo to zjawisko społeczne, które ma miejsce od czasów pradawnych. Jego istotą jest wykorzystanie pewnej grupy ludzi dla korzyści innych. Z człowieka i jego ubóstwa materialnego i psychicznego utworzono własne źródło dochodu (Stowarzyszenie dla Kobiet i Dzieci im. Marii Niepokalanej „POMOC”).

Odpowiedzią na wspomnianą wyżej formę handlu ludźmi jest podejmowanie działań przez wszystkich, którzy pełnią posługę we wspólnotach Kościoła, w sposób szczególnie biskupów, prezbiterów, diakonów oraz ich współpracowników i współpracowniczek. Ich zadaniem jest pomagać ludziom, którym służą, by w swoim codziennym życiu znaleźli Boga. Podstawową zasadą tej posługi jest poszanowanie godności każdej osoby na wzór Chrystusa Pana. Szczególnym wymogiem tej zasady jest uznanie i respektowanie prawa wszystkich dzieci oraz młodzieży do tego, by były otoczone troską i szacunkiem oraz wzrastały w środowisku bezpiecznym, wolnym od wykorzystania, manipulacji

i przemocy. Każde dziecko, przyjęte z wdzięcznością przez wspólnotę Kościoła jako dar od Boga, jest podmiotem tego niezbywalnego prawa zakorzenionego głęboko w nauczaniu Jezusa. Zobowiązuje to do nieskazitelnie bezinteresownej służby na rzecz duchowego, fizycznego i emocjonalnego rozwoju dzieci i młodzieży oraz wyklucza, aby ktokolwiek z posługujących w Kościele w jakikolwiek sposób naruszał fizyczną lub psychiczną integralność dzieci i młodzieży. Równocześnie zobowiązuje do zaangażowania na rzecz przejrzystości w wyjaśnianiu wszelkich podejrzeń o niewłaściwe zachowania oraz do zapewnienia, że osoby winne naruszeń praw dzieci i młodzieży, niezależnie od pełnionej funkcji lub urzędu, zostaną pociągnięte do odpowiedzialności zgodnie z obowiązującymi normami ustanowionymi przez kompetentną władzę kościelną przy poszanowaniu prawa obowiązującego w Polsce.

Przykładem działań podejmowanych przez członków stowarzyszeń życia konsekrowanego na rzecz walki z handlem ludźmi jest działalność organizacji Talitha Kum. Okazją do przypomnienia, czym zajmuje się wspomniana organizacja, stało się spotkanie 26 września 2019 roku, w czasie którego Ojciec Święty zachęcał wszystkich zebranych na spotkaniu z siostrami należącymi do światowej sieci osób konsekrowanych walczących z handlem ludźmi – Talitha Kum, aby włączyli się w to dzieło misyjne, posyłając do niego zarówno ludzi, jak i potrzebne środki, aby móc dotrzeć do każdego miejsca. „Moim pragnieniem jest, aby przybywało coraz więcej fundacji i benefaktorów [Kopaliński 2000: 67], którzy hojnie i bezinteresownie będą wspierać naszą działalność. Zapraszając także inne zgromadzenia do tej misji, myślę też o trudnościach, z którymi się borykają, a mają ich wiele” [Franciszek 2019].

Następną okazją do wezwania wiernych do zjednoczenia wysiłków w walce z haniebnym procederem handlu ludźmi i do niesienia pomocy jego ofiarom stało się spotkanie z wiernymi w lutym 2019 roku [Franciszek 2019]. Ojciec Święty podkreślił, że zadanie to spoczywa nie tylko na rządach poszczególnych krajów, ale wykracza ponad wszelkie podziały. Na zakończenie spotkania na Anioł Pański Franciszek odmówił z wiernymi specjalną modlitwę do świętej niewolnicy Józefiny Bakhity. Papież przypomniał, że w jej wspomnienie Kościół już po raz piąty obchodził Światowy Dzień Modlitwy i Refleksji na temat Walki z Handlem Ludźmi. Jego hasłem w 2019 roku stały się słowa: „Razem przeciwko handlowi ludźmi”, które, jak wskazał Franciszek, są zachętą do zjednoczenia wysiłków w walce z tym procederem. Papież podziękował wszystkim, którzy walczą na tym froncie, szczególnie wielu zakonnicom. Na placu św. Piotra obecne były siostry z zakonnej organizacji „Talitha Kum”, która działa w 70 krajach walcząc z niewolnictwem ludzi. Franciszek

zaapelował do rządów, by zdecydowanie zwalczały przyczyny tej plagi, a ofiary wzięły pod swoją ochronę. Franciszek zachęcając do wspierania tego zaangażowania modlitwą podkreślił, że „wszyscy możemy i musimy współpracować, ujawniając przypadki wyzysku i niewolnictwa mężczyzn, kobiet i dzieci” [Franciszek 2019].

PROSTYTUCJA – JEDNA Z FORM NIEWOLNICTWA

Zjawisko prostytucji jest jedną z najstarszych patologii społecznych w dziejach całego świata. Towarzyszy nam już od czasów antycznych, a nawet wcześniej można się doszukać jej znamion. Niestety, wówczas nie była ona rozumiana i postrzegana jako patologia. Traktowano ją jako pewien nieodłączny element kultury. We wszystkich epokach zjawisko prostytucji przechodziło rozmaite ewaluacje i przemiany. Wyodrębniły się nie tylko nowe określenia dla osób prostytuujących się, ale również nowe grupy osób zajmujących się prostytucją. Mimo podejmowanych działań profilaktycznych od czasów starożytnych i stosowania surowych kar wobec osób prostytuujących się, nikt nie zwalczył tego zjawiska. Przetrwało ono do czasów współczesnych, w których ciągle nie udaje się znaleźć „złotego środka” skutkującego zlikwidowaniem prostytucji.

Prostytucja jest zjawiskiem bardzo złożonym, zarówno ze względu na płeć i wiek osób świadczących odpłatne usługi seksualne, jak i miejsce ich wykonywania, wysokość otrzymywanego wynagrodzenia oraz motyw, jakimi się kierują te osoby, podejmując taką decyzję. Powszechnie przyjęty jest pogląd, że to kobiety trudnią się prostytucją.

Ogólnie a zarazem bardzo skrótowo można powiedzieć, że prostytucja to oddawanie własnego ciała większej liczbie osób w celach materialnych. Termin „prostytucja” wywodzi się z języka łacińskiego od słowa *prostitutio* i oznacza nierząd uprawiany w celu osiągnięcia zysku. Według niektórych autorów termin ten pochodzi również od łacińskiego czasownika *prostare* oznaczającego „stać przed czymś”, „wystawać”, „ofiarowywać się na sprzedaż” [Imieliński 1990: 9]. Można zatem powiedzieć, że prostytucja kojarzy się z oddawaniem własnego ciała za pieniądze w celu zaspokojenia seksualnego osób (klientów), które chcą za to zapłacić. W mowie potocznej uznawana jest ona za „najstarszy zawód świata”. Nie jest to do końca prawda, gdyż za taki można uznać np. myślistwo czy łowiectwo powstałe w kulturach pierwotnych, w których nie są widoczne przejawy prostytucji. To sygnalizuje jedynie, że pojawia się ona już od najdawniejszych czasów w historii [Imieliński 1990: 9].

„Jakakolwiek forma prostytucji jest sprowadzeniem człowieka do roli niewolnika, jest przestępstwem, wstrętną wadą, która myli miłość z folgowaniem własnym instyktom torturując bezbronną kobietę” – te słowa Franciszek umieścił we wstępie do książki ks. Aldo Buonaiuto – *Kobiety ukrzyżowane. Wstyd handlu ludźmi opowiedziany z ulicy* [Franciszek 2019a]. „Handel ludźmi i prostytucja to rana na zbiorowym sumieniu, dewiacja wyobraźni. To patologiczne myślenie, z powodu którego kobieta jest wykorzystywana, jak gdyby była towarem na sprzedaż, a potem wyrzucona” [Franciszek 2019]. W następujący sposób papież zrecenzował książkę poświęconą prostytucji kobiet:

To choroba ludzkości, pomyłone myślenie społeczeństwa. Uwolnienie tych biednych niewolnic jest gestem miłosierdzia i obowiązkiem wszystkich ludzi dobrej woli. Ich bolesny krzyk nie może nikogo pozostawić obojętnym. Nikt nie może odwrócić się w drugą stronę, czy umyć rąk z niewinnej krwi, która rozlewana jest na ulicach świata [Franciszek 2019].

Należy rozróżnić pojęcie prostytucji od prostytucji nieletnich. Bowiem wykorzystywanie dzieci w prostytucji jest problemem globalnym i ściśle powiązaniem z wykorzystywaniem dzieci w pornografii oraz handlem dziećmi do celów seksualnych. Wyżej wymienione rodzaje komercyjnego wykorzystywania seksualnego dzieci uważa się za formy zniewolenia oraz przemocy, równoznaczne z pracą przymusową i współczesnym niewolnictwem [Konwencja MOP Nr 182 z 1999 roku], ponieważ dziecko jest traktowane nie jak podmiot, ale jak przedmiot seksualny o wartości handlowej. Termin „prostytucja dziecięca” oznacza wykorzystanie dzieci w czynnościach seksualnych za zapłatą lub inną formą wynagrodzenia. Wskazana definicja została zaczerpnięta na potrzeby niniejszej publikacji z Protokołu fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii przyjętego w dniu 25 maja 2000 r. w Nowym Jorku. Prostytucja jest jednak zjawiskiem niezwykle dynamicznym, dostosowującym się do „rynku” i wrażliwym na zmiany społeczne, przez co przybiera coraz to nowe formy.

Dominującym czynnikiem wnikania się dzieci w komercyjne układy seksualne jest bieda. Prostytucja głodowa ma miejsce, gdy dzieci nie mogą zdobyć podstawowych środków do życia, jak np. żywności, w inny, akceptowany społecznie sposób [Kurzępa 2010: 14-16]. Kraje doświadczone wojnami, katastrofami naturalnymi, bezrobociem czy dużymi różnicami ekonomicznymi charakteryzują się brakiem bezpiecznego środowiska do rozwoju i brakiem

perspektyw dla dzieci i młodzieży. Osłabione struktury państwowe i mechanizmy ochrony małoletnich (np. trudne do egzekwowania prawo, korupcja) sprawiają, że są oni bardziej podatni na wykorzystanie. Szczególnie zagrożone są dzieci bez opieki lub z jej deficytem (dzieci ulicy, sieroty, uciekinierzy, dzieci z rodzin dysfunkcyjnych) oraz dzieci z grup marginalizowanych i dyskryminowanych (dzieci migrantów, z mniejszości etnicznych, dzieci osób świadczących usługi seksualne). Ważnym aspektem jest także środowisko rodzinne [Kurzepa 2010: 26]. W przypadku małoletnich trudno jednak mówić o angażowaniu się w świadczenie usług seksualnych jako o świadomym wyborze. W związku z tym dzieci uwikłane w seks-biznes, czy to z „własnej woli” czy z przymusu, należy zawsze postrzegać jako ofiary przemocy, a nie pracowników seksualnych [Kurzepa 2010: 25-31]. Niestety, takie podejście nie jest powszechne. W przypadku zjawiska prostytucji istnieje tendencja do skupiania się na potępianiu ofiar przy jednoczesnym usprawiedliwianiu sprawców. Dotyczy to zarówno prostytucji osób dorosłych, jak i małoletnich.

MIGRACJA EKONOMICZNA JAKO FORMA WYZYSKU MAŁOLETNIICH

Często zdarza się, że zmiana miejsca zamieszkania podyktowana jest koniecznością zabezpieczenia bytu swojego i rodziny. Nierzadko w takich sytuacjach kobiety oraz nieletni są werbowani do prac uwłaczających ludzkiej godności, często wbrew ich woli. Przemocą i brutalnością dzieci są zmuszane do pracy ponad siły, będąc w pełni uzależnionym od swych mocodawców-oprawców. Wspomniany proceder wykorzystywania ludzi do pracy związany z ich przymusową migracją jest problemem globalnym, choć w przeważającej części dotyka krajów słabo rozwiniętych i najuboższych.

Mówiąc o handlu ludźmi należy mieć na względzie, że nierzadko ściśle wiąże się z nim migracja z powodów ekonomicznych. Ludność najuboższych krajów świata migruje w poszukiwaniu lepszego losu, trafiając w sidła handlarzy ludźmi i stając się tym samym ofiarami. W Meksyku papież Franciszek skierował przesłanie do uczestników VIII Światowego Forum Społecznego odbywającego się pod hasłem: „Migrować, odrzucać, tworzyć oraz przemieniać” [Franciszek 2018]. Ojciec Święty nawiązał do dwóch umów o zasięgu światowym dotyczących migrantów, które przygotowywane są przez społeczność międzynarodową. Papież podkreślił, że pozytywna przemiana społeczeństw zaczyna się od odrzucenia wszelkich form niesprawiedliwości, które wyrażają się w „kulturze odrzucenia”. Jest ona prawdziwą „pandemią współczesnego

świata” [Franciszek 2018]. Również szlaki migracyjne są często wykorzystywane przez handlarzy i wyzyskiwaczy do pozyskiwania nowych ofiar handlu ludźmi. Obowiązkiem wszystkich jest „potępienie niesprawiedliwości i stanowcze przeciwstawianie się tej haniebnej zbrodni” [Franciszek 2018].

Jednym z przykładów działań Ojca Świętego w ramach walki z procederem handlu ludźmi przy okazji Dnia Życia w 2019 roku była chęć uwrażliwienia opinii społecznej na wciąż istniejący proceder handlu żywym towarem. Brytyjski episkopat przypomniał wówczas, że tylko w Anglii ofiarami handlu rokrocznie pada co najmniej 13 tysięcy ludzi. Stąd konieczność głośnego mówienia o tym, że niewolnictwo wciąż istnieje i nie jest to fenomen związany jedynie z przeszłością. W swym przesłaniu Papież zawiera ofiary handlu ludźmi i wszystkich współczesnych niewolników św. Józefinie Bakhicie, afrykańskiej niewolnicy, patronce ofiar handlu żywym towarem. Franciszek modli się za jej wstawiennictwem o to, by „pomogła rozerwać kajdany współczesnego niewolnictwa” [Franciszek 2018]. Papieskie przesłanie na Dzień Życia zawiera też gorący apel, by „każdy z nas otworzył oczy i dostrzegł biedę ludzi pozbawionych wolności, których godność jest totalnie deptana i wsłuchał się w ich krzyk błagania o pomoc” [Franciszek 2018].

W ramach odpowiedzi na wezwanie papieża do zjednoczenia się w walce przeciwko handlowi ludźmi szczególnie cenne są wszelkie inicjatywy podejmowane przez organizacje w różnych częściach świata. Jednym z przykładów jest Kościół w Wielkiej Brytanii, który aktywnie włącza się w walkę z handlem żywym towarem. Prymas Anglii i Walii kard. Vincent Nichols przewodniczy „Grupie św. Marty”, która promuje globalną współpracę policji z Kościołem i społeczeństwem obywatelskim w walce z niewolnictwem. Jej nazwa pochodzi od papieskiej rezydencji, w której została powołana do życia z inicjatywy Papieża Franciszka w 2014 roku. W jej skład wchodzi obecnie ponad 30 krajów, w tym Polska. Ta współpraca jest konieczna, ponieważ, jak wynika ze statystyk, w skali świata tylko 1% niewolników odzyskuje corocznie wolność [Franciszek 2018].

Jedną z form podejmowanych w przeciwdziałaniu handlowi ludźmi jest działalność w Internecie. Papież jest bardzo aktywny w swoich *social mediach*. Potwierdza to fakt, iż 30 lipca 2018 roku papież Franciszek przy pomocy współczesnych środków społecznego przekazu za pośrednictwem platformy Twitter zaapelował z okazji Światowego Dnia przeciwko Handlowi Ludźmi: „Usłyszmy wołanie tak wielu braci wyzyskiwanych przez zbrodniczych handlarzy: oni nie są towarem, to osoby, ludzie i jako tacy powinni być traktowani” [Franciszek 2018]. Wydaje się, że ta odpowiedź skierowana do młodych ludzi

jako znak czasu jest jednym z środków na dotarcie do jak najszerszej grupy odbiorców. Jest nadzieja, że dzięki takim akcjom coraz więcej osób uwrażliwi się na krzywdę ludzi, którzy być może żyją bardzo blisko nich.

Z okazji Światowego Dnia przeciwko Handlowi Ludźmi głos zabrała również zakonnica Rita Giaretta, kierująca w Casercie Domem Rut. To ona za pośrednictwem *social mediów* papieża Franciszka opublikowała post, w którym podkreśliła, jak ważne są działania inicjowane przez Ojca świętego: „Papież staje się głosem tych, którzy na co dzień walczą z handlem ludźmi, a to jest bardzo nierówna walka”. Wspomniany Dom Rut to miejsce, w którym ofiary handlarzy ludźmi odzyskują godność i próbują wrócić do normalnego życia. Siostra Rita podkreśla, że: „Współczesne niewolnictwo ma wiele twarzy. To wyzysk seksualny, handel narządami, zmuszanie do żebractwa i przymusowej przestępczości” [Franciszek 2018]. Przytoczona wypowiedź jest odpowiedzią na apel Franciszka o zdecydowane przeciwstawienie się haniebnej zbrodni handlu ludźmi. Jak widać, apel ten mimo upływającego czasu wciąż pozostaje aktualny. Nadal konieczne jest podejmowanie szeregu działań na rzecz walki z wyzyskiem nieletnich do pracy.

Kolejnym działaniem zainicjowanym przez Ojca świętego było włączenie się w trwającą do końca sierpnia 2019 roku watykańską kampanię, której celem było uwrażliwienie społeczeństwa na haniebny proceder handlu ludźmi i powstrzymanie tej zbrodni. Akcję przeprowadziła Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka przypominając, że „niewolnictwo jest przemysłem przynoszącym rocznie 150 miliardów dolarów dochodu, a ludzie nie są na sprzedaż”. W mediach społecznościowych akcji towarzyszył specjalny hashtag *#EndHumanTrafficking* [Franciszek 2018]. Jest to kolejna forma komunikacji, jaką papież wykorzystuje w kontakcie z młodymi ludźmi. Jest pierwszym z papieży, który wykorzystuje *social media* do publikowania swoich poglądów. Dzięki tym zabiegom szybciej i łatwiej komunikuje się ze współczesną młodzieżą.

DZIAŁANIA NA RZECZ MAŁOLETNICH NA ARENIE MIĘDZYNARODOWEJ

Wyzysk nieletnich ma miejsce nie tylko w krajach ubogich. Jak podaje organizacja „Save The Children” we Włoszech pracuje 260 tysięcy dzieci w wieku od 7 do 15 lat. Z innych statystyk wynika, że spośród 100 tysięcy prostytutek we Włoszech, 37% to nieletnie dziewczęta. Statystyki są zatrważające, dlatego papież Franciszek akcentuje potrzebę większej ochrony dla

nioletnich zmuszanych do niewolniczej pracy. W wywiadzie dla Radia Wartykańskiego rzecznik prasowy „Save the children” Filippo Ungaro podkreślił, że praca nioletnich nie jest zjawiskiem nieuniknionym. Aby z nią walczyć, potrzeba woli politycznej i skutecznych programów pomocy. Kiedy państwa i wspólnota międzynarodowa decydują się na punktowe inwestycje, kiedy jest wola polityczna, by zmierzyć się z tym problemem, można znaleźć skuteczne rozwiązania. Są kraje, w których dokonano radykalnych kroków w walce z pracą nioletnich. Na przykład Kambodża i Wietnam, w których pod tym względem sytuacja znacznie się poprawiła. Mimo to zdaniem F. Ungaro jesteśmy jednak jeszcze daleko od całkowitego wyeliminowania tego problemu w skali globalnej [Bronk 2019].

Opisywany proceder jest szczególnie rozpowszechniony w Indiach i w Afganistanie, gdzie dzieci pracują w przemyśle tekstylnym i wytwarzają dla swoich właścicieli dywany oraz pracują przy produkcji cegieł. Zmuszane są do pracy biciem, a nawet torturami. Poprzez ciągłe przebywanie w zamkniętym pomieszczeniu grozi im utrata wzroku, wdychają pył z wełny i zapadają na choroby układu oddechowego: pylicę i gruźlicę. W takiej sytuacji jest około 300 tysięcy chłopców. W Brazylii mali niewolnicy wydobywają węgiel, używany do produkcji stali, samochodów i części mechanicznych. W Chinach produkują sztuczne ognie i inne materiały wybuchowe, wykorzystywane w pirotechnice, oraz pracują w fabrykach zabawek. W Państwie Środka zdarza się także, iż dzieci są porywane i zmuszane do żebrania na ulicach. W Sierra Leone dzieci wydobywają w kopalniach diamenty, a w Demokratycznej Republice Konga – kasyteryt i koltan, niezbędne do produkcji komputerów, odtwarzaczy MP3, telefonów komórkowych i innych elektronicznych gadżetów używanych w tzw. „pierwszym świecie” (Fundacja Dzieci Afryki).

Fundusz Narodów Zjednoczonych Pomocy Dzieciom (UNICEF) alarmuje, że sytuacja najmłodszych ciągle się pogarsza. Zgodnie ze stanem z dnia 1 czerwca 2019 roku 690 milionów dzieci, czyli praktycznie co trzecie dziecko na świecie doświadcza skutków wojny, przemocy, biedy i wykluczenia. UNICEF przypomina o haniebnym procederze pracy dzieci i zmuszania małych dziewczynek do poślubienia dużo od siebie starszych mężczyzn. Organizacja przypomina, że mimo przyjęcia przed 30 laty oenzetowskiej konwencji praw dziecka prawa najmłodszych nie są wystarczająco chronione. Wystarczy pomyśleć choćby o Syrii, gdzie tylko w jednym mieście Idlib w 2019 roku zginęło 134 dzieci. UNICEF przypomina też o dramacie pół miliona ukraińskich dzieci cierpiących w wyniku wojny oraz o Afganistanie, gdzie potroiła się liczba ataków na szkoły [Zajączkowska 2019].

Praca w tak młodym wieku jest bardzo obciążająca i wyczerpująca, tym bardziej, że dzieci pracują często w warunkach ekstremalnie niebezpiecznych. Wyzyskiwane dzieci, podobnie jak ryby, głosu w swojej sprawie nie mają. Są posłuszniejsze niż dorośli i ich koszty pracy są niewielkie. Dzieci pracują najczęściej po to, aby spłacić długi rodziny. Zdarza się, że jako zapłatę otrzymują tylko 3 dolary za tydzień pracy (ok. 60 godzin pracy) (Fundacja Dzieci Afryki). Często także w ogóle nie otrzymują zapłaty, lecz żywność i ubranie.

BIBLIOGRAFIA

Imieliński K.

1990 *Manowce seksu – prostytutka*, Łódź.

Jan Paweł II

1981 *Encyklika O pracy ludzkiej (Laborem exercens)*, Kraków.

Kopaliński W.

2000 *Benefaktor*, [w:] W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa, s. 67.

Kurzępa J.

2010 *Młodzież pogranicza – „świnki”, czyli o prostytucji nieletnich*, Kraków.

Pius XII

1941 *Przemówienie radiowe wygłoszone w dniu Zielonych Świąt 1 czerwca 1941 r.*, [w:] *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 1, red. M. Radwan, L. Dyczewski, A. Stanowski, Rzym [1987].

Źródła internetowe:

Baggio F.

2019 *Rośnie popyt na niewolniczą pracę*, <https://www.vaticannews.va/pl/watykan/news/2019-04/watykan-popyt-niewolnicza-praca-prostytucja.html> [dostęp: 29.12.2019].

Bronk K.

2019 *Praca nieletnich, nie tylko kraje ubogie*, <https://www.vaticannews.va/pl/swiat/news/2019-06/praca-nieletnich-dzien-walki-wlochy-260-tys.html> [dostęp: 30.12.2019].

Fundacja Dzieci Afryki, *Dzieci, niewolnicy współczesnego świata*, <http://dzieciafryki.com/dzieci-niewolnicy-wspolczesnego-swiatea/> [dostęp: 29.12.2019].

Franciszek

- 2016 List do biskupów, Święto Młodzianków, <https://www.niedziela.pl/arttykul/26521/Papiez-nie-pozwolmy-by-dzieci-okradzono> [dostęp: 16.03.2020].
- 2018 Słowo skierowane do Forum poświęconego współczesnym formom niewolnictwa: *Nikt nie może być obojętny wobec współczesnych form niewolnictwa*, <https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2018-05/papiez-franciszek-wideoprzeslanie-niewolnictwo-argentyzna.html> [dostęp: 2.12.2019].
- 2018 Przesłanie do uczestników VIII Światowego Forum Społecznego odbywającego się pod hasłem: *Migrować, odrzucać, tworzyć oraz przemieniać*, <https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2018-11/papiez-franciszek-przeslanie-swiatowe-forum-spoleczne.html> [dostęp 3.12.2019].
- 2018 Przesłanie na Dzień życia w Wielkiej Brytanii: *Wysłuchajmy głosu ofiar handlu ludźmi*, <https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2018-06/aktualnosci-vaticannews.html> [dostęp: 2.12.2019].
- 2018 Post umieszczony na portalu Twitter na Światowy Dzień przeciwko Handlowi Ludźmi, [vaticannews.va/pl/papiez/news/2018-07/papiez-franciszek-handel-ludzmi-apel.html](https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2018-07/papiez-franciszek-handel-ludzmi-apel.html) [dostęp: 2.12.2019].
- 2019 Wstęp do książki ks. Aldo Buonaiuto: *Kobiety ukrzyżowane. Wstyd handlu ludźmi opowiedziany z ulicy*, <https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2019-07/papiez-franciszek-handel-ludzmi-ksiazka.html> [dostęp 3.12.2019].
- 2019 Przemówienie przed modlitwą Anioł Pański: *Modlitwa za ofiary handlu ludźmi*, [vaticannews.va/pl/papiez/news/2019-02/aniol-panski-10-lutego-handel-ludzmi.html](https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2019-02/aniol-panski-10-lutego-handel-ludzmi.html) [dostęp: 3.12.2019].
- 2019 Spotkanie z siostrami należącymi do światowej sieci osób konsekrowanych walczących z handlem ludźmi – Talitha Kum: *Awangarda w walce z handlem ludźmi*, <https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2019-09/papiez-franciszek-talitha-kum-siostry.html> [dostęp: 2.12.2019].

Ołdakowski K.

- 2019 *Handel ludźmi jest wielką raną na obliczu świata*, <https://www.vaticannews.va/pl/swiat/news/2019-07/swiatowy-dzien-przeciwko-handlowi-ludzmi.html> [dostęp: 3.12.2019].

Stowarzyszenie dla Kobiet i Dzieci im. Marii Niepokalanej „POMOC”,
Praktyczny poradnik informujący o zagrożeniach związanych ze współczesnymi formami niewolnictwa, http://www.pomoc.pl/materialy/_upload/file/Broszury_do_pobrania_wersja_PDF/Broszura_Wspolczesne_formy_niewolnictwa.pdf [dostęp: 3.01.2019].

WikiJP2 – ruszyła!, http://www.centrumjp2.pl/wikijp2/index.php?title=Etyka_pracy [dostęp: 28.12.2019].

Zajączkowska B.

2019 *UNICEF o codziennym dramacie milionów dzieci*, <https://www.vaticannews.va/pl/swiat/news/2019-06/dzien-dziecka-unicef.html> [dostęp: 30.12.2019].

Akty prawne:

Konwencja Nr 182 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci, 1999 Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii 2000.

Inne:

Franciszek

2014 Przemówienie do uczestników międzynarodowej konferencji na temat handlu ludźmi: *Handel ludźmi to wielka zbrodnia przeciwko ludzkości*, „L' Osservatore Romano”, wyd. pol. nr 5.

2014 Przemówienie do uczestników sesji plenarnej Papieskiej Rady „Iustitia et Pax”: *Aby chronić prawo do pracy*, „L' Osservatore Romano” wyd. pol. nr 10.

2014 Przemówienie na spotkaniu z młodzieżą z regionów Abruzji i Molise przed sanktuarium w Castelpetroso: *Wasz entuzjazm jest zaraźliwy*, „L' Osservatore Romano”, wyd. pol. nr 7.

2014 Przesłanie wideo do uczestników III Festiwalu Nauki Społecznej Kościoła: *Równość w zróżnicowaniu*, „L' Osservatore Romano”, wyd. pol. nr 1.

2016 Przemówienie podczas spotkania ze światem pracy w Ciudad Juárez: *Bóg zażąda zdania sprawy od tych, którzy zniewalają ludzi*, „L' Osservatore Romano”, wyd. pol. nr 3-4.

2019 Posynodalna adhortacja apostołska *Christus Vivit*, do młodych i całego Ludu Bożego, Kraków, nr 271.

CHILD LABOUR EXPLOITATION AS A MANIFESTATION OF HUMAN TRAFFICKING AND THE TEACHING OF POPE JAN PAWEŁ II AND POPE FRANCIS

Summary: An analysis of the documents of Pope John Paul II and Pope Francis clearly shows that minors are not only victims of sexual abuse, but are also trafficked and exploited for work beyond their capacity. Pope Francis has, on many occasions, emphasised the value of work and stressed that much effort and effort is still needed to protect minors who are exploited by adults, whether as slaves for work or as a tool in the hands of pimps. This is undoubtedly a task facing the modern family as the basic cell that shapes the young generation. The Successor of Saint Peter explicitly indicates that the Church, at the head of which he stands, wishes to be an example of the application of best practice both in the protection of children and young people and in the response to the harm caused by the clergy. The only possible response of the Church to the painful phenomenon of sexual abuse of minors is to diligently seek truth and justice and to stand firm on their grounds. In the teaching that Pope Francis presents and in his pastoral and educational practice, in his disciplinary decisions, the safety of children and young people always comes to the fore. A priority of his pontificate is the special concern for minors, who are an integral part of the common good of the whole People of God. The Pope adds that today, in the world of work, there is a need to educate people to follow the bright and difficult path of honesty, and to beware of shortcuts in the form of patronage and endorsement. Behind this lies corruption. There are always these temptations, large or small, and it is always a matter of "buying morality", which is unworthy of man: it is necessary to reject them, accustoming the heart to remain free. This is the spirit in which the young generation must be brought up. The Holy Father stressed that the work of young people is a priority and a foundation for society, because work for a young person is not simply an activity aimed at generating income. It is an expression of human dignity, it is a path of maturation and social integration, it is a constant stimulus to grow in responsibility and creativity, it is a safeguard against the tendency towards individualism and convenience, and it is also a glorification of God through the development of one's abilities.

Keywords: sexual abuse, bonded labour, prostitution of minors, exploitation of minors, human trafficking, papal teaching, economic migration, countering exploitation

ZUZANNA CZERNICKA
UNIwersytet Warszawski

KAROLINA TULIK
UNIwersytet Wrocławski

ODWAŻNY DYPLOMATYCZNY GAMBIT – ZASTOSOWANIE SZTUCZNEJ INTELIGENCJI W SEKTORZE PUBLICZNYM

Streszczenie: Celem artykułu jest eksploracja roli sztucznej inteligencji w kształtowaniu współczesnych krajobrazów politycznych, ze szczególnym uwzględnieniem innowacyjnej koncepcji the Synthetic Party w Danii. Ponadto, artykuł zawiera analizę wieloaspektowego wpływu sztucznej inteligencji na procesy polityczne, obejmujące kampanie wyborcze, formułowanie polityki, zarządzanie oraz zaangażowanie obywateli. Autorki wyjaśniają, w jaki sposób technologie sztucznej inteligencji, w tym algorytmy uczenia maszynowego i przetwarzanie języka naturalnego, przekształcają tradycyjne strategie kampanii. Artykuł krytycznie analizuje względy etyczne i potencjalne zagrożenia nieodłącznie związane z polityką opartą na sztucznej inteligencji, w tym kwestie stronniczości, przejrzystości, odpowiedzialności. Podkreśla się konieczność ustanowienia przepisów i zabezpieczeń, aby zapobiegać niewłaściwemu wykorzystywaniu sztucznej inteligencji do złych celów lub niedemokratycznych celów.

Słowa kluczowe: sztuczna inteligencja, sektor publiczny, algorytmy, wyzwania

WSTĘP

W obliczu coraz bardziej złożonych i dynamicznych wyzwań w dzisiejszym świecie, sektor publiczny jako główny aktor w zarządzaniu sprawami państwa oraz dostarczaniu usług publicznych, staje przed koniecznością

adaptacji oraz wdrożenia innowacyjnych rozwiązań. Ewolucja ta jest częściowo napędzana rozwojem technologii, a zwłaszcza sztucznej inteligencji (SI), która zdobyła pozycję kluczowego narzędzia w transformacji sektora publicznego. Niniejsza praca ma na celu dokładne przeanalizowanie aplikacji sztucznej inteligencji w kontekście sektora publicznego.

Koncepcja sztucznej inteligencji, rozumianej jako integracji logicznego myślenia z maszynami została wprowadzona do obiegu naukowego za sprawą artykułu pt. *Computing Machinery and Intelligence* napisanego przez Alana Turinga w roku 1950. Zaledwie 5 lat później powstał pierwszy konkretny projekt w dziedzinie sztucznej inteligencji – „Logic Theorist” – stworzony przez Allena Newella i Herberta Simona. Dwa lata później (w 1957 roku) ci sami naukowcy stworzyli przełomowy program „General Problem Solver”, o akronimie GPS. Obecnie, sztuczna inteligencja, definiowana jest jako obszar informatyki zajmujący się tworzeniem systemów komputerowych zdolnych do rozumienia, analizy i reakcji na dane w sposób zbliżony do ludzkiego myślenia. Opisane systemy stają się kluczowym elementem dla współczesnego aparatu administracji publicznej. Jej zastosowanie obiecuje przekształcenie sposobu, w jaki instytucje rządowe i organizacje sektora publicznego prowadzą działalność oraz dostarczają usługi swoim obywatelom.

Artykuł stanowi próbę ukazania kompleksowości wpływu AI na dziedzinę polityki, a także zwraca uwagę na konieczność dogłębnego zrozumienia tej kwestii. W miarę jak sztuczna inteligencja staje się coraz bardziej obecna w życiu publicznym, obligatoryjne jest nie tylko rozpoznanie jej roli, ale także wypracowanie strategii, które pozwolą społeczeństwu i rządowi wykorzystywać tę technologię w sposób odpowiedzialny i zgodny z wartościami demokratycznymi.

W kolejnych częściach artykułu przeprowadzona zostanie dokładniejsza analiza różnych aspektów, które dotyczą tej problematyki. Autorki rozważają jak technologia AI kształtuje współczesną politykę. Zwrócą także uwagę na to jakie wyzwania oraz możliwości niosą za sobą procesy polityczne z wykorzystaniem SI.

Mając na celu na wnikliwie zrozumienie pełni kontekstu oraz implikacji wynikających z obecności sztucznej inteligencji w polityce, analiza zostanie oparta na konkretnych przykładach –w tym the Synthetic Party w Danii, co pozwoli nam na bardziej szczegółowe zrozumienie kontekstu i implikacji stosowania sztucznej inteligencji w polityce. Autentyczna eksploracja dynamicznego powiązania między technologią a polityką, będzie stanowić

podwaliny zrozumienia tego, jakie faktyczne wyzwania i możliwości niesie ze sobą to nowoczesne połączenie.

WDRAŻANIE SZTUCZNEJ INTELIGENCJI W SEKTORZE PUBLICZNYM

„Czy maszyny potrafią myśleć?” [Turing 1950] – tym pytaniem ojciec sztucznej inteligencji, rozpoczął pracę, która przybliżyła koncept myślących komputerów opinii publicznej. W nowoczesnej definicji oprócz odpowiedzi na powyższe pytanie warto wyróżnić fakt generowania przez AI wyników, takich jak treści, zalecenia lub decyzje, przewidywania, a także możliwość wchodzenia w interakcję. International Business Machines Corporation wykazuje, że sztuczna inteligencja jest dziedziną, która łączy informatykę i solidne zbiory danych, gdzie nadrzędnym celem jest umożliwienie rozwiązywania problemów. Zaznacza też, że obejmuje ona również poddziedziny uczenia maszynowego i głębokiego uczenia (*deep learning*), które są często wymieniane w połączeniu ze sztuczną inteligencją. Dyscypliny te składają się z algorytmów sztucznej inteligencji, które mają na celu tworzenie systemów eksperckich dokonujących prognoz lub klasyfikacji na podstawie danych wejściowych [Copeland 2023]. Słownik Britannica określa SI jako zdolność komputera cyfrowego lub sterowanego komputerowo robota do wykonywania zadań powszechnie kojarzonych z istotami inteligentnymi. Ponadto termin ten jest często stosowany w odniesieniu do projektu rozwoju systemów wyposażonych w procesy intelektualne charakterystyczne dla ludzi, takie jak zdolność rozumowania, odkrywania znaczenia, uogólniania lub uczenia się na podstawie wcześniejszych doświadczeń [Copeland 2023].

Z kolei sektor publiczny według Jerzego Wilkina to część własności, działalności oraz produkcji dóbr i usług, która nie należy do sektora prywatnego [Wilkin 2008], czyli wszelkie instytucje publiczne czy administracji publicznej szczebla rządowego i samorządowego oraz instytucji publicznych. Nadrzędną korelacją między wyżej omówionymi terminami jest wspieranie działalności człowieka. Zaspokajanie potrzeb człowieka to zarówno cel sztucznej inteligencji jak i sektora publicznego. Przyjmując rozumienie pojęcia sztucznej inteligencji w sposób archetypowy jako maszyny myślącej warto zastanowić się nad momentem, w którym została ona po raz pierwszy zastosowana w sektorze publicznym.

Pierwsze wykorzystanie sztucznej inteligencji w sektorze publicznym miało miejsce w latach 50. i 60. XX wieku. Edward Feigenbaum i Joshua

Lederberg, naukowcy Stanford University, stworzyli program „DENDRAL” [Feigenbaum, Lederberg 1965], który to miał zdolność do analizy spektrum mas, co pomagało w identyfikowaniu struktury chemicznych związków organicznych. Kolejnym przełomowym programem był system „MYCIN”, również stworzony przez Feigenbauma oraz jego zespół już na początku lat 70. MYCIN był systemem eksperckim zdolnym do diagnozowania infekcji bakteryjnych i sugerowania odpowiednich terapii antybiotykowych.

W kolejnych dekadach, postęp w obszarze sztucznej inteligencji zaowocował rozszerzeniem jej zastosowań w sektorze publicznym. Obejmują one analizę danych kryminalnych, optymalizację tras w transporcie publicznym, prognozowanie ruchu ulicznego, a także wsparcie w diagnozowaniu medycznym, wśród wielu innych dziedzin.

Obecnie, technologie SI znajdują zastosowanie w różnorodnych sferach sektora publicznego, od służby zdrowia po edukację, od analizy danych kryminalnych po analizę przepisów, a także w procesach decyzyjnych w administracji publicznej. Obserwujemy coraz większe zaangażowanie rządów na całym świecie w rozwój oraz wdrażanie tej technologii w celu maksymalizacji korzyści płynących z jej potencjału w sektorze publicznym.

Warto wyróżnić obszary, w których AI jest niezastąpionym elementem:

Tabela 1.

Analiza danych kryminalnych	Optymalizacja tras w transporcie publicznym
Prognozowanie ruchu ulicznego	Wsparcie w diagnozowaniu medycznym
Edukacja i personalizacja nauki	Analiza danych prawnych i zarządzanie regulacjami
Wsparcie w procesach decyzyjnych administracji publicznej	Ochrona środowiska i zrównoważony rozwój

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [*Jak wykorzystać potencjał AI...*].

Rozwój sztucznej inteligencji w sektorze publicznym przyczynia się do znaczącej poprawy efektywności i jakości usług świadczonych obywatelom. Obszary zastosowań SI obejmują analizę danych kryminalnych, optymalizację tras w transporcie publicznym, prognozowanie ruchu ulicznego, wsparcie w diagnozowaniu medycznym, personalizację procesu nauczania, analizę danych prawnych i zarządzanie regulacjami, a także wsparcie w procesach decyzyjnych administracji publicznej. Istotnym aspektem jest fakt, że SI ma

możliwość analizowania ogromnych baz danych, które umożliwiają znalezienie najbardziej optymalnych rozwiązań w wymienionych wyżej obszarach.

ALGORYTMICZNE PODEJMOWANIE DECYZJI

Aby mówić o efektywności działań systemów autonomicznych należy przyjrzeć się metodom nauczania SI. Najpopularniejsza z nich, określana jako metoda prób i błędów działa na zasadzie interakcji – agent podejmuje konkretną decyzję w sprawie realnego działania, po czym otrzymuje informację zwrotną zawierającą potrzebne dane o sytuacji wraz z wynikiem pozytywnym (szerzej określanym jako nagroda) lub negatywnym (kara). Jest to kosztowna metoda z punktu widzenia potrzeby powtarzalności nauczania. Twórcy symulacji muszą: 1) odwzorować środowisko oraz związane z nim realia; 2) precyzyjnie skonstruować system wynagradzania za podejmowane przez SI decyzje.

Równie znaną formą nauczania maszynowego jest tak zwane wywieranie wpływu, polegające na efektywnym pozyskiwaniu danych oraz informacji, a także wiedzy z otoczenia. Pożądanym tutaj jest zdobywanie informacji oraz posiłkowanie się doświadczeniami. Istota samodzielnego uczenia się i samodoskonalenia jest postrzegana jako umiejętność, do której inteligentne maszyny powinny dążyć. Maszyny o zaawansowanej inteligencji nie tylko powinny być w stanie skutecznie wykorzystywać dostarczany im z zewnątrz „mózg”, ale także powinny być zdolne są do samodzielnego rozwoju, w miarę zdobywania nowych doświadczeń [Surma 2020].

Kryterium, które stanowi integralną część nauczania maszynowego jest rozróżnienie poziomu autonomii SI. Jest to szczególnie ważne, kiedy mamy na względzie aspekt demokratycznego państwa prawa oraz chęci wprowadzenia elementu algorytmu do działania korpusu. Tak więc, można mówić o sześciu poziomach autonomii: nauczanie nadzorowane, seminadzorowane, nienadzorowane, nauczanie ze wzmocnieniem, samonadzorowane, metanauczanie. Każdy z nich należy rozumieć przez procentowe uczestnictwo w procesie nauczyciela, który wyznacza kierunek tego nadzoru i poddaje ocenie proces uczenia się przez konkretyzację wyniku (pozytywny/negatywny). Zadaniem algorytmu nauczania zaś jest sterowanie całym procesem tak, aby nauczana struktura ewoluowała w jak najszybszym czasie. Mając na myśli systemy opierające się na samodzielnym nadzorze, ze wzmocnieniem lub metauczenie się trzeba wskazać, iż w tych przypadkach systemy te samodzielnie pozyskują dane przez interakcje z otoczeniem.

Rozwój sztucznej inteligencji dla sektora publicznego wymaga kompleksowego zrozumienia metodologii uczenia się, poziomów autonomii oraz etycznych i praktycznych implikacji związanych z każdym podejściem. Rozsądnie wybierając odpowiednią metodę uczenia się i poziom autonomii, rządy mogą wykorzystać potencjał sztucznej inteligencji do usprawnienia procesu podejmowania decyzji, usprawnienia operacji i poprawy usług publicznych, przy jednoczesnym przestrzeganiu zasad demokracji i zapewnieniu odpowiedzialnego wdrażania sztucznej inteligencji w zarządzaniu.

WYZWANIA I MOŻLIWOŚCI DLA RZĄDU W ZAKRESIE WDRAŻANIA SZTUCZNEJ INTELIGENCJI

Wdrażanie sztucznej inteligencji w sektorze publicznym niesie zarówno wiele możliwości jak i wyzwań. Bowiem wraz z zwiększeniem jej wykorzystania, wzrasta także potencjalne ryzyko błędów, a także szkód. Sektor publiczny powinien być prekursorem w tworzeniu wiarygodności sztucznej inteligencji w celu maksymalizacji korzyści, które może ona przynieść społeczeństwu. Badania z roku 2021, które zostały przeprowadzone w Królestwie Niderlandów Holandii jasno wykazują, że sztuczna inteligencja jest kluczowym elementem do wdrażania nowych technologii [Hoekstra 2021].

Fundamentem wdrażania SI do sektora publicznego, powinny być prawa człowieka. Rząd musi zapewnić, że systemy SI są zgodne z wartościami etycznymi, a także zasadami społecznymi. Konieczne jest unikanie uprzedzeń i dyskryminacji oraz podejmowanie odpowiedzialności za decyzje podejmowane przez systemy SI, a także implementacja prawa, która będzie regulowała powyższe kwestie. Kolejną kwestią dotyczącą etyki, jest odpowiedzialność za decyzje podjęte przez SI. Potencjalne zagrożenie może stanowić tzw. efekt czarnej skrzynki sytuację, w której działanie algorytmów i systemów sztucznej inteligencji jest trudne do zrozumienia dla ludzi, np. brak możliwości analizy ścieżki decyzji, na podstawie której SI podjęła finalną decyzję. W sytuacji wystąpienia błędu spowodowanego przez Sztuczną Inteligencję oraz wyrządzenia szkód, kwestia odpowiedzialności prawnej staje się niezwykle istotnym zagadnieniem. W obliczu rosnącej autonomii i skomplikowania algorytmów SI, precyzyjne wyznaczenie podmiotu odpowiedzialnego staje się wyzwaniem, którego rozwiązanie wiąże się z koniecznością dokładnej analizy kontekstu oraz aktualnego stanu prawa.

Niezwykle znaczącym wyzwaniem dla władz publicznych pozostaje zagadnienie związane z bezpieczeństwem oraz ochroną prywatności danych

osobowych. Demonstracje i protesty, które miały miejsce w roku 2012 w związku z ratyfikacją porozumienia ACTA – dokumentu skupiającego się m.in. na zwalczaniu nielegalnego udostępniania treści w sieci, lecz również posiadającego implikacje ograniczające swobodę w przestrzeni cyfrowej, wyraźnie podkreślają, jak istotne jest dla opinii publicznej utrzymanie autonomii w tym obszarze. Niemniej jednak, kontynuowane modyfikacje regulacji dotyczących bezpieczeństwa, konieczne w celu wprowadzania odpowiednich środków zabezpieczających, mogą wpływać na autonomię społeczeństwa. Należy zaznaczyć, że efektywne zapewnienie bezpieczeństwa staje się nieosiągalne bez transparentności działania systemów Sztucznej Inteligencji, co obejmuje zarówno unikanie skutków tzw. „czarnej skrzynki”, jak i nieustanne inwestowanie w rozwijanie kompetencji związanych z SI w administracji publicznej oraz prowadzenie szkoleń dla pracowników, by umożliwić efektywne wykorzystanie potencjału tej technologii.

Z drugiej strony wdrożenie SI do przestrzeni publicznej niesie również wiele korzyści. Mają zdolność do zautomatyzowania wielu rutynowych zadań administracyjnych, co prowadzi do zwiększenia szybkości oraz precyzji wykonywanych czynności. Ponadto, umożliwiają one gromadzenie, przetwarzanie i analizę ogromnych ilości danych, co stanowi nieocenione wsparcie dla procesów podejmowania decyzji na poziomie administracyjnym.

Korzyści wynikające z implementacji Systemów Informatycznych w administracji publicznej obejmują również poprawę obsługi obywateli. Dzięki SI możliwe jest szybsze reagowanie na potrzeby społeczeństwa, a także zapewnienie bardziej efektywnego dostępu do usług publicznych. Warto także podkreślić, że SI pozwalają na optymalne wykorzystanie zasobów publicznych poprzez eliminację niepotrzebnych kosztów oraz zwiększenie efektywności wydawania środków. Na podstawie notatki Parlamentu Europejskiego stworzonej na wniosek komitetu AIDA możemy wskazać na znaczące oszczędności, jakie można osiągnąć dzięki racjonalnemu wykorzystaniu technologii informatycznych w sektorze publicznym [Parlament Europejski 2023].

Wspieranie inwestycji w rozwój Systemów Informatycznych stanowi również kluczowy czynnik napędzający innowacje oraz rozwój technologiczny w kraju, co przyczynia się do stymulowania wzrostu gospodarczego. Inwestycje włożone w SI stają się niejako katalizatorem dla rozwoju społeczeństwa opartego na wiedzy oraz konkurencyjności na arenie międzynarodowej.

Rozwinięte Systemy Informatyczne pozwalają na efektywne wykorzystanie danych oraz zasobów informatycznych w różnych sektorach gospodarki. Innowacyjne technologie informatyczne mają zdolność do transformacji

tradycyjnych branż i tworzenia nowych modeli biznesowych, co w efekcie sprzyja wzrostowi gospodarczemu. Niezawodne oraz zaawansowane technologicznie Systemy Informatyczne są nieodzownym narzędziem w procesie digitalizacji i automatyzacji różnych dziedzin gospodarki. Informatyzacja i ulepszanie procesów za pomocą nowoczesnych technologii informatycznych może przynieść znaczne korzyści w postaci efektywniejszych operacji, zwiększonej wydajności oraz obniżonych kosztów.

Ponadto, inwestowanie w progres SI stymuluje rozwój lokalnego sektora technologicznego i IT. Krajowe firmy informatyczne zyskują możliwość wzrostu i ekspansji na rynki międzynarodowe, co przyczynia się do wzrostu eksportu usług IT. Rozwijający się sektor technologiczny może stać się istotnym czynnikiem napędzającym wzrost gospodarczy i docelowo tworzyć nowe miejsca pracy.

Konkludując, inwestowanie w rozwój Systemów Informatycznych nie tylko wspiera innowacje i rozwój technologiczny w kraju, ale także stanowi kluczowy element wzrostu gospodarczego. To inwestycje w przyszłość, które przyczyniają się do tworzenia konkurencyjnej i dynamicznej gospodarki opartej na wiedzy.

Nie mniej istotnym aspektem jest to, że SI odgrywa kluczową rolę w kontekście działań związanych z bezpieczeństwem i sprawiedliwością, umożliwiając tym samym zaawansowaną analizę danych kryminalnych oraz skuteczne działania w zakresie zapobiegania przestępczości. Badania naukowe potwierdzają, że wykorzystanie SI w tych dziedzinach może przynieść znaczące korzyści dla społeczeństwa.

Według analizy przeprowadzonej przez dr. Jane P. Bambauer z Uniwersytetu Arizony, „zaawansowane technologie analityczne i systemy informatyczne mogą znacząco zwiększyć zdolność organów ścigania do identyfikowania wzorców przestępczych oraz ścigania sprawców” [Bambauer 2014]. Dzięki możliwościom analizy dużych zbiorów danych, SI umożliwiają one szybsze reagowanie na zdarzenia kryminalne oraz skuteczniejsze prowadzenie śledztw.

Ponadto, Systemy Informatyczne mogą wspierać procesy związane z administracją wymiaru sprawiedliwości. Zastosowanie nowoczesnych technologii informatycznych może przyczynić się do zwiększenia sprawności i przejrzystości procesów sądowych. Elektroniczne systemy zarządzania sprawami sądowymi oraz cyfrowe archiwizację dokumentów są istotnymi elementami usprawniającymi pracę sądownictwa.

Warto również zauważyć, że SI mogą być wykorzystywane w prewencji przestępczości. Przykładowo, zaawansowane algorytmy analizujące dane

społeczne i ekonomiczne mogą pomóc w identyfikacji obszarów o podwyższonym ryzyku przestępczości, co umożliwia skoncentrowane działania prewencyjne. Finalnie SI może być używana do analizowania złożonych danych i wspierania podejmowania decyzji w obszarach takich jak ochrona środowiska, zdrowie publiczne czy edukacja.

Podsumowując, wdrożenie SI do sektora publicznego stanowi dla rządu zarówno wiele wyzwań jak i możliwości. Wdrożenie SI w sektorze publicznym wymaga równowagi między wyzwaniami a możliwościami, a także odpowiedniego nadzoru oraz regulacji, aby zapewnić, że technologia ta przynosi korzyści społeczeństwu jako całości.

WPŁYW KORZYSTANIA Z MODELI JĘZYKOWYCH W SEKTORZE PUBLICZNYM

Poprawność przyjęcia modeli językowych w sektorze publicznym zależy głównie od sposobu wykorzystania ich w sposób etyczny. Poprawne zastosowanie sztucznej inteligencji w usługach publicznych może zdecydowanie zapoczątkować erę transformacji operacji rządowych oraz administracji świadczącej. Zaawansowane modele językowe oparte na sztucznej inteligencji mają zdolność przetwarzania ogromnych ilości tekstu, analizowania danych i generowania odpowiedzi podobnych do tych ludzkich. W kontekście naukowym technologia ta może zostać wdrożona w celu usprawnienia kanałów komunikacji, dzięki czemu informacje oraz usługi rządowe będą bardziej dostępne i zrozumiałe dla społeczeństwa. Chatboty oparte na modelach językowych mogą oferować natychmiastowe odpowiedzi na zapytania obywateli, zwiększając w ten sposób efektywność interakcji rządowych.

Integracja chatbotów w sferze zarządzania oznacza znaczącą zmianę katalizowaną przez infuzję technologii AI do sektora publicznego – chatboty, czego przykładem są systemy takie jak wprowadzone w Stanach Zjednoczonych MISSI oraz PAIGE, czy w Zjednoczonych Emiratach Arabskich RAMMAS. Wprowadzają one wiele zniuansowanych i dalekosiężnych implikacji dla dziedziny zarządzania – zasadniczo zwiększają one dostępność i zaangażowanie między podmiotami rządowymi a obywatelami, służąc jako pośrednicy, którzy usprawniają dostęp do informacji, usług i pomocy. Jednocześnie chatboty te optymalizują administracyjne przepływy pracy – zarówno wewnątrz, jak w przypadku PAIGE (chatbot zasilany jest przez platformę NLP Facebooka i ma na celu pomóc pracownikom rządu San Francisco w ich zamówieniach informatycznych); jak i zewnątrz

(jak w OpenDataKC) zapewniając szybkie i skuteczne odpowiedzi na zapytania obywateli.

Co więcej, modele językowe mogą odgrywać kluczową rolę w podejmowaniu decyzji opartych na danych, pomagając decydentom w syntezie i interpretacji złożonych informacji – analizując trendy, nastroje i opinie publiczne, rządy mogą dokonywać bardziej świadomych wyborów oraz projektować polityki zgodne z potrzebami obywateli. Decydenci mogą także skuteczniej reagować na pojawiające się wyzwania, takie jak globalne kryzysy zdrowotne lub zmiany klimatu.

Istnieją zagrożenia, których należy wystrzegać się na poziomie projektowania modeli językowych – systemy sztucznej inteligencji mogą nieumyślnie utrzymywać uprzedzenia obecne w ich danych szkoleniowych, rządy muszą zachować czujność w identyfikowaniu oraz łagodzeniu tych nastawień. Dlatego też, na poziomie globalnym podnosi się ważność ustalenia rygorystycznych mechanizmów nadzoru oraz audyty procesów decyzyjnych AI, a także trwają prace legislacyjne nad optymalizacją tych zagrożeń. Jest to spowodowane chęcią zapobiegania dyskryminacji zmarginalizowanych grup oraz braku wzmacniania istniejących nierówności.

Użycie sztucznej inteligencji może zautomatyzować zadania oraz zwiększyć wydajność, jednak nie powinna całkowicie zastępować ludzkiego elementu – powinna być wykorzystywana do zwiększania ludzkich możliwości oraz poprawy ogólnej jakości usług. Nadrzędnym celem decydentów powinno stać się wypracowanie schematu wykorzystania modeli językowych do poprawy życia obywateli, dzięki czemu usługi będą bardziej dostępne, wydajne i responsywne, a nie automatyzacja podejmowania decyzji kosztem ludzkich wartości. W praktyce osiągnięcie tej równowagi między wydajnością a etyką wymaga inwestowania w umiejętności cyfrowe i znajomość sztucznej inteligencji wśród pracowników sektora publicznego. Rządy powinny ustanowić kompleksowe polityki ochrony danych, dostępu do nich i zarządzania nimi, a także muszą promować interoperacyjność danych rządowych. Tak, aby wspierać innowacje, jednocześnie chroniąc prawo do prywatności.

Chat GPT jako jedno z rozwiązań?

Dokument badawczy *ChatGPT in the Public Sector – overhyped or overlooked?* [Rada Unii Europejskiej 2023] zawiera dokładną analizę wpływu sztucznej inteligencji, w szczególności dużych modeli językowych – takich jak ChatGPT – na sektor publiczny. Zaawansowane systemy sztucznej

inteligencji, oparte na algorytmach przetwarzania języka naturalnego, odniosły bezprecedensowy sukces oraz z pewnością stanowią płaszczyznę do dalszej eksploatacji. Należy jednak pamiętać o zagrożeniach, takich jak: nieprzejrzystość kodu i parametrów kontrolujących te systemy. Niedociągnięcia stwarzają wyzwania w ocenie konsekwencji ich integracji w miejscu pracy – zwłaszcza w sektorze publicznym, gdzie usługi znacząco wpływają na funkcjonowanie państwa oraz szczególnie na prawa obywateli.

Pomimo pozornej innowacji, systemy sztucznej inteligencji, takie jak ChatGPT, mają ograniczenia, w tym sporadyczne nieścisłości, uprzedzenia i zasadniczo matematyczne podejście do rozumowania, które różni się od tego ludzkiego. Instytucje publiczne, różniące się zasadami od sektora prywatnego, muszą dokładnie rozważyć proces integracji, nadając priorytet zasadom takim jak odpowiedzialność, przejrzystość, bezstronność i niezawodność. Ograniczenia ryzyka są możliwe poprzez postęp technologiczny, jednak kwestie strukturalne – głównie uprzedzenia – stanowią płaszczyznę, która nie jest tak prosta do zniwelowania. Powstrzymanie jej zależy od ustanowienia odpowiednich procedur, ludzkiego nadzoru, pętli informacji zwrotnych od obywateli i niezależnych audytów.

SYNTHETIC PARTY W DANII – SZTUCZNA INTELIGENCJA W PARLAMENCIE?

Syntezy technologii z zarządzaniem można doszukiwać się w powstaniu *Synthetic Party* w Danii z unikalnym dotychczas przedstawicielem – liderem Larsem. Podmiot polityczny wykorzystuje sztuczną inteligencję nie tylko do formułowania swojej polityki, ale także do angażowania opinii publicznej i dostosowywania swoich stanowisk. Leader Lars został zaprogramowany w oparciu o bazę danych dotyczących polityki duńskich partii skrajnych od roku 1970. Podejście umożliwiło zwrócenie uwagi 20 procent obywateli, którzy są identyfikowani jako „niezdecydowani” [Harrison 2022].

Idea oraz przede wszystkim innowacyjna polityka partii stanowią świadectwo potencjału SI w zarządzaniu. Propozycje, zaproponowane przez SI, jak na przykład: powszechny dochód podstawowy w hojnej wysokości 100 000 duńskich koron miesięcznie oraz utworzenie rządowego sektora internetowego i IT ukazują odważne ujęcie politycznych obietnic. Można stwierdzić, iż powyższe pomysły odzwierciedlają zdolność sztucznej inteligencji do analizowania zbiorów danych i generowania innowacyjnych pomysłów, które mogą nie być zgodne z tradycyjnymi ideologiami partyjnymi.

Co ważne, integralność systemu nie polega jedynie na pobieraniu danych dostępnych w bazach. Dostępna jest także możliwość dla społeczeństwa (z Danii a nawet całego świata) podjęcia interakcji z liderem na platformach takich jak Discord. Taka perspektywa ma za zadanie wnieść nowe perspektywy i informacje, które są następnie włączane do procesu podejmowania decyzji przez sztuczną inteligencję.

Partia dąży do uznania zarządzania sztuczną inteligencją za globalny priorytet, proponując dodanie dodatkowego celu zrównoważonego rozwoju (*Sustainable Development Goal*) do agendy Organizacji Narodów Zjednoczonych. Proponowany cel zrównoważonego rozwoju – *Life With Artificial*, podkreśla znaczenie zrozumienia oraz dostosowania się do ewoluujących relacji między ludźmi a sztuczną inteligencją w coraz bardziej prężnie rozwijającym się świecie.

Pojawienie się na scenie politycznej *Synthetic Party* oznacza przełomowy skok w rozumieniu demokracji oraz technologii. W swojej istocie nowy podmiot stanowi nowe pole interpretacyjne do rozumienia tradycyjnej koncepcji reprezentacji – wprowadzając postać lidera AI, którego stanowiska są w stanie ciągłej ewolucji, kształtowanej przez wkład i perspektywy wyborców partii. Partia nie tylko wykorzystuje sztuczną inteligencję do formułowania polityki, ale także broni potrzeby odpowiedzialności i świadomości w zarządzaniu sztuczną inteligencją. W ten sposób zapoczątkowuje nową erę demokratycznego zaangażowania, w której moc sztucznej inteligencji jest wykorzystywana do zwiększenia zdolności reagowania i adaptacji w dyskursie politycznym.

Zasadniczo, partię można uznać za stanowiącą odważny krok w kierunku przyszłości w płaszczyźnie technologia-demokracja. Przewiduje ona obraz, w którym ludzie i maszyny harmonijnie współpracują, przekształcając podstawy rządzenia.

PODSUMOWANIE

Odważne posunięcie w kierunku wykorzystania sztucznej inteligencji w sektorze publicznym stanowi kluczowy krok w kierunku zwiększenia efektywności, innowacyjności i skuteczności działań administracji państwowej.

Systemy sztucznej inteligencji zapowiadają obiecujące zmiany dla sektora publicznego – zwłaszcza jako sektora, który staje przed początkową fazą digitalizacji wszelkich systemów oraz wprowadzania algorytmów do usług użyteczności publicznej. Dla etycznego rozwoju tej płaszczyzny badawczej należy poważnie potraktować wszelkie wyzwania etyczne i rozważyć działania

zewnątrzne – w tym sposób działania z sojusznikami, krajami a nawet przeciwnikami. Należy wyznaczyć konkretne zasoby, aby sprostać międzynarodowym zagrożeniom, tworzoną przez sztuczną inteligencję jak również skorzystać z oferowanych przez nią możliwości względem rozwoju administracji publicznej na szczeblach lokalnych jak i międzynarodowym.

BIBLIOGRAFIA

Bostrom N.

2014 *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*, Oxford.

Floridi L., Chiriatti M.

2020 *AI4People – An Ethical Framework for a Good AI Society: Opportunities, Risks, Principles, and Recommendations*, „Minds and Machines”, nr 28, s. 689-707.

Goodfellow I., Bengio Y., Courville A., Bengio Y.

2016 *Deep learning*, Cambridge.

Kriesberg L.

2019 *Social Conflicts*, [w:] *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, red. D. J. D. Sandole, S. Byrne, I. Sandole-Staroste, J. Senehi, Nowy Jork.

Parlament Europejski

2023 *ChatGPT in the Public Sector – overhyped or overlooked?*, https://www.consilium.europa.eu/media/63818/art-paper-chatgpt-in-the-public-sector-overhyped-or-overlooked-24-april-2023_ext.pdf [dostęp: 20.09.2023].

Russell S., Norvig P.

2016 *Artificial Intelligence: A Modern Approach*, Hoboken.

Surma J.

2020 *Hakowanie Sztucznej Inteligencji*, Warszawa.

Tegmark M.

2017 *Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence*, Nowy Jork.

Wodecki A.

2021 *Sztuczna inteligencja we współczesnych organizacjach. Jak autonomiczne systemy mogą wpływać na firmy, modele biznesowe i rynki?*, Warszawa.

BOLD DIPLOMATIC GAMBIT – APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE PUBLIC SECTOR

Summary: The purpose of the article is to explore the role of artificial intelligence in shaping contemporary political landscapes, with a particular focus on the innovative concept of the Synthetic Party in Denmark. In addition, the article analyzes the multifaceted impact of artificial intelligence on political processes, including election campaigns, policy formulation, governance and citizen engagement. The authors explain how artificial intelligence technologies, including machine learning algorithms and natural language processing, are transforming traditional campaign strategies. The article critically examines the ethical considerations and potential risks inherent in AI-based politics, including issues of bias, transparency, accountability. The need for regulations and safeguards to prevent the misuse of artificial intelligence for evil or undemocratic purposes is emphasized.

Keywords: Artificial Intelligence, public sector, algorithms, challenges

AMBIENT INTELLIGENCE JAKO ŚRODOWISKO ŻYCIA

Streszczenie: Inteligencja otoczenia (ang. *Ambient Intelligence*, *AmI*) wzbogaca środowisko o technologię tworząc System podejmujący, w oparciu o gromadzone w czasie rzeczywistym informacje i dane historyczne, decyzje korzystne dla użytkowników AmI. Technologia ta uważana jest za wynik współpracy Sztucznej Inteligencji z Internetem Rzeczy. W opracowaniu przedstawiono koncepcję *Ambient Intelligence*, jako trendu w sposobie prowadzenia przez człowieka dialogu z technologią. Paradygmat AmI ma tendencję do zmiany niektórych działań człowieka m.in. poprzez automatyzację zadań. Jednak nie zawsze łatwo jest zdecydować, co zautomatyzować, kiedy, a także w jakim stopniu użytkownik powinien mieć wyłączną kontrolę nad AmI. Celem artykułu było omówienie wpływu *Ambient Intelligence* na życie jednostki. Postawiono hipotezę, że Sztuczna Inteligencja skutecznie dostosowuje środowisko do potrzeb użytkownika. Do opisu wymienionych zjawisk, teorii i pojęć posłużono się metodą systematycznego przeglądu literatury krajowej i zagranicznej. Wartością artykułu było zwrócenie uwagi na konieczność wzmacniania kontaktów międzyludzkich, zaufania i pewności siebie użytkownika AmI. Budowanie silnej pozycji użytkownika w inteligentnym otoczeniu, powinno być jednak spójne z długofalową stabilnością społeczeństwa i środowiska.

Słowa kluczowe: Ambient Intelligence, Artificial Intelligence, paradygmat, użytkownik AmI

WPROWADZENIE

Współczesny świat przeobraża się na naszych oczach, dotychczasowe idee i zasady zmieniają się, obowiązujące zaś w nauce paradygmaty, zastępowane są przez nowe. Inteligencja otoczenia (ang. *Ambient Intelligence*, AmI) to nowy multidyscyplinarny paradygmat posiadający swoje korzenie w ideach wszechobecnego przetwarzania *Ubiquitous Computing* (*UbiComp*, UC) i *Pervasive Computing* (PC)¹ [Weiser 1993; Bacon 2002; Garber 2006; Augusto 2007; Dragoni i in., 2009].

Żyjemy w świecie, w którym technologia jest wszechobecna, wręcz niezauważalna głównie dzięki szybkiej adaptacji i aktywnemu reagowaniu na obecność, działania, potrzeby i emocje ludzi. W AmI nie rozmawiamy o użytkownikach czy klientach, mówimy o ludziach reprezentujących wyższy poziom w obszarze jednostkowych oczekiwań i celów. *Ambient Intelligence* to obecnie najbardziej zaawansowana forma interakcji człowiek–komputer (ang. *Human–Computer Interaction*) zbliżona do wielomodalnego kontaktu między dwiema rzeczywistymi osobami. Stanowi unikalne połączenie wiedzy technicznej oraz znajomości sposobu doświadczania przez człowieka otaczającego go świata [Mikołajewska, Mikołajewski 2011].

Cyfrowy styl życia stał się możliwy dzięki gwałtownemu postępowi technologicznemu. Tsugio Makimoto i David Manners [1997] zaproponowali termin Cyfrowy Nomada (ang. *Digital Nomad*), jako symbol nowego stylu życia, w którym ludzie są wolni od ograniczeń czasowych i lokalizacyjnych, dzięki postępowi inteligentnych urządzeń mobilnych i szybkich sieci komunikacyjnych [Makimoto 2013: 40]. Współczesny Nomada wykorzystuje bowiem technologię do wykonywania swojej pracy, prowadząc jak przodkowie koczowniczy tryb życia [Makimoto 2013]. W niniejszym opracowaniu użytkownik AmI (ang. *AmI User*), to współczesny *Digital Nomad* przemierzający różnorodne środowiska, w którym czujniki i procesory zostały zintegrowane z przedmiotami codziennego użytku [Emiliani, Stephanidis 2005; Cai, Abascal 2006; Dragoni i in. 2009; Mohamed, Abdel-Badeeh 2014]. W ujęciu Yves Punie:

Użytkownicy nomadyczni mogą mieć dostęp do informacji, komunikacji i wiedzy niezależnie od lokalizacji zarówno użytkowników, jak i danych i aplikacji oraz metod dostępu do danych i aplikacji. Stawia to nie tylko wyzwania technologiczne, ale także podważa nasze obecne pojęcia czasu i przestrzeni oraz przestrzeni prywatnej i publicznej.

¹ Paradygmaty, których celem jest świadczenie usług obliczeniowych i komunikacyjnych w dowolnym miejscu i czasie (przyp. aut.).

Innowacyjność AmI polega na tym, że zamiast dostosowywać Nomada do zmieniającego się świata, środowisko powinno być dostosowane do Nomada [Punie 2003: 66].

Ambient Intelligence reprezentuje trend, który wywiera głęboki wpływ na każdy aspekt naszego życia, wykazując m.in tendencję do zmiany nawyków, zachowań i działań człowieka poprzez automatyzację niektórych zadań. Spaja technologię, środowisko i społeczeństwo, włączając jednostkę w tryb dialogu z nowoczesnymi technologiami.

Zrozumienie całej subtelnej semantyki dialogu w stopniu umożliwiającym wnioskowanie o konkretnym stanie umysłu jest obszarem dialogu mówionego i rozumienia języka naturalnego, co wciąż stanowi wyzwanie w informatyce. Wykrywanie innych stanów umysłu, takich jak uczucie zmęczenia, głodu, szczęścia lub depresji, może stanowić równie trudne wyzwanie [Augusto 2009: 11].

System ma wspierać ludzi, pomagać im w rozsądny sposób, a także wykazywać pewien poziom subtelności zachowania: być świadomy preferencji użytkownika (wiedzieć, kiedy i w jaki sposób do niego dotrzeć, a kiedy nie ingerować). *Ambient Intelligence* realizuje wizję społeczeństwa informacyjnego, w którym nacisk kładziony jest na większe powiązania między użytkownikami i wsparcie dla interakcji międzyludzkich. Proponuje wytyczne dotyczące projektowania i rozwoju skoncentrowanego na człowieku wraz z innymi kwestiami społecznymi, aby przyspieszyć ten proces. Zdaniem Autorki tendencja ta może być dla cywilizacji ludzkiej w obecnej fazie rozwoju, nieodwracalna.

TEORETYCZNE ASPEKTY AMBIENT INTELLIGENCE

Wszyscy funkcjonujemy w ramach fundamentalnych modeli czy układów odniesienia, których używamy, by uporządkować nasze obserwacje i rozumowanie. Możemy zatem przyjąć, że funkcjonujemy w ramach paradygmatów [Smorczevska-Mickiewicz 2020]. W koncepcji Thomasa S. Kuhna „paradygmat to powszechnie uznawane osiągnięcia naukowe, które w pewnym czasie dostarczają społeczności uczonych modelowych problemów i rozwiązań” [Kuhn 2011: 12]. Jest to zatem sposób widzenia świata, wskazujący jaki rodzaj pracy naukowej powinien być podejmowany oraz jakie wyniki są akceptowane w danej epoce i danym miejscu. Paradygmat nie jest bowiem dany raz na zawsze, tylko przyjęty na zasadzie naukowego konsensusu [Kuhn 2011].

W latach 80. ubiegłego wieku pojawiły się prace nad możliwym środowiskiem komputerowym nowej generacji, których celem było osiągnięcie najbardziej efektywnego rodzaju technologii, niewidocznej zasadniczo dla użytkownika [Puni 2003]. Jak zauważa Marc Weiser:

doprowadzenie komputerów do tego punktu przy jednoczesnym zachowaniu ich mocy będzie wymagało radykalnie nowych rodzajów komputerów o różnych rozmiarach i kształtach, które będą dostępne dla każdej osoby. Nazywam ten przyszły świat 'Ubiquitous Computing' [Weiser 1993: 75].

Weiser przewidział cyfrowy świat, w którym urządzenia elektroniczne stanowią wbudowane części silnie rozproszonych sieci. Idea *Ubiquitous Computing* wniosła nowe spojrzenie na podstawowe własności mobilnych obliczeń komputerowych: przenośność (*Portable*), bezprzewodowość (*Wireless*), sieciowość (*Networked*), wykrywanie lokalizacji (*Location-sensitive*), bezpieczeństwo (*Secure*). Natomiast Pervasive Computing położyła nacisk nie na właściwości urządzenia, ale na właściwości oprogramowania usług, a zatem: wszechobecność (*Ubiquitous*), interaktywność (*Interactive*), interoperacyjność (*Interoperable*), rozproszoność (*Distributed*), skalowalność (*Scalable*) [Adelstein i in. 2005; Boroń 2009; Aarts, de Ruyter 2009].

Paradygmat *Ambient Intelligence* powstał na początku lat 90. ubiegłego wieku jako wizja systemów cyfrowych dostępnych w niedalekiej przyszłości.

Jest to prawdopodobnie jeden z przypadków, w których nadużywany zwrot 'zmiana paradygmatu' jest odpowiedni", ponieważ oznacza radykalną zmianę w takich wymiarach, jak użytkownicy technologii, jej włączenie do różnych sfer życia i pracy, wymagane umiejętności, dostarczane aplikacje i treści, skala i charakter rynków oraz zaangażowani gracze [Punie 2003: 13].

Paradygmat AmI reprezentuje nową dziedzinę badań mającą na celu budowę cyfrowego środowiska, które jest świadome obecności człowieka, jego zachowania i potrzeb [Boroń 2009]. Obejmuje integrację wszystkich znanych obecnie rozwiązań z dziedziny telekomunikacji, informatyki, sztucznej inteligencji, biocybernetyki, medycyny, inżynierii biomedycznej, nauk społecznych i kognitywistyki w formie inteligentnego otoczenia człowieka [Mikołajewska, Mikołajewski 2011].

Zdaniem Emilie Aarts i Borisa de Ruytera, *Ambient Intelligence* integruje wszechobecną elektronikę z człowiekiem w celu zwiększenia produktywności, kreatywności i przyjemności użytkownika AmI, poprzez ulepszoną interakcję

z systemem. Wyjaśnienia upatrują w słowach-kluczach występujących w pojęciu Ambient Intelligence:

Słowo ‘ambience’ w Ambient Intelligence odnosi się do potrzeby osadzenia technologii na dużą skalę w taki sposób, aby stała się ona dyskretnie zintegrowana z codziennymi przedmiotami i środowiskami. Słowo ‘inteligencja’ odzwierciedla fakt, że cyfrowe otoczenie wykazuje określone formy interakcji społecznej, tj. środowiska powinny być w stanie rozpoznawać ludzi, personalizować się do ich indywidualnych preferencji, dostosowywać się do użytkowników w czasie i ewentualnie działać w ich imieniu. Oznacza to, że wbudowanie poprzez miniaturyzację jest głównym celem projektowania systemów z punktu widzenia sprzętu. Z punktu widzenia oprogramowania głównym celem jest wprowadzenie prawdziwej inteligencji do tych systemów [Aarts, de Ruyter 2009: 6].

Ważnym krokiem w rozwoju *Ambient Intelligence* była współpraca pomiędzy Grupą Doradczą ds. Społeczeństwa Informacyjnego i Technologii Komisji Europejskiej (ISTAG, ang. *The Information Society and Technology Advisory Group*), a firmą technologiczną Philips przy opracowywaniu zintegrowanego środowiska. W ujęciu ISTAG *Ambient Intelligence* stanowi konwergencję trzech kluczowych technologii: *Ubiquitous Computing*, *Ubiquitous Communication* i *Intelligent User Friendly Interfaces*. Główne komponenty środowiska AmI składają się z adaptacyjnego oprogramowania, dynamicznej sieci rozproszonej, systemów wbudowanych, urządzeń I/O, komponentów do komunikacji mobilnej, czujników i podstawowych komponentów sprzętowych. Zapewniają one urządzeniom AmI zdolność adaptacji, bezpieczeństwo, świadomość kontekstową, możliwości obliczeniowe, odporność itp. Systemy *Ambient Intelligence* to systemy elektroniczne realizujące funkcje poprawy całościowego odbioru doznań przez użytkownika przy wsparciu naturalnych i intuicyjnych interfejsów. W świecie AmI, masowo rozproszone urządzenia działają zbiorowo, są wbudowane w środowisko, wykorzystując informacje i inteligencję, która jest ukryta w sieci wzajemnych połączeń [Ducatel 2001; Punie 2003; Boroń 2009; Ramachandran 2021].

W wizji ISTAG *Ambient Intelligence* zakłada stworzenie jednolitego środowiska obliczeniowego, zaawansowanej technologii sieciowej i określonych interfejsów:

Koncepcja Ambient Intelligence (AmI) zapewnia wizję społeczeństwa informacyjnego, w którym nacisk kładziony jest na większą przyjazność dla użytkownika, bardziej wydajne wsparcie usług, wzmocnienie

pozycji użytkownika i wsparcie interakcji międzyludzkich. Ludzie są otoczeni inteligentnymi, intuicyjnymi interfejsami, które są wbudowane we wszelkiego rodzaju przedmioty i środowisko, które jest w stanie rozpoznawać i reagować na obecność różnych osób w płynny, dyskretny i często niewidoczny sposób [Ducatel i in. 2001: 11].

Inteligencja otoczenia świadoma jest specyficznych cech ludzkiej obecności i osobowości, dba o potrzeby i jest w stanie reagować na artykułowane polecenia lub pokazywane oznaki pragnienia, może także angażować się w inteligentny dialog. Powinna również wspierać życie ludzi w zakresie opieki, dobrego samopoczucia, edukacji i kreatywności.

Tabela 1. Inteligencja systemów AmI a inteligencja społeczna według Emilie Aarts i Boris de Ruyter

Inteligencja systemów AmI (ang. <i>System Intelligence AmI</i>)	Inteligencja społeczna (ang. <i>Social Intelligence</i>)
Sieciowe elementy wbudowane (ang. <i>Context aware</i>) – środowisko AmI tworzą systemy AmI złożone z wielu zintegrowanych inteligentnych urządzeń sieciowych	Uspołecznienie (ang. <i>Socialized</i>) – koncepcje interakcji z użytkownikiem stosujące protokoły komunikacyjne zgodne z konwencjami społecznymi, a więc naśladujące reguły społeczne i ogólnie akceptowane zwyczaje
Personalizacja (ang. <i>Personalized</i>) – środowisko AmI może dostosowywać się do indywidualnych potrzeb użytkowników, może rozpoznawać użytkowników i zmieniać się, aby maksymalnie ich wspomóc	Empatia (ang. <i>Empathic</i>) – koncepcje interakcji z użytkownikiem wykazujące świadomość wewnętrznego stanu emocji i motywów użytkowników i odpowiednio adaptujące się do tego stanu poprzez demonstrowanie zrozumienia i pomocnego zachowania
Adaptacyjność (ang. <i>Adaptive</i>) – środowisko AmI może zmieniać się w odpowiedzi na potrzeby użytkowników, może uczyć się na podstawie powtarzających się sytuacji i zmieniających się potrzeb i odpowiednio dostrajać	Świadomość (ang. <i>Conscious</i>) – wewnętrzny stan systemu, który wykazuje spójne i przejrzyste zachowanie w interakcjach z ludźmi, i który jest rozpoznawalny przez użytkowników, jako sumienny
Antycypacja (ang. <i>Anticipatory</i>) – środowisko AmI może działać w imieniu użytkownika bez świadomej mediacji, może ekstrapolować charakterystykę zachowania i generować aktywne zachowania	—

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [Aarts, de Ruyter 2009: 8].

W ujęciu Aarts i de Ruytera „nowe technologie nie powinny głównie zwiększać złożoności funkcjonalnej, ale powinny przyczynić się do rozwoju łatwych w użyciu i prostych w obsłudze produktów i usług, które przede wszystkim mają sens” [Aarts, de Ruyter 2009: 5]. Badacze zwracają również uwagę, że aspekty takie jak przeładowanie informacjami, naruszanie prywatności i ogólny brak zaufania, które zagrażają wprowadzeniu nowych technologii do naszego codziennego życia. Podkreślają rolę osobistego doświadczenia użytkownika podczas interakcji z *Ambient Intelligence*. Jako przykład takich doświadczeń podają immersyjność i więzi społeczne, które mogą być postrzegane jako wyłaniające się cechy inteligentnego zachowania w systemach AmI [możliwość zagłębiania się w środowisko AmI (zanurzalność) lub nawiązywanie kontaktu z innymi ludźmi (tworzenie więzi społecznych)]. Takie sytuacje mogą pokazywać nowe możliwości inteligentnego zachowania się systemów AmI] [Aarts, de Ruyter 2009: 8; Boroń 2009: 23].

Zdaniem Aarts i de Ruytera *Ambient Intelligence* i inteligencja społeczna są istotnie powiązane. AmI wymaga komplementarności z inteligencją społeczną, czyli zgodności z regułami społecznymi. Stąd propozycja omówienia Inteligencji Systemów AmI versus inteligencja społeczna (Tabela 1).

Opisane w Tabeli 1. atrybuty ułatwiają inteligentną komunikację ze środowiskiem AmI, oraz dostarczają użytkownikom narzędzia do inteligentnych interakcji i sterowania. Warto podkreślić, że w środowisku czujników pewne formy inteligencji systemu mogą być kontekstowe, a zatem takie środowisko może wiedzieć, że np. przebywająca w nim osoba znajduje się w jednej z sytuacji życia prywatnego.

Spersonalizowany inteligentny system, który uwzględnia reguły społeczne, użyje zdroworozsądkowej wiedzy, że zgodnie z preferencjami użytkownika, w takich sytuacjach nie należy przeszkadzać. Rozróżnienie inteligencji systemów i inteligencji społecznej na poziomie pojęciowym stanowi jedynie pomoc w modelowaniu funkcji systemów, natomiast własności te powinny być zintegrowane na poziomie implementacji systemów AmI [Boroń 2009: 24].

Obecne trendy badawcze koncentrują się na podstawowych aspektach, takich jak przechwytywanie i łączenie danych, a także przetwarzanie i analiza dużych ilości informacji za pomocą metodologii opartych na Sztucznej Inteligencji (ang. *Artificial Intelligence*, AI) w celu poprawy wydajności. *Artificial Intelligence* odgrywa kluczową rolę w AmI. Obecnym trendem jest stosowanie dobrze znanych metodologii do rozwiązywania problemów w nowych

domenach, a także opracowywanie nowych metodologii, zdolnych do oferowania bardziej optymalnych rozwiązań. Umożliwia to w niektórych przypadkach rozwój systemów dostosowanych do sprzętu, a także radzenie sobie z sytuacjami, do których nie można było podejść w innych kontekstach [Carneiro i in. 2016].

Miniaturyzacja i redukcja procesów produkcyjnych umożliwiają opracowanie nowych komponentów elektronicznych, które w połączeniu z AI wykorzystywane są w celu poprawy jakości życia ludzi. W dziedzinie przechwytywania informacji obecne badania koncentrują się na sprzęcie (rozwój mniejszych, tańszych lub bardziej wydajnych czujników) i oprogramowaniu (wstępne przetwarzanie informacji w urządzeniu, protokoły komunikacyjne itp. Zastosowanie nowych protokołów, bezprzewodowych sieci czujników i urządzeń pozwoliło na włączenie ważnych nowych źródeł danych (informacji). W przetwarzaniu dużych ilości informacji trendy są ukierunkowane na proponowanie nowych architektur i platform, które mają szybsze czasy reakcji dzięki przetwarzaniu rozproszonemu (ang. *Distributed Computing*)² i w czasie rzeczywistym [Yi, Loia 2019; Novais, Villarrubia, González 2020].

Wizja *Ambient Intelligence* realizuje przełomowy paradygmat. Uznaje potrzeby człowieka jako kluczowy element w rozwoju innowacji cyfrowych, które wzbogacają życie ludzi, podczas gdy technologia jest uważana jako środek do osiągnięcia tego celu. Wymaga jednak komplementarności z inteligencją społeczną, czyli zgodności z regułami społecznymi. W tym celu konieczne jest jednak współdziałanie wielu dyscyplin i zintegrowane podejście, na o wiele wyższym poziomie niż obecnie rozwijane innowacyjne systemy automatyzacji.

Paradygmat AmI ma tendencję do zmiany niektórych działań człowieka m.in. poprzez automatyzację zadań, dlatego ważne jest, aby prawidłowo wybrać role przypisane systemowi i użytkownikowi. Nie jest łatwo zdecydować, co zautomatyzować, kiedy, a także w jakim stopniu użytkownik powinien mieć wyłączną kontrolę nad AmI. Działa to również w drugą stronę, w jakim zakresie AmI może mieć wyłączną kontrolę nad jednostką, nawet jeżeli jest to kontrola niewidoczna. Użytkownicy AmI w obliczu rosnącej ingerencji w prywatność decydują się nie korzystać z usług technologicznych, wpływając w ten sposób na potencjał wzrostu, możliwości zatrudnienia i życia w cyfrowym świecie jako całości.

² Model, w którym komponenty systemu oprogramowania są współdzielone przez wiele komputerów lub węzłów. Mimo że komponenty oprogramowania mogą być rozproszone na wielu komputerach w wielu lokalizacjach, są one uruchamiane jako jeden system, dla poprawy efektywności i wydajności (za: A. S. Gillis, *What is distributed computing?*).

Mimo, że technologia pozytywnie wpływa na sposób, w jaki żyjemy, pracujemy, spędzamy czas wolny, odpowiada na pojawiające się wymagania w zakresie mobilności i potrzeby informacyjne, to stwarza wiele zidentyfikowanych lub nowych zagrożeń. Równoważenie kwestii bezpieczeństwa i prywatności ma fundamentalne znaczenie dla uczynienia świata akceptowalnym dla jednostki. Zdaniem Autorki *Ambient Intelligence*, mimo postawienia człowieka w centrum rozwoju innowacji, ogranicza obszar, w którym jednostka może liczyć tylko na siebie i społeczność, w której żyje. Znacząco ogranicza możliwość pozostawania poza Systemem.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Jednym z najbardziej ekscytujących aspektów technicznych systemu wykazującego inteligencję otoczenia jest zdolność do autonomicznego działania na rzecz ludzi. Oznacza to zarówno trudne wyzwanie, jak i ogromną odpowiedzialność. Postęp technologiczny umożliwia nam uzyskanie szczegółowych informacji o środowisku, promując zainteresowanie *Ambient Intelligence*. Techniki i sprzęt zaangażowane w rozwój systemów AmI podlegają ciągłej ewolucji [Angelo Costa i in. 2017].

Inteligencja otoczenia uważana jest za wynik współpracy Sztucznej Inteligencji z Internetem Rzeczy (*Internet of Things*, IoT). AI opisywana jako subdyscyplina informatyki poświęcona rozwojowi systemów przetwarzania danych i wykonywaniu funkcji odpowiadających ludzkiej inteligencji, takich jak uczenie się, rozumowanie i samodoskonalenie. *Artificial Intelligence* to uczenie maszynowe, czyli sieć neuronowa trenowana na zbiorze danych. Zasoby napędowe, zasoby danych i teoria obliczeniowa to trzy podstawowe elementy, które wpływają na rozwój sztucznej inteligencji. Technologia AI pojawia się w różnych formach, od małych inteligentnych robotów czatujących, po duże firmy przemysłowe i rządowe [Peres i in. 2020].

Istnieje kilka aspektów, które będą miały silny wpływ na inteligencję, jaką może wykazywać system:

- uczenie się i rozpoznawanie aktywności (ang. *Learning and Activity Recognition*) – system jest w stanie analizować ogromną ilość danych generowanych przez czujniki i na tej podstawie może nadać sens zdarzeniom, które mają miejsce w danym środowisku. Na przykład, na podstawie ruchu i czujników RFID zainstalowanych w kuchni oraz w innych obiektach (kubki, czajniki, szafki, krany itp.), system

identyfikuje, że dana osoba przygotowuje kawę, która jest częścią posiłku itp.;

- świadomość kontekstu (ang. *Context-awareness*) – wszystkie systemy *Ambient Intelligence* muszą rozumieć kontekst i ewolucję tego kontekstu, tj. jego dynamikę;
- rozumowanie (ang. *Reasoning*) – wnioskowanie poznawcze niezbędne, aby system mógł wywnioskować, czy musi działać, czy nie oraz jakie działania należy podjąć;
- system wieloagentowy (ang. *Multiagents*, MAS) – systemy złożone z komunikujących się i współpracujących ze sobą agentów (ang. *Agents*)³, realizujących wspólne cele. Odgrywają ważną rolę w zapewnianiu elastycznego paradygmatu do modelowania różnych poziomów autonomii i zależności, jakie każdy komponent może mieć w inteligentnym środowisku (np.: wyszukiwanie informacji w sieci internetowej, zarządzanie sieciami telekomunikacyjnymi, rozwiązywanie zadań NP-trudnych itp.);
- Roboty (ang. *Robots*) – stanowią cenne narzędzie zarówno jako interfejs, jak i siłownik w inteligentnym środowisku, a także stanowią element socjalizacji. Robot może być ukryty w formie narzędzia dedykowanego (np. inteligentny wózek inwalidzki, który może pomóc w poruszaniu się po domu użytkownikom z wyzwaniami ruchowymi [Augusto 2009: 7-8]).

Z punktu widzenia użytkownika Aml szczególną uwagę należy zwrócić na system MAS. Chociaż Agenci są pod nadzorem człowieka, użytkownicy będą musieli przekazać im pewną kontrolę i uprawnienia decyzyjne, aby skorzystać z ich usług. „Trudność polega na tym, że agenci oprogramowania stają się coraz mniej przewidywalni, w miarę jak stają się coraz bardziej inteligentni” [Punie 2003: 66].

Zakres możliwych zastosowań inteligencji otoczenia i inteligentnych środowisk jest ogromny. Na przykład w kontekście usług medycznych *Artificial Intelligence* może przewidywać problemy i znajdować sposoby radzenia sobie z nieoczekiwanymi sytuacjami (epidemie, pandemie). Dzięki AI organizacje wykrywają wzorce w danych konsumentów i zapewniają im najlepsze możliwe

³ Agentem jest cokolwiek, co postrzega środowisko i w jakimś sposób na nie oddziałuje. Przykład: systemem komputerowy (program), usytuowany w określonym środowisku, mogący korzystać z określonych zasobów, zdolny do autonomicznego działania, w celu osiągnięcia określonych celów i posiadający motywację do działania (przyp. aut).

rozwiązanie ich zapytań [Pietronudo i in. 2022; Chatterjee, in. 2021]. Na poziomie indywidualnym *Artificial Intelligence* wpłynęła na prawie każdą usługę, z której korzystają konsumenci, w tym opiekę zdrowotną, sprzedaż detaliczną oraz pomoc osobom starszym i osobom z niepełnosprawnościami [Shareef i in. 2021; Vieira i in. 2022]. Ostatnie prace podkreśliły, że atrybuty ludzkie i technologiczne sztucznej inteligencji skutkują interakcjami para–społecznymi i postrzeganiem inteligentnych zakupów przez konsumentów [Dwivedi i in. 2023].

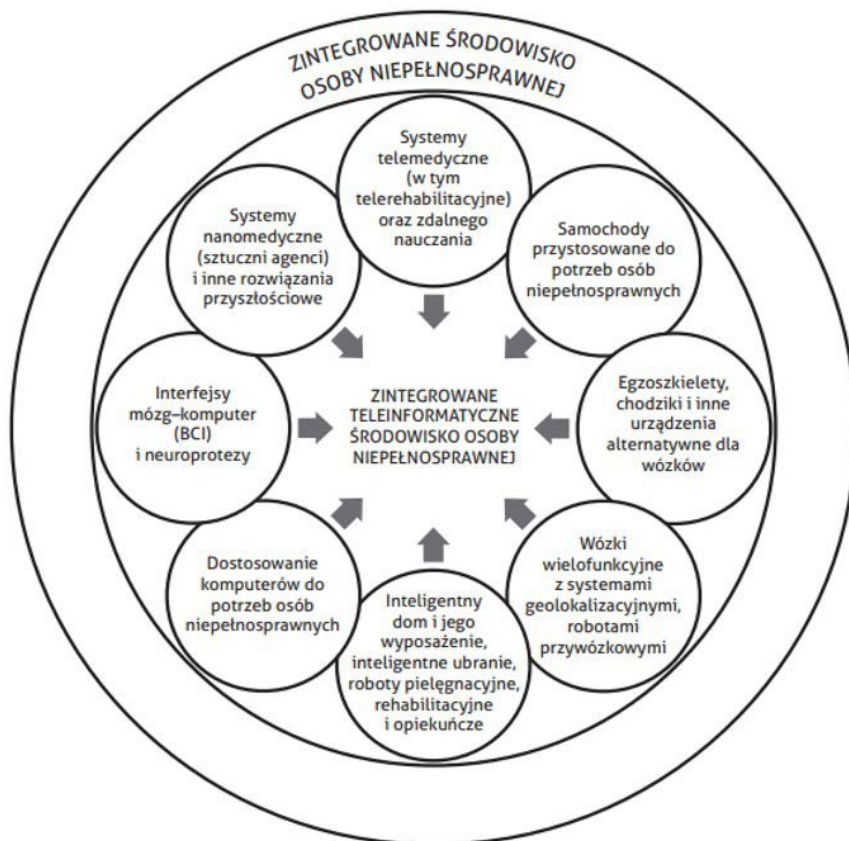
Stopniowo AI staje się niezbędnym wsparciem technologicznym dla codziennego życia społecznego jednostki. Większość prowadzonych badań nad *Ambient Intelligence* dotyczy istniejących już środowisk zintegrowanych (inteligentnego domu, inteligentnego ubrania, geolokalizacji czy systemów telemedycznych).

Emilia Mikołajewska i Dariusz Mikołajewski odnoszą się *do unikalnego połączenia wiedzy technicznej oraz znajomości sposobu doświadczania przez człowieka otaczającego świata* [Mikołajewska, Mikołajewski 2011: 207]. Opisują istniejące w środowisku AmI rozwiązania, w odniesieniu do pojedynczego użytkownika. Środowisko AmI w odniesieniu do osób z niepełnosprawnościami (ang. *People with Disabilities*, PwD) jest:

- autonomiczne – nie wymaga bezpośredniej ingerencji lub ciągłego nadzoru innych osób (wyjątek: rzadkie alerty);
- elastyczne – dostosowuje się do potrzeb i zwyczajów użytkownika m.in. potrzeby i możliwości komunikacyjne osób wymagających opieki (dzieci) lub osób ze szczególnymi potrzebami w tym zakresie (osoby z niepełnosprawnościami, osoby starsze);
- energooszczędne – korzysta z różnych dostępnych zasobów poprzez sieci tworzone ad hoc, nie obciążając innych sieci, z wyjątkiem użytkownika mobilnego;
- pracuje w tle – realizuje zadania, jedynie w razie potrzeb komunikując się z użytkownikiem lub systemami zewnętrznymi (żądania zewnętrzne, alerty, kontrola poprawności działania) [Mikołajewska, Mikołajewski 2009: 207].

Mimo, że Sztuczna Inteligencja tylko w ograniczonym zakresie potrafi poprawić fizyczne i poznawcze zdolności ludzi, to jednak może pomóc im osiągnąć w pełni ich cele. Przykładem mogą być rozwiązania obecnie wykorzystywane na przykładzie koncepcji zintegrowanego środowiska osoby niepełnosprawnej (Rysunek 1).

Rysunek 1. Rozwiązania obecnie wykorzystywane na przykładzie koncepcji zintegrowanego środowiska osoby niepełnosprawnej

Źródło: [Mikołajewska, Mikołajewski 2011: 207].

Model życia wspomaganego przez otoczenie dąży do opracowania skromnych inteligentnych systemów, które jakościowo pomagają użytkownikowi w jego życiu. Kluczową cechą systemu jest aktywność użytkownika. Codzienna egzystencja osoby z niepełnosprawnościami wiąże się z koniecznością poruszania się w świecie nie zawsze przyjaznym, często niezrozumiałym, będącym obszarem wielowymiarowych problemów i ograniczeń. Wiedza na temat związku między urządzeniami wykorzystywanymi na co dzień (ang. *Everyday technology*) w środowisku *Ambiance Intelligence* może przyczynić się do zrozumienia, w jaki sposób potencjalne bariery związane ze strukturami społecznymi i usługami, wpływają na możliwości osób z niepełnosprawnościami w zakresie aktywności i uczestnictwa w społeczeństwie [Smorczevska-Mickiewicz 2022].

PODSUMOWANIE

Wszechobecne narzędzia i urządzenia, których możliwości ulepszone są z dnia na dzień, zmieniły nasze nawyki i zwyczaje. Świadomość kontekstu, adaptacja, proaktywność oraz inne funkcje przewidziane w wizji Marka Weisera, stały rzeczywistością składającą się na przedstawioną w artykule *Ambiance Intelligence*.

AmI dąży do uproszczenia korzystania z technologii w celu poprawy jakości życia ludzi, a także poprawy sposobu, w jaki ludzie wchodzi w interakcje ze swoim środowiskiem. Dzięki automatyzacji możliwe jest wprowadzenie różnych rozwiązań, problemem jednak pozostaje kwestia: kiedy i w jakim stopniu użytkownik powinien mieć wyłączną kontrolę nad AmI. W gestii użytkownika AmI pozostaje niewątpliwie decyzja korzystania z usług technologicznych. Warto podkreślić, że w obliczu rosnącej ingerencji w prywatność, są jednostki, które decydują się na życie poza systemem, dlatego ważne jest, aby prawidłowo wybrać role przypisane systemowi i użytkownikowi. Potrzebne są rozwiązania, które pozwolą rozwiązać ten problem w sposób akceptowany zarówno dla dostawców, jak i użytkowników AmI.

Ambient Intelligence, mimo postawienia człowieka w centrum rozwoju innowacji wzbogacających jego życie, ogranicza obszar, w którym jednostka może liczyć tylko na siebie i społeczność, w której żyje. Dlatego pojawia się konieczność wzmacniania kontaktów międzyludzkich, zaufania i pewności siebie użytkownika AmI. Szczególną grupą społeczną są osoby starsze i osoby z niepełnosprawnościami. W ich przypadku rozwiązania zastosowane w *Ambiance Intelligence* wpływają na znaczącą poprawę jakości życia. Potwierdzono hipotezę, że Sztuczna Inteligencja skutecznie dostosowuje środowisko do potrzeb użytkownika. *Ambiance Intelligence* służy pomocą wszystkim, ponieważ każdy z nas (niezależnie od stanu zdrowia czy wieku), może napotkać przejściowe trudności związane ze zmęczeniem, stresem, pośpiechem. Wówczas rozwiązania dedykowane osobom z niepełnosprawnością, mogą pomóc także osobie sprawnej. Osoby zdrowe i sprawne bowiem również doświadczają bariery [Smorczevska-Mickiewicz 2022].

BIBLIOGRAFIA

- Aarts E. H. I., de Ruyter B.
 2009 *New research perspectives on Ambient Intelligence*, "Journal of Ambient Intelligence and Smart Environment", nr 1, s. 5-14.
- Adelstein F., Gupta S. K. S., Richard G., Schwiebert, L.
 2005 *Fundamentals of mobile and pervasive computing*, Nowy Jork.
- Augusto J. C. W.
 2007 *Ambient Intelligence: The Confluence of Ubiquitous/Pervasive Computing and Artificial Intelligence*, "Intelligent Computing Everywhere", s. 213-234.
- Augusto J. C. W.
 2009 *Past, Present and Future of Ambient Intelligence and Smart Environments*, "Communications in Computer and Information Science", nr 67, s. 11-18.
- Bacon J.
 2002 *Toward pervasive computing*, "IEEE Pervasive Computing", nr 1, z. 2, s. 84-86.
- Boroń W.
 2009 *Realizacja wizji „inteligencji otoczenia” w środowisku przemysłowym*, „Mechanizacja i Automatyzacja Górnictwa”, r. 47, nr 8, s. 19-37.
- Cai Y., Abascal J. (red.)
 2006 *Ambient Intelligence in Everyday Life*, "Lecture Notes in Computer Science", nr 3864, s. 67-85.
- Carneiro D., Pimenta A., Gonçalves S., Neves J., Novais P.
 2016 *Monitoring and improving performance in human-computer interaction*, "Concurrency and Computation: Practice and Experience", nr 28, s. 1291-1309.
- Chatterjee S., Rana N. P., Dwivedi Y. K., Baabdullah A. M.
 2021 *Understanding AI adoption in manufacturing and production firms using an integrated TAM-TOE model*, "Technological Forecasting and Social Change", nr 170.
- Dragoni N., Massacci F., Walter T., Schafer C.
 2009 *What the heck is this application doing? – A security-by-contract*

- architecture for pervasive services*, "Computer & Security", nr 28 (7), s. 566-577.
- Ducatel K., Bogdanowicz M., Scapolo F., Leijten J., Burgelma J. C.
2001 *Scenarios for Ambient Intelligence in 2010 (ISTAG 2001 Final Report)*, Sewilla.
- Dwivedi Y. K., Kshetri N., Hughes L., Slade E. L., Jeyaraj A., Kar A. K., Wright R.
2023 *So what if ChatGPT wrote it? Multidisciplinary perspectives on opportunities, challenges and implications of generative conversational AI for research, practice and policy*, "International Journal of Information Management", nr 71, 102642.
- Emiliani P. L., Stephanidis C.
2005 *Universal access to ambient intelligent environments: Opportunities and challenges for people with disabilities*, "IBM Systems Journal", nr 44 (3), s. 605-619.
- Garber J.
2006 *New paradigms for ubiquitous and pervasive applications*, Proc. of First Workshop on Software Engineering Challenges for Ubiquitous Computing, Lancaster.
- Kuhn T. S.
2011 *Struktura rewolucji naukowych*, tł. M. Szczubińska, J. Nowotniak, H. Ostromięcka, Warszawa.
- Makimoto T.
2013 *The Age of the Digital Nomad: Impact of CMOS Innovation*, "IEEE Solid-State Circuits Magazine", nr 5 (1), s. 40-47.
- Mikołajewska E., Mikołajewski D.
2011 *Zastosowanie medyczne systemów Ambient Intelligence*, "Acta Bio-Optica et Informatica Medica. Inżynieria Biomedyczna", nr 17, z. 3, s. 207-210.
- Mohamed A. M., Abdel-Badeeh M. S.
2014 *The Role of Ambient Intelligent Technology for Improving the Life Quality of Elderly*, "Egyptian Computer Science Journal", nr 38 (1), s. 71-78.

- Novais P., Villarrubia González G.
 2022 *Challenges and trends in Ambient Intelligence*, “Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing”, nr 11, s. 4405-4408.
- Peres R. S., Jia X., Lee J., Sun K., Colombo A. W., Barata J.
 2020 *Industrial Artificial Intelligence in Industry 4.0 – Systematic Review, Challenges and Outlook*, “IEEE Access”, nr 8.
- Pietronudo M.C., Croidieu G., Schiavone F.
 2022 *A solution looking for problems? A systematic literature review of the rationalizing influence of artificial intelligence on decision-making in innovation management*, “Technological Forecasting and Social Change”, nr 182.
- Punie Y.
 2003 *A social and technological view of Ambient Intelligence in everyday life: What bends the trend?*, The European Media and Technology in Everyday Life Network, 2000-2003.
- Shareef M. A., Kumar V., Dwivedi Y. K., Kumar U., Akram M. S., Raman R.
 2021 *A new health care system enabled by machine intelligence: elderly people’s trust or losing self-control*, “Technological Forecasting and Social Change”, nr 162.
- Smorczevska–Mickiewicz B.
 2020 *Innowacje społeczne jako paradygmat funkcjonowania organizacji na przykładzie startupów osób z niepełnosprawnościami*, [w:] *Nauka-Biznes-Gospodarka: kierunki współpracy*, vol. 1, red. J. Ruda, T. Bernat, Łódź, s. 71-87.
- 2022 *Inteligentne miasto przyjazne niepełnosprawności*, [w:] *Nauki społeczne w obliczu przemian: Zarządzanie, Ekonomia, Psychologia*, red. D. Kobyłański, M. Mrozek, E. Kurowicka-Roman, R. Stachyra, Łódź, s. 79-97.
- Vieira A. D., Leite H., Volochtchuk A. V. L.
 2022 *The impact of voice assistant home devices on people with disabilities: a longitudinal study*, “Technological Forecasting and Social Change”, nr 184.

Weiser M.

1993 *Some Computer Science Issues in Ubiquitous Computing*, “Communications of the Association for Computing Machinery”, nr 36 (7), s. 75-84.

Yi G., Loia V.

2019 High-performance computing systems and applications for AI, “The Journal of Supercomputing”, nr 75, s. 4248–4251.

Źródła internetowe:

Gillis A. S.

2022 *What is distributed computing?*, <https://www.techtarget.com/whatis/definition/distributed-computing> [dostęp: 10.08.2023].

Ramachandran V.

2021 *Guide to Ambient Intelligence (AMI) – Adoption, Use Cases and Opportunities*, <https://expersight.com/ambient-intelligence-adoption-use-cases-opportunities/> [dostęp: 10.08.2023].

AMBIENT INTELLIGENCE AS A LIVING ENVIRONMENT

Summary: Ambient Intelligence (AmI) enriches the environment with technology to create a System that makes decisions that benefit AmI Users, based on real-time information and historical data collected. This technology is considered to be the result of Artificial Intelligence (AI) collaboration with the Internet of Things (IoT). The paper presents the concept of Ambient Intelligence as a trend in the way humans dialogue with technology. The AmI paradigm tends to change some human activities by, among other things, automating tasks. However, it is not always easy to decide what to automate, when, and to what extent the user should have exclusive control over AmI. The purpose of this article was to discuss the impact of Ambient Intelligence on an individual's life. It was hypothesized that AI effectively adapts the environment to the user's needs. The method of systematic review of domestic and foreign literature was used to describe the mentioned phenomena, theories and concepts. The value of the article was to draw attention to the necessity of enhancing human contact, trust and confidence of the AmI User. Building a strong position of the user in an intelligent environment, however, should be consistent with the long-term stability of society and the environment.

Keywords: Ambient Intelligence, Ambient Intelligent Technology, Artificial Intelligence, paradigm, AmI User.

NESTLÉ'S GROUP IN TERMS OF THE FUNDAMENTAL RISKS. ASSESSMENT IN THE LIGHT OF THE CHANGING WORLD

Summary: The aim of the paper is the assessment of Nestlé's Group in terms of the fundamental risks. The following research problems were put forward: What is the diversification of Nestlé's Group in terms of the fundamental risks?; Which of the researched aspects of Nestlé's Group in terms of the fundamental risks have the highest, middle and the lowest level in the researched time scope? In the theoretical part of the paper were depicted the following issues: literature review; governance of climate-related risks and opportunities; governance at the level of management. In the studies were carried out: documentation, statistical, comparative, dynamics analysis. Nestlé has a robust risk profile and is among the most successful firms in the consumer goods industry. Because of its expansive geographical presence, robust research and development capabilities, and well-established brands, it has lower operational and country risk ratings than its competitors. However, there is reason for worry due to inadequate liquidity, which has an effect on the financial risk ratings. The inference process took place in the deductive way.

Keywords: Nestlé's Group, financial risk, industry risk, operational risk, country risk

INTRODUCTION

The Group's mission and its business plan will guide the adoption of a risk profile that the Group hopes to adopt. It seeks to produce value over the long term by striking a balance between achieving sustainable development and maximizing resource efficiency. Nestlé's choices and actions are

guided by the culture and values of the group, which are based on respect for oneself, for others, for diversity, and for the future. The strategy of “creating shared value” that the Group employs enables it to give priority to those aspects of the business that both maximize the wealth that is created for shareholders and nurture good social and environmental benefits. The Enterprise Risk Management (ERM) methodology that is used by the Nestlé Group is intended to evaluate and manage risks in order to minimize the possible effect that they might have and to assist the accomplishment of Nestlé’s long-term purpose and business plan. Once a year, the Group level conducts an evaluation that is top-down in nature. In parallel, a bottom-up evaluation is carried out, which ultimately leads to the aggregate of the many separate market assessments [Wondershare EdrawMind 2023].

This results in a strong awareness of the primary risks faced by the organization, which enables ownership to be assigned to drive particular activities around those risks and any applicable measures to be taken to manage those risks. In addition, Nestlé participates in conversations with various stakeholders from the outside world in order to have a deeper understanding of the problems that are most important to them. The degree to which external stakeholders are concerned is rated as part of the materiality evaluation, as is the possible effect on company. This helps to ensure that larger concerns related to sustainability are integrated into the risks and opportunities that are being considered within the firm. The duty for risk assessments and any efforts to mitigate them lies with the individual managers of each line of business. In most cases, the Executive Board will be the one to decide who is responsible for mitigating steps in the event that involvement at the Group level is necessary. In accordance with the structure of the Group’s governance, the complete Board is accountable for the supervision of risks. The group is dedicated to maintaining open communication and taking action about climate-related threats and possibilities [Zippia 2023].

The aim of the paper is the assessment of Nestlé’s Group in terms of the fundamental risks. The author presents the following research problems:

1. What is the diversification of Nestlé’s Group in terms of the fundamental risks?;
2. Which of the researched aspects of Nestlé’s Group in terms of the fundamental risks have the highest, middle and the lowest level in the researched time scope?

In the theoretical part of the paper were depicted the following issues: literature review; governance of climate-related risks and opportunities; governance at the level of management. The studies are carried out within the documentation, statistical, comparative, and dynamics analysis. The paper was prepared based on print, digital and electronic sources: reports, databases, books, textbooks, academic and trade journals, and scientific papers. The inference process took place in a deductive way.

LITERATURE REVIEW

Talking about the type of risk it should be mentioned such examples as operational; financial; industry, country risk. The term “operational risk” refers to the possibility of incurring a loss as a consequence of insufficient or failed internal processes, people, or systems, or as a result of external occurrences, as stated in the frequently recognized definition that was used in the European Directive [Daniel 2006]. According to Dersa, the concept of operational risks is extremely broad. It expresses all of the risks that can cause damage, loss, cost, created or suffered during the performance of the current activity of the company, including infrastructure, production cycles, distribution, logistics process, document management, and so on [Dersa 2015]. According to Danièle, operational risk takes into consideration legal and administrative risks, technical and technological risks, such as risks related with information systems, management, and processes, and environmental risks, such as economic, political, social, systemic, and climatic risks. Additionally, operational risk takes into account the possibility of loss due to natural disasters [Danièle 2006].

This is not a simple task since the accumulation of many hazards makes it difficult to properly identify operational risk. This is particularly true given that the manifestations of operational risk are often challenging to isolating. Operational risk may be described as the risk that does not rely on how a company is funded, but rather on how it conducts its business, explains Laurent [Laurent 2019; Mrozek 2022]. Internal risk (such as fraud), external risk (any uncontrolled external occurrence, such as a geopolitical crisis), and strategic risk (such as a price war driven by rivalry) are the three components that contribute to it. According to the International Standard ISO 31000, risk is defined as the “effect of uncertainty on objectives”, and risk management is defined as the “coordinated activities to direct and control an organization with regard to risk”, with these activities being an integral

part of the overall functioning of the company, including governance and leadership [ISO 31000 2018]. In order for risk management to be effective in helping the company accomplish its goals, its primary components should include principles, a framework, and processes. The biggest financial risk, as stated by Adachi-Sato and Vithessonthi, is a drop in the total investments made in the economy [Adachi-Sato, Vithessonthi 2021].

The neo-Keynesian treatment takes into consideration investments and thus expects, not always and not only the outflow of investments from the economy, but also the reduction in expenditures of enterprises and people, that is, the shift from consumption to saving of financial resources. However, this does not mean that the neo-Keynesian treatment always and only forecasts the outflow of investments from the economy [Mrozek, Niwicka 2023a]. This is due to the fact that the neo-Keynesian approach takes investments into consideration. When there are not enough investments made in the economy, potential growth possibilities are lost, making it more difficult to recover from a crisis. When there are not enough investments made in the economy, potential growth possibilities are lost [Adachi-Sato, Vithessonthi 2021].

In terms of the country risk, according to Viner, “country risk” is the risk of investing in a nation, which is reliant on changes in the business environment that may have a negative impact on operational earnings or the value of assets in a particular country [Viner 2011]. This risk is associated with investing in a country. In certain circles, this concept is also known as political risk. Country risk, on the other hand, is a more comprehensive word that, in most cases, solely refers to hazards that impact all multinational corporations (MNEs) operating inside a certain country. The research community has recently seen the emergence of a variety of sophisticated methodologies for evaluating the risk posed by countries. The heuristic method and the scientific method are the two primary methods to risk assessment. According to Robinson, a heuristic method is qualitative and subjective, and it relies on the collective judgment of individuals, but a scientific approach, as stated by Robinson, involves quantitative modeling and calls for formal training in the mathematics that is employed. It is necessary to have an understanding of what a risk analysis is in order to have an appreciation for the role that a risk assessment tool may play in assisting with the process of identifying and assessing risk. The process of detecting the possibility for prospective damage to occur to a certain set of assets or processes and evaluating the effect is referred to as risk analysis. However, there are several degrees of risk analysis,

and each one offers a unique perspective on the risk profile of an organization [Robinson 2011].

GOVERNANCE OF CLIMATE-RELATED RISKS AND OPPORTUNITIES

When it comes to the governance at the board level, the board is in charge of the strategy, organization, and supervision of climate-related concerns at Nestlé. Additionally, the board reviews the company's progress toward achieving its climate change objectives and targets. The Sustainability Committee of the Board examines Nestlé's environmental, social, and governance (ESG) agenda, as well as its progress toward its internal objectives in the area of sustainability, and how the company's long-term plan connects to its capacity to generate shared value. The Audit Committee is briefed on the specifics of the organization's non-financial reporting and given the opportunity to assess the limited assurance procedure for certain indicators that have been guaranteed. This divide not only underlines the significance of sustainability in the corporate governance structure of Nestlé, but it also makes it possible for Board members to devote time and attention to issues related to sustainability [Mrozek 2021; Fooddive 2023; S&P Global 2023].

GOVERNANCE AT THE LEVEL OF MANAGEMENT

The Executive Board of Nestlé is the entity responsible for the overall implementation of the sustainability strategy, which addresses climate-related concerns and includes the company's progress toward its objectives and targets pertaining to climate change. The Short-Term Bonus plan of the Executive Board includes chosen ESG-related key performance indicators (KPIs), with the aim of ensuring that Nestlé's sustainability policy is implemented in a targeted manner. This accounts for 15% of the objective. They are decided upon on an annual basis by the Compensation Committee and take into account certain performance metrics derived from the Company's ESG/Sustainability agenda. Concerning the climate in 2022, these issues relate to deforestation, the creation of recyclable plastic packaging, and a decrease in the amount of water used in its manufacturing. The ESG and Sustainability Council is an advisory body that provides assistance to the Executive Board. The Council offers recommendations to the Executive Board, takes decisions on behalf of the Executive Board within its assigned power, and provides

governance, strategic leadership, and execution assistance on climate-related concerns and other important ESG topics [OECD 2014; Donzé 2020].

It is in charge of coordinating the actions that are related to ESG sustainability and has supervision of the internal ESG sustainability data collection as well as the disclosures made to the outside. The ESG and Sustainability Council provides the Executive Board with advice on how to make choices that are informed and founded on research. Additionally, it is responsible for driving activities that are focused and aligned in order to deliver on Nestlé's ESG objectives, including the Net Zero Roadmap. The Executive Vice President (EVP) Head of Strategic Business Units and Head of Marketing and Sales of the Group serves as the organization's chairperson [Neste 2023].

The Environmental, Social, and Governance (ESG) and Sustainability Council is responsible for coordinating amongst the Zones, Globally Managed Businesses, and departments that are represented at the Executive Board level. The complete Executive Board is updated on its progress during monthly meetings held by this committee. At the operational level, the ESG Strategy and Deployment Unit is responsible for driving the adoption and execution of strategies in support of Nestlé's sustainability commitments. These strategies are developed with input from a team of sustainability specialists who work across functional lines. It oversees the collection of internal sustainability statistics as well as disclosures to the outside world, in addition to coordinating actions that are related to sustainability. In addition to this, it offers recommendations to the ESG and Sustainability Council. The ESG Strategy and Deployment Unit is responsible for reporting to the EVP Head of Operations, with the EVP Head of Strategic Business Units and the EVP Head of Marketing and Sales providing strategic supervision. It works in close conjunction with the functions that are responsible for financial reporting. The work that it does is supplemented by the efforts of other departments located inside the company, such as the Legal and Compliance department, the Public Affairs and ESG Engagement team, and strategic steering committees [Sustainalytics 2023].

ANALYSIS AND RESULTS OF THE RESEARCH

The research is carried out within the statistical, comparative, dynamics, and documentation analysis. The time scope of the study is 2022, but in some issues that was broadened. The results of the carried out research present important modifications between the research variables in the given

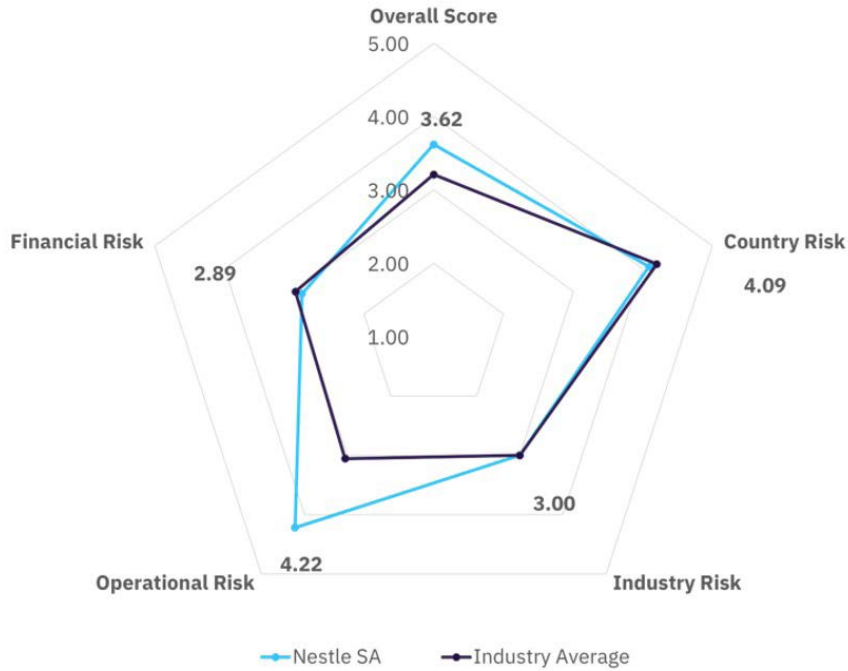
analyzed areas. The author takes into consideration such risk factors of the Nestlé's Group as: financial risk, industry risk, operational risk, country risk. The duty for risk assessments and any efforts to mitigate them lies with the individual managers of each line of business. In most cases, the Executive Board will be the one to decide who is responsible for mitigating steps in the event that involvement at the Group level is necessary. In accordance with the structure of the Group's governance, the complete Board is accountable for the supervision of risks. The Group is dedicated to maintaining open communication and taking action about climate-related threats and possibilities [Mrozek, Niwicka 2023b].

According to the results of analysis of the risk, Nestle has a robust risk profile and is among the most successful firms in the industry. Because of its expansive geographical presence, robust research and development capabilities, and well-established brands, it has lower operational and country risk ratings than its competitors. However, there is reason for worry due to inadequate liquidity, which has an effect on the financial risk ratings. The overall risk score for Nestle is 3.62, which, indicates that the company has a solid risk profile. The operational risk and country risk pillars of the organization have contributed to an increase in the overall risk profile of the company [Fitch Ratings 2023]. The financial risk ratings have taken a hit as a result of low liquidity as well as an excessive dependence on equities. Below was presented the figure 1. regarding the Nestle S.A. risk profile.

The unique risk assessment that Nestle employs takes into account not just one but all four of the following categories: country, industry, operational, and financial. The scores range from one to five, with one representing the lowest danger and five representing the greatest risk. Nestle is one of the top fifteen firms in the food industry, however the companies that lead the sector include Dali Foods Group, Calbee, and Foshan Haitian Flavoring Food [Fig. 1]. Nestle is one of the top fifteen companies in the food sector. In terms of the risk connected with countries, the corporation has a presence in a variety of territories, which protects it from the risk related with the economic and political elements of a particular location. The Americas provide 44.73 percent of the total revenue for the corporation, which is followed by Europe and MENA (29.10 percent) and Asia, Oceania, and Sub-Saharan Africa (29.10 percent) in that order. When broken down by nation, the United States brings in the most money (30.84%), followed by China (7.10%). 4.09 was the score that the corporation received for the nation risk. The risk associated with the food business is the one to which the firm is most exposed,

followed by the risk associated with the risk associated with non-alcoholic drinks [Financial Times 2023].

Figure 1. Nestle S.A. risk profile

Source: Infront Analytics; Macroaxis 2023 [access: 23.09.2023].

Sixty-six percent of Nestle’s income comes from the food industry, while the remaining percentage comes from sales of non-alcoholic drinks. The food and non-alcoholic beverage industries, both of which have low-profit margins and sluggish growth prospects, have an average industry risk score of 3, due to these factors. In terms of the operational risk, the size sub-pillar is what drives the operational risk score. This is due to the fact that the firm operates on a massive scale, selling more than 2,000 branded items in 186 different countries. Clients are more likely to remain loyal to the firm as a consequence of its robust brand portfolio and widespread awareness, which enables the business to keep clients despite the intense competition in the market. The operational score is also heavily influenced by the profitability margins. In terms of the financial risk, the total financial scores have been harmed as a result of the poor liquidity caused by the high inventory days. The firm

has raised its raw material and packaging material stockpiles in preparation for the possibility of delays to both sales and manufacturing. Due to the low debt-to-equity ratio, the firm places an excessive amount of reliance on its own equity, which may be both expensive and inefficient. The same factor has an effect on the scores used to measure the financial risk [Binti, Nur 2022; Mrozek 2023].

8.7% of growth was organic in nature. The price increase amounted to 9.5% and reflected the effect of cost inflation over the course of the previous two years. The real internal growth (RIG) was -0.8%, and portfolio optimization activities had a negative effect of around 60 basis points on the overall growth rate. RIG was also constrained because to the capacity limits that remained. In general, demand elasticity was restricted in relation to the measures taken on price. The expansion was widespread across the majority of regions and product types. Organic growth was 8.0% throughout developed markets, driven by price with negative RIG. Pricing and stable RIG were the primary contributors to the 9.6% organic growth seen in developing countries. Purina PetCare was the company that contributed the most to organic growth per product category. The company had good momentum for both its wet and dry food products. Friskies, Purina ONE, and Purina Pro Plan all experienced increases in the double-digit percentage range. Coffee sales increased by a high single digit, with good trends in sales across brands and a continuing recovery for out-of-home distribution channels. The Infant Nutrition segment saw double-digit growth, with contributions from a diverse range of products and geographic locations [CNBC 2023].

The dairy industry has seen high single-digit growth, thanks in large part to the robust demand for coffee creamers and reasonably priced fortified milks. The confectionery industry had double-digit growth, which was mostly driven by the continued success of the KitKat brand. Maggi, the market leader in this category, drove growth in the mid-single digits for prepared meals and cooking aids. Nestlé Health Science achieved growth in the low single digits during the second quarter, with a return to positive growth for vitamins, minerals, and supplements. Garden of Life and Pure Encapsulations were the companies that led the charge in this regard. In spite of temporary capacity difficulties for Perrier, the water category as a whole reported growth in the mid-single digits, driven by S. Pellegrino and Acqua Panna. The organic growth rate of retail sales remained strong at 8.0% across all channels. Sales made via online retailers increased by 13.5%, bringing their share of total Group sales up to 16.7% [Dairy Reporter 2023].

The rise of out-of-home channels via natural means was 17.1%. The disposal of the Gerber Good Start baby formula brand and the divestment of a majority ownership in Freshly were the two primary factors that contributed to the net divestiture's negative effect on sales, which was equal to a loss of 0.4%. As a consequence of the widespread appreciation of the Swiss Franc, the effect of foreign currency on sales was negative and accounted for 6.7% of the total. The sum of all sales that were recorded rose by 1.6% to reach CHF 46.3 billion [Bloomberg 2023].

CONCLUSIONS

Nestlé S.A., the biggest food business in the world, ranks fifth out of 38 corporations, revealing more information on its forced labor policies and practices than its peers across all topics. Nestlé's goods include chocolate, confectionery, and coffee, among other things. Nestlé ranks fifth because it has disclosed more information than its peers on all topics. When compared to 2016, the company made improvements by disclosing the list of palm oil suppliers it worked with, implementing a requirement that suppliers not use production targets or performance indicators that lead to forced labor or work above reasonable limits, and collaborating with the Issara Institute, which gives workers in its Thai seafood supply chains access to grievance mechanisms. Notably, the firm received the best ratings possible for the topics of traceability and risk assessment, in addition to monitoring, and it has strong and explicit agreements in place to address the issue of forced labor. The organization makes public its answers to the claims as well as the efforts it has taken to reduce hazards associated with forced labor going ahead. On the other hand, it did not reveal the consequences of the remediation for the workforce. The corporation might take more measures to mitigate the dangers of forced labor in its supplier chains, such as increasing its transparency and procedures on the subjects of buying practices, worker voice, and recourse.

The Group's mission and its business plan will guide the adoption of a risk profile that the Group hopes to adopt. It seeks to produce value over the long term by striking a balance between achieving sustainable development and maximizing resource efficiency. Group's choices and actions are guided by the culture and values of the group, which are based on respect for oneself, for others, for diversity, and for the future. The strategy of creating shared value that the Group employs enables it to give priority to those aspects of the business that both maximize the wealth that is

created for shareholders and nurture good social and environmental benefits. The Enterprise Risk Management (ERM) methodology that is used by the Nestlé Group is intended to evaluate and manage risks in order to minimize the possible effect that they might have and to assist the accomplishment of Nestlé's long-term purpose and business plan. In parallel, a bottom-up evaluation is carried out, which ultimately leads to the aggregate of the many separate market assessments. This results in a strong awareness of the primary risks faced by the organization, which enables ownership to be assigned to drive particular activities around those risks and any applicable measures to be taken to manage those risks. In addition, Nestlé participates in conversations with various stakeholders from the outside world in order to have a deeper understanding of the problems that are most important to them. The degree to which external stakeholders are concerned is rated as part of the materiality evaluation, as is the possible effect on company. This helps to ensure that larger concerns related to sustainability are integrated into the risks and opportunities that are being considered within the firm.

REFERENCES

Adachi-Sato M., Vithessonthi Ch.

2021 *Bank risk-taking and corporate investment: Evidence from the Global Financial Crisis of 2007-2009*, "Global Finance Journal", vol. 49.

Benoit A., Benoit J.

2004 *Mesure intégrée du risque dans les organisations*, Montréal.

Daniel A.

2006 *Éléments essentiels pour une bonne gestion du risque opérationnel*, "Revue d'économie financière", vol. 84, no 3, pp. 93103.

Darsa J.D.

2015 *Risques stratégiques et financiers de l'entreprise: Des enjeux majeurs pour l'entreprise*, ed. 2, Le Mans.

Donzé P.

2020 *The Advantage of Being Swiss: Nestlé and Political Risk in Asia during the Early Cold War, 1945-1970*, "Business History Review", vol. 94 (2), pp. 373-397.

ISO 31000

2018 *Risk Management: Guidelines*, International Organization for Standardization: Geneva.

Laurent P.

2019 *Risk Management*, ed. 2, "Management", Edition Dunod.

Mrozek M.

2021 *Branża rolnicza w kontekście ryzyka pogodowego a gospodarka*, [w:] *Poszerzamy Horyzonty*, t. 23, red. M. Bogusz, M. Wojcieszak, P. Rachwał, Słupsk, s. 14-23.

2022 *Some Financial Aspects of the Corporate Groups that Operate in Food Distribution and Specialized Retail in the COVID-19 Pandemic. Outline of the Determined Financial Indicators of Jerónimo Martins, SGPS, S.A.*, "Journal of Applied Economic Sciences", vol. 27, no. 2 (76), pp. 85-96.

2023 *Sustainable Strategies for Risk Management Process of Coca-Cola Company with Regard to Promote Climate Resilience Efforts and Agricultural Sustainability. Chosen Contexts*, "Journal of Environmental Management and Tourism", vol. 14, no 3 (67), pp. 778-786.

Mrozek M., Niwicka M.

2023a *Pfizer Inc.- an American multinational pharmaceutical and biotechnology corporation: business, industry and operations risk determinants*, [w:] *Prawo, ekonomia, zarządzanie*, red. M. Budnik-Minierska, D. Kobylański, R. Śpiewak, Łódź, s. 57-75.

2023b *Walmart Inc. in terms of the business risk factors-an American multinational retail corporation: the crucial matters*, [w:] *Prawo, ekonomia, zarządzanie*, red. M. Budnik-Minierska, D. Kobylański, R. Śpiewak, Łódź, s. 41-56.

Robinson J.

2011 *Operational risk management: A primer. The Definitive Handbook of Business Continuity Management*, 3rd ed., ed. A. Hiles, Chichester, pp. 66-70.

Viner P.

2011 *Operational risk management: Risk and consequences. The Definitive Handbook of Business Continuity Management*, 3rd ed., ed. A. Hiles, Chichester, pp. 74.

Internet sources

- Binti M. N., Nur F., 2022, *Study on Nestle Berhad in Malaysia: Performance and its Determinants*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4021277 [access: 22.08.2023].
- Bloomberg*, *Nestlé S.A.: Nestlé reports half-year results for 2023*, <https://www.bloomberg.com/press-releases/2023-07-27/nestle-s-a-nestle-reports-half-year-results-for-2023> [access: 22.08.2023].
- CNBC*, *KitKat and Nescafe owner Nestle says it's raised prices by nearly 10% so far this year*, <https://www.cnbc.com/2023/04/25/nestle-says-its-raised-prices-by-10percent-this-quarter.html> [access: 01.09.2023].
- Dairy Reporter*, *Nestle*, <https://www.dairyreporter.com/Article/2023/02/16/Nestle-s-net-profits-tumble-as-infant-nutrition-sees-double-digit-growth> [access: 23.09.2023].
- Infront Analytics*, *Risk Analysis of Nestle S.A.*, <https://www.infrontanalytics.com/fe-EN/01494ES/Nestle-S-A-/gprv-risk> [access: 04.09.2023].
- Financial Times*, *Nestlé document says majority of its food portfolio is unhealthy*, <https://www.ft.com/content/4c98d410-38b1-4be8-95b2-d029e054f492> [access: 11.09.2023].
- Fitch Ratings*, *Nestle SA*, <https://www.fitchratings.com/entity/nestle-sa-80361299> [access: 18.09.2023].
- Fooddive*, *Nestlé, Campbell Soup 'highly exposed' to climate risks, investor group warns*, <https://www.fooddive.com/news/nestle-campbell-soup-highly-exposed-to-climate-risks-investor-group-war/607277/> [access: 03.09.2023].
- Macroaxis*, *Nestle SA Value At Risk*, <https://www.macroaxis.com/invest/technicalIndicator/NSRGF/Value-At-Risk> [access: 16.09.2023].
- Neste*, *Risk management*, <https://www.neste.com/investors/corporate-governance/risk-management> [access: 12.09.2023].
- OECD*, *Risk Management and Corporate Governance*, <https://www.oecd.org/daf/ca/risk-management-corporate-governance.pdf> [access: 19.09.2023].

Procurement Leaders, Managing risks, priorities and talent: Nestlé's approach to the polycrisis, <https://procurementleaders.com/content/managing-risks-priorities-talent-nestle-procurement-polycrisis/> [access: 23.09.2023].

S&P Global, Reducing our carbon emissions to net zero may be our biggest challenge yet, https://www.spglobal.com/esg/perspectives/accelerate-to-zero?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=ESG_Risk_Search&utm_term=climate%20risk%20data&utm_content=534418150308&gclid=CjwKCAjwmbqoBhAgEiwACIjzEDTy5ix52O1nFmyOW0nepT5CciK1dZeLb-NKoUcnASKNb09wMjwgdB0Ca30QAvD_BwE [access: 23.09.2023].

Sustainalytics, Company ESG Risk Ratings, <https://www.sustainalytics.com/esg-rating/nestl-sa/1007910219> [access: 20.09.2023].

Zippia, Nestlé mission statement, <https://www.zippia.com/nestle-careers-32626/mission-statement/> [access: 21.09.2023].

GRUPA NESTLÉ W KONTEKŚCIE PODSTAWOWYCH RODZAJÓW RYZYKA. OCENA W ŚWIETLE ZMIENIAJĄCEGO SIĘ ŚWIATA

Streszczenie: Celem artykułu jest ocena Grupy Nestlé pod kątem ryzyk podstawowych. Postawiono następujące problemy badawcze: Jaki jest poziom zdewersyfikowania Grupy Nestlé pod względem ryzyk o charakterze podstawowym?; Które z badanych aspektów Grupy Nestlé pod względem ryzyk o charakterze podstawowym mają najwyższy, średni i najniższy poziom w badanym zakresie czasowym? W części teoretycznej artykułu przedstawiono następujące zagadnienia: przegląd literatury; zarządzanie ryzykiem i aspektami dotyczącymi klimatu; kierowanie na poziomie zarządu. W badaniach przeprowadzono analizę: dokumentacji, statystyczną, porównawczą, dynamiki. Nestlé S.A. posiada solidny profil ryzyka i należy do firm odnoszących największe sukcesy w branży dóbr konsumpcyjnych. Ze względu na swoją ekspansywną obecność geograficzną, solidne możliwości badawczo-rozwojowe oraz ugruntowaną markę, charakteryzuje się niższymi ocenami ryzyka operacyjnego oraz ryzyka krajowego niż jej konkurenci. Niepokój budzi jednak niewystarczająca płynność, która ma wpływ na ocenę ryzyka finansowego. Proces wnioskowania odbywał się metodą dedukcyjną.

Słowa kluczowe: Grupa Nestlé, ryzyko finansowe, ryzyko branżowe, ryzyko operacyjne, ryzyko krajowe

NATALIA ANNA WROŃSKA

UNIWERSYTET MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU

INSTYTUCJA ŁAWNIKÓW W POLSKIM PRAWIE NA PRZESTRZENI LAT

Streszczenie: Celem artykułu jest opisanie roli ławników w polskim prawie na przestrzeni lat. Udział czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości stanowi swoistego rodzaju gwarancję nienaruszalności praw obywateli i jest warunkiem *sine qua non* funkcjonowania demokratycznego państwa prawa. Pomimo, iż instytucja ta swoimi korzeniami sięga aż do czasów starożytnych, wciąż w mniejszym lub większym zakresie obowiązuje w polskim prawie. Świadczy to o potrzebie udziału ławników w gałęzi sądownictwa oraz pełnienia funkcji gwarancyjnej wobec całego przekroju społeczeństwa. Nadto, już konstytucja marcowa, uchwalona okresie w II Rzeczypospolitej, zawierała regulacje dotyczące ławników. Rola ławników jest regulowana przez różne przepisy prawa, dlatego też nie ma jednej, spójnej regulacji, w której została unormowana ta tematyka. *Notabene*, potrzeba kompleksowej regulacji sytuacji prawnej ławników, a więc także ich kwalifikacji do pełnienia danego stanowiska, stała się impulsem dla ustawodawcy do uchwalenia rozwiązań prawnych instytucji ławników w poszczególnych ustawach związanych z wymiarem sprawiedliwości.

Słowa kluczowe: ławnik, wymiar sprawiedliwości, prawo, instytucja

WPROWADZENIE

Prototyp roli ławnika w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości wykształcił się już w czasach starożytnej Grecji i starożytnego Rzymu. Mianowicie, to właśnie lud, nieposiadający wykształcenia prawniczego sprawował sądownictwo. Jednakże, wraz z kolejnymi przemianami w ówczesnej rzeczywistości, np. powstaniem Imperium Karolingów w Europie, zaczęto dostrzegać

konieczność wprowadzenia sądów feudalnych wraz z przedstawicielami zawodów prawniczych, którzy współpracowali z przedstawicielami z ludu. W państwie frankońskim rolę dzisiejszych ławników pełnili rachinburgowie, którzy podczas zgromadzenia ludowego, przedstawiali społeczeństwu wyrok, opierający się na *Lex Salica* lub *Lex Ribuaria*. Jednakże kolebką narodzin udziału czynnika społecznego w sądownictwie, jest Anglia. W tym kraju wyspiarskim, w XVI i XVII wieku, zaczęły rozwijać się ławy przysięgłych, które z reguły swoją działalność koncentrowały na sprawach karnych, rzadziej na problematyce cywilnej. Mianowicie, to ławy przysięgłych razem z sędzią zawodowym tworzą sąd przysięgłych [Waltoś, Hofmański 2020: 85-96]. Niewątpliwie, w czasach oświecenia ławy przysięgłych stanowiły przejaw humanitaryzmu wobec sądzonych. Co więcej, wprowadzenie przez króla angielskiego Karola II ustawy *Habeas Corpus Act*, zakazującej aresztowania osoby bez zezwolenia sądu stało się *novum* wobec ówczesnego wymiaru sprawiedliwości. Dlatego też, art. 22 ustawy *Habeas Corpus Act* okazał się szczególnie istotny w odniesieniu do ławy przysięgłych, ponieważ zgodnie z nim, dowody niewinności osoby były przedkładane do oceny ławie przysięgłych [Żurko 2022: 2]. Nadto, ruchy wolnościowe w XVIII. wiecznej Europie, sprawiły, iż w wielu państwach europejskich do systemów sądownictwa włączano ławy przysięgłych. Również we Francji została wprowadzona instytucja ławy przysięgłych, lecz z modyfikacjami. Mianowicie, zagorzałym przeciwnikiem ław przysięgłych był Napoleon, co skutkowało likwidacją ławy oskarżającej i nie uwzględniono jej we francuskim Kodeksie Karnym *Code d'instruction criminelle* z 1808 roku. Co więcej, jak pisze Jan Żurko w swoim artykule naukowym:

Napoleoński model ławy przysięgłych utrzymuje się we Francji do dziś, z tą różnicą, że w sądzie pierwszej instancji orzeka ława sześćoosobowa, a w sądzie apelacyjnym dziewięćoosobowa. Rozwiązania prawne, w tym także prawnoprocesowe, stanowiły inspirację dla ustawodawstwa karnopprocesowego w całej Europie [Żurko 2022].

Niewątpliwie, przemiany ustrojowe w państwach europejskich na przestrzeni wieków, wprowadziły liczne zmiany wymiaru sprawiedliwości, mimo to ławy przysięgłych występują w wielu krajach świata, np. Anglii, Stanach Zjednoczonych, Belgii czy we Włoszech.

REGULACJA INSTYTUCJI ŁAWNIKÓW W POLSCE W OKRESIE PRZED ROKIEM 1998

W Polsce instytucja ławników istniała już na przełomie XII i XIII wieku, kiedy to powstały sądy miejskie oraz sądy wiejskie, oparte na prawie niemieckim. Sąd miejski składał się z wójta i wybieranych przez lud ławników. Z kolei sąd wiejski, złożony był z:

dziedzicznego lub mianowanego przez pana sołtysa oraz wybieranych przez gromadę ławników. Sąd ten zasądził zgodnie z zasadami prawa niemieckiego (Zwierciadła saskiego), choć w praktyce najważniejsze było to, aby wyrok nie stał w sprzeczności z poczuciem sprawiedliwości (można to było zrealizować, o ile nie uderzał on w interesy pana). Sądy obradowały zwykle jesienią, w listopadzie, po wykonaniu najważniejszych prac polowych [Kopczyński 2011].

Niestety, lata zaborów i funkcjonowanie Księstwa Warszawskiego oraz Królestwa Polskiego, nie przyniosły, mimo reform w państwach europejskich, zmian w działaniu wymiaru sprawiedliwości. Państwa zaborcze obawiały się udziału czynnika społecznego w sądownictwie, a tym samym udziału Polaków, jako ławników, co mogło doprowadzić do zamieszek, a nawet powstań przeciwko rządzącym [Turek 2009].

Zmiany, jakie nastąpiły w polskim wymiarze sądownictwa, rozpoczęły się wraz z odrodzeniem państwa polskiego w 1918 roku, po ponad 123. latach zaborów. Mianowicie, Konstytucja marcowa z 1921 roku w art. 83 przewidywała, iż:

[...] do orzekania o zbrodniach, zagrożonych cięższymi karami i o przestępstwach politycznych będą powołane sądy przysięgłych. Czyny, podlegające sądom przysięgłych, organizację tych sądów i tok postępowania – określają szczegółowe ustawy [Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej].

Jednakże, orzekanie przez ławy przysięgłe, wiązało się ze stosowaniem prawa państwa zaborczego, ponieważ rozwiązanie polskie, czyli Kodeks Postępowania Karnego, weszło w życie dnia 19 marca 1928 roku. Polska ława przysięgłych została oparta na rozwiązaniu jury francuskiego. Jednakże od francuskiego jury polska ława różniła się zasadą zachowania tajemnicy przez przysięgłych na czas trwania sprawy [Szymański 2020: 97]. Ława przysięgłych w Polsce została zlikwidowana na mocy ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 roku

o Zniesieniu instytucji Sądów Przysięgłych i sędziów pokoju. Niewątpliwie, po 85 latach od czasu zniesienia ławy przysięgłych, jej zasadność może budzić wachlarz emocji. Mianowicie, nie zawsze głosy ławy przysięgłych były zasadne. Przykładem jest chociażby sprawa Wojciecha Lei, który został oskarżony o zabójstwo prostytutki. Przeprowadzone śledztwo dostarczyło wiarygodne dowody świadczące o winie oskarżonego, jednakże obrońca oskarżonego wygłosił emocjonującą mowę obronną, powołując się na to, że oskarżony miał bagnet, ale służył mu on do obrony ojczyzny. Ta iście patriotyczna wypowiedź przekonała ławę przysięgłych i w konsekwencji oskarżony został niewinny [Maziarz 2017: 330-333].

W okresie po II wojnie światowej, nie przywrócono instytucji ławy przysięgłych, ale wprowadzono instytucję ławników. Zgodnie z art. 59 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej uchwalonej przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 roku (dalej: Konstytucja z 1952 r.), rozpoznawanie i rozstrzyganie spraw w sądach odbywało się z udziałem ławników ludowych. Tak też ławnicy orzekali zarówno w sprawach karnych, jak i cywilnych w sądach I instancji. Wyjątki, kiedy nie brali udziału w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości, zostały określone w ustawie. Co więcej, art. 59 ust. 2 i 3 Konstytucji z 1952 r. stanowił, iż przy rozstrzyganiu spraw w sądach ławnicy ludowi mają równe prawa z sędziami oraz ławnicy ludowi pochodzą z wyboru. Ponadto, zasady i tryb wyboru ławników sądów powszechnych i szczególnych oraz ich kadencję określała ustawa. Konstytucja z 1952 r., zasadę udziału ławników w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości, wysunęła na pierwszy plan. Jednak, udział ławników w niemal wszystkich sprawach karnych, jak i cywilnych, jawił się tylko jako pro forma, gdy sprawa wywołana na wokandę dotyczyła szczegółowej znajomości regulacji prawnej. W dodatku:

[...] praktyka wykazywała, że – tak w postępowaniu karnym, jak i cywilnym – zbyt szeroko zakreślona zasada udziału ławników powodowała wyraźnie szkodliwe następstwa dla samego przebiegu postępowania sądowego, a mianowicie przewlekłość i nadmierne koszty postępowania związane z niestawiennictwem i nieobowiązkowością ławników, a ponadto fikcję zespołowości w orzekaniu [Świt 1972: 98].

Dlatego też, przewlekłość, jak i kosztowność udziału ławników w sądownictwie, doprowadziły do nowelizacji z dnia 20 marca 1958 r. przepisów postępowania karnego i cywilnego. Tą nowelizacją ograniczono udział ławników w sprawach cywilnych w postępowaniu przed sądami powiatowymi [Turek 2009]. Z kolei, szczegółowo tę tematykę uregulowano w ustawie z dnia 2

grudnia 1960 roku o ławnikach ludowych w sądach powszechnych (dalej ustawa o ławnikach ludowych). Mianowicie, zgodnie z art. 2 ustawy o ławnikach ludowych w zakresie orzekania ławnicy byli niezawisli, podlegali tylko ustawom oraz mieli z sędziami równe obowiązki i uprawnienia. Jednakże dodano także zapis, iż ławnicy nie mogą przewodniczyć na rozprawie i naradzie ani też nie wykonywać czynności sędziego poza rozprawą, naradą i wydaniem orzeczenia, chyba że ustawa stanowiła inaczej. Mimo szerokiej regulacji instytucji ławników przez ustawę o ławnikach ludowych, została ona uchylona w 1985 roku. Natomiast, przełomową regulacją okazała się nowelizacja prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, dotycząca występowania ławników zarówno w sądach I instancji, jak i II instancji, która zaczęła obowiązywać od roku 1985 roku.

Wejście w życie ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 roku, czyli Kodeksu postępowania karnego, wiązało się z ujednoczeniem prawa postępowania karnego (dalej KPK z 1969 r.) w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W sprawach karnych, stwierdzono, że zgodnie z art. 19 § 1 KPK z 1969 r., na rozprawie głównej sąd orzeka w składzie jednego sędziego i dwóch ławników. Jednak to do kompetencji Prezesa sądu, należała możliwość zarządzenia rozpoznania sprawy należącej do właściwości danego sądu jako pierwszej instancji w składzie trzech sędziów, jeżeli uznał to za potrzebne ze względu na szczególną zawłość sprawy. Zaś, w odniesieniu do kary śmierci, czyli najwyższego wymiaru kary, zgodnie z art. 19 § 2 KPK z 1969 r. sąd orzekał w składzie dwóch sędziów i trzech ławników. Natomiast, w stosunku do rozprawy odwoławczej oraz posiedzenia, art. 20 § 1 KPK z 1969 r. stanowił, że Prezes sądu mógł zarządzić rozpoznanie sprawy na posiedzeniu sądu pierwszej instancji w składzie jednego sędziego i dwóch ławników.

ROLA ŁAWNIKÓW W POLSCE WSPÓŁCZESNEJ

Dnia 6 czerwca 1997 roku została uchwalona ustawa Kodeks postępowania karnego (dalej KPK), która weszła w życie 1 września 1998 roku. Na wstępie należy podkreślić, że już na samym początku KPK w art. 3, została wyartykułowana zasada udziału czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. Co więcej, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, w art. 182 statuuje również udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. Nadto, w art. 4 ustawy z dnia 27 lipca 2001 roku prawo o ustroju sądów powszechnych (dalej USP), uregulowano kwestię ławników. Mianowicie w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości obywatele

biorą udział przez uczestnictwo ławników w rozpoznawaniu spraw przed sądami w pierwszej instancji. Co więcej, art. 4 § 2 USP statuuje, iż przy rozstrzyganiu spraw ławnicy mają równe prawa z sędziami i asesorami sądowymi. Z kolei, tak, jak sędziowie, ławnicy, zgodnie z art. 169 § 1 USP w zakresie orzekania są niezawiśli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom. Jednakże, pomimo niezawisłości, ławnicy nie posiadają innych prerogatyw sędziów, co wiąże się z regulacją z art. 169 § 2 USP, ponieważ ławnik nie może przewodniczyć na rozprawie i naradzie ani też wykonywać czynności sędziego poza rozprawą, chyba że ustawa stanowi inaczej.

Ważnym aspektem, którego nie można pominąć, jest także kwestia warunków, jakie musi spełnić dana osoba, aby zostać ławnikiem. Mianowicie, art. 158 § 1 USP wymienia szereg wymagań:

- posiadanie obywatelstwa polskiego i korzystanie z pełni praw cywilnych i obywatelskich;
- posiadanie nieskazitelnego charakteru;
- ukończenie 30 lat;
- zatrudnienie, prowadzenie działalności gospodarczej lub zamieszkanie w miejscu kandydowania co najmniej od roku;
- nieprzekroczenie 70 lat;
- bycie zdolnym, ze względu na stan zdrowia, do pełnienia obowiązków ławnika;
- posiadanie co najmniej wykształcenie średnie lub średnie branżowe.

Natomiast, art. 159 § 1 USP wymienia przeszkody do bycia ławnikiem, dlatego też ławnikiem nie mogą być:

- osoby zatrudnione w sądach powszechnych i innych sądach oraz w prokuraturze;
- osoby wchodzące w skład organów, od których orzeczenia można żądać skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego;
- funkcjonariusze Policji oraz inne osoby zajmujące stanowiska związane ze ściganiem przestępstw i wykroczeń;
- adwokaci i aplikanci adwokaccy;
- radcy prawni i aplikanci radcowscy;
- duchowni;
- żołnierze w czynnej służbie wojskowej;
- funkcjonariusze Służby Więziennej;
- radni gminy, powiatu i województwa.

Co ważne, zgodnie z art. 159 § 2 USP nie można być ławnikiem jednocześnie w więcej niż jednym sądzie. Nadto, USP wymienia także inne przypadki, w których mandat ławnika wygasa, np. zgodnie z art. 166 § 1 USP, w razie prawomocnego skazania ławnika za przestępstwo bądź wykroczenie, w tym również za przestępstwo lub wykroczenie skarbowe.

Niewątpliwie, instytucja ławnika, ma za zadanie bycie swojego rodzaju spoiwem między wymiarem sprawiedliwości, a odbiorem społeczeństwa. Ławnicy, są prekursorami prawa w miejscach pracy, o czym świadczy art. 175 § 1 i 2 USP. Mianowicie, ławnicy, którzy występują w danym sądzie wybierają radę ławniczą, do której zadań należy, podnoszenie poziomu pracy ławników i ich reprezentowanie oraz pobudzanie działalności wychowawczej ławników w społeczeństwie. Nadto, ławnicy pełnią także funkcję kontrolną, ponieważ ich zadaniem jest także zapobieganie rutynie, która może wystąpić w przypadku sędziów zawodowych. To właśnie ławnicy, mogą mieć odmienny pogląd na daną sprawę i w niektórych sytuacjach zaobserwować więcej niż profesjonalni praktycy. Ławnik jest także, jak pisze Jan Turek w artykule pt. *Sędzia – ławnik – przysięgły*, sędzią społecznym, który

w odróżnieniu od czynnika społecznego w sądach przysięgłych, jest uczestnikiem postępowania w zakresie ustalania i oceny faktów, ustalania winy, jak i wymiaru kary, oraz dokonywania subsumcji prawa do ustalonego stanu faktycznego. Ławnik jest więc sędzią „całoksztaltu” sprawy, przy jednoczesnym jednak dostrzeganiu podziału ról między sędzią zawodowym a społecznym [Turek 2009].

ŁAWNIK JAKO GWARANT DLA STRON W POSTĘPOWANIU KARNYM

W polskim modelu postępowania karnego istnieje model jednoosobowego orzekania na rozprawie głównej, zgodnie z art. 28 § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku Kodeks postępowania karnego (dalej KPK). Jednakże, ustawą z dnia 11 marca 2016 roku o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, wprowadzono zmianę dotyczącą składu orzekającego. Tak też, zgodnie z art. 28 § 3 KPK ze względu na szczególną zawłość sprawy lub jej wagę sąd pierwszej instancji może postanowić o jej rozpoznaniu w składzie trzech sędziów albo jednego sędziego i dwóch ławników. Nadto, zgodnie z art. 28 § 2 KPK w sprawach o zbrodnie sąd orzeka w składzie jednego sędziego i dwóch ławników. Natomiast, w sprawach

dotyczących przestępstw, za które ustawa przewiduje karę dożywotniego pozbawienia wolności, sąd orzeka w składzie dwóch sędziów i trzech ławników. Niewątpliwie, nie da się nie zauważyć, iż rola ławników jest mocno ograniczona. Reasumując, obligatoryjnie udział ławników jest zagwarantowany w sprawach o zbrodnie oraz gdy, karą jest dożywotnie pozbawienie wolności. *A contrario*, udział ławników jest fakultatywny, gdy zachodzi zawilość sprawy lub jej waga. W 2012 roku, w sprawach o przestępstwa, odsetek sprawach rozpoznawanych w składach ławniczych wynosił tylko 1% [Sejm VII kadencji druk sejmowy nr 870, s. 20].

ŁAWNICY W POSTĘPOWANIU CYWILNYM

Odnosząc się do udziału ławników w postępowaniu cywilnym, należy stwierdzić, iż ich udział jest również, jak w postępowaniu karnym, obligatoryjny w określonych przez ustawę przypadkach. Tak więc, art. 47 § 2 ustawy z dnia 17 listopada 1964 roku – Kodeks postępowania cywilnego (dalej KPC) statuuje, iż w pierwszej instancji sąd w składzie jednego sędziego jako przewodniczącego i dwóch ławników rozpoznaje sprawy enumeratywnie wymienione w art. 47 § 2 pkt 1 lit. a-c oraz w art. 47 § 2 pkt 12 lit. a-d. Między innymi, sprawy te dotyczą zakresu prawa pracy, np. ustalenia istnienia, nawiązania lub wygaśnięcia stosunku pracy, naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu i o roszczenia z tym związane oraz odszkodowania lub zadośćuczynienia w wyniku stosowania mobbingu. Natomiast, w postępowaniu nieprocesowym, zgodnie z art. 509 KPC, sprawy o przysposobienie w pierwszej instancji sąd rozpoznaje w składzie jednego sędziego i dwóch ławników. Nadto, w odniesieniu do głosowania w postępowaniu cywilnym, należy podkreślić, iż udział w niejawnej naradzie nad wyrokiem, dotyczy także ławników. Art. 324 § 2 KPC stanowi, iż przewodniczący zbiera głosy sędziów według ich starszeństwa służbowego, a ławników według ich wieku, poczynając od najmłodszego, sam zaś głosuje ostatni. Co więcej, wyrok zapada większością głosów. Zaś, sędzia, który przy głosowaniu nie zgodził się z większością, może przy podpisywaniu sentencji zgłosić zdanie odrębne. Możliwość zgłoszenia zdania odrębnego dotyczy także ławników, co ściśle koreluje z równością ich głosu, wobec głosów sędziów zawodowych. Ponadto, podpisanie wyroku jest warunkiem *sine qua non* dla jego bytu, lecz zgodnie z art. 330 § 2 KPC uzasadnienie wyroku w sprawie rozpoznawanej z udziałem ławników podpisuje tylko przewodniczący. W razie złożenia zdania odrębnego uzasadnienie wyroku podpisuje przewodniczący wraz z ławnikami.

UDZIAŁ ŁAWNİKÓW W SPRAWACH Z ZAKRESU PRAWA RODZINNEGO

Skład sądu w sprawach z zakresu prawa rodzinnego został określony w art. 47 § 2 pkt 2 KPC. Mianowicie, w pierwszej instancji sąd w składzie jednego sędziego jako przewodniczący, i dwóch ławników rozpoznaje sprawy ze stosunków rodzinnych o:

- rozwód;
- separację;
- ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa;
- rozwiązanie przysposobienia.

Jednakże, *prima facie*, zamknięty katalog kategorii rozpoznawanych spraw przez sąd rodzinny, może czasami prowadzić do rozbieżności. Jako przykład należy przywołać interpretację kwestii charakteru prawnego spraw o uregulowanie kontaktów dziadków z wnukami. Wiąże się to z tym, że:

część sądów rodzinnych uznaje, że sfera osobistej styczności z dzieckiem pozostaje poza władzą rodzicielską oraz nie wpływa na jej uszczuplenie i w konsekwencji rozpoznają one takie sprawy w składzie jednoosobowym. Niektóre zaś sądy przyjmują je za sprawy o ograniczenie władzy rodzicielskiej, rozpoznając je w składzie ławniczym [Turek 2009].

Mimo wątpliwości w judykaturze, ostateczne stanowisko zajął Sąd Najwyższy, który w uchwale z dnia 23 lipca 2008 roku [sygn. akt III CZP 74/08, OSNC 2009, nr 1, poz. 11], stwierdził, iż sprawy dotyczące regulacji kontaktów dziadków z wnukami rozpoznaje sąd pierwszej instancji w składzie jednego sędziego.

PODSUMOWANIE

Podsumowując tematykę instytucji ławników w polskim prawie na przestrzeni lat, należy stwierdzić, iż rola ławników nie jest bagatelna. Stanowi ona przejaw woli całego przekroju społeczeństwa, tym samym umożliwiając obywatelom pośrednio wpływ na wymiar sądownictwa. W 2004 roku, w badaniu przeprowadzonym przez CBOS, 42% badanych na pytanie czy ławnicy są w ogóle potrzebni w polskim sądownictwie, odpowiedziało raczej tak [CBOS 2004]. Natomiast, w 2017 roku, również w badaniu przeprowadzonym przez CBOS w odpowiedzi na pytanie czy lepsze jest rozstrzygnięcie

sporu przez instytucję rządową, która ma władzę czy przez postronnych ludzi, 52% ankietowanych opowiedziało się za rozstrzygnięciem przez instytucję, czyli niezawisły sąd [CBOS 2017]. Jednakże owy problem postrzegania instytucji ławników nie ogranicza się li tylko do porządku prawnego polskiego. Mianowicie, w wyrok ETPC z dnia 16 listopada 2010 roku [Skarga nr 926/05] Taxquet przeciwko Belgii, Europejski Trybunał Praw Człowieka

wskazał na bardzo istotny mankament werdyktów ławy przysięgłych w kontekście prawa do rzetelnego procesu, gwarantowanego przez art. 6 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Mankamentem tym jest brak uzasadnienia wyroku belgijskiej ławy przysięgłych, ponieważ prawo tego nie przewidywało [Żurko: 2022].

Mimo to, przy ocenie rzetelności procesu, należy wziąć pod uwagę aspekt zrozumienia przez oskarżonego, jak i przez szeroko rozumianą opinię społeczną, werdyktu ławy przysięgłych.

De lege lata w polskim prawie instytucja ławników jest uregulowana w USP, KPK oraz KPC. Jednakże w odniesieniu do spraw karnych, zmniejszenie roli ławników w procesie karnym oraz zminimalizowane rozpoznawanie spraw w składach ławniczych nie jest dobrym rozwiązaniem, choć niewątpliwie tańszym i mniej obciążającym fiskus. Mimo to, aby mówić o w pełni rzetelnym procesie należałoby *de lege ferenda* zwiększyć udział czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości.

Institucja ławników w prawie polskim na przestrzeni lat ulegała zmianom. Jednak z punktu widzenia sprawiedliwego procesu, jak i gwarancji, które wiążą się z istnieniem demokratycznego państwa prawa, rola ławników pełni zasadniczą funkcję oraz jej istnienie, chociażby w sprawach karnych, jawi się jako obowiązkowe.

BIBLIOGRAFIA

Maziarz J.

2017 *Sądy przysięgłych w II Rzeczypospolitej w praktyce Sądu Okręgowego w Krakowie*, Warszawa.

Szymański A., Kozerska E., Sadowski P. (red.)

2020 *Ze studiów nad tradycją*, Opole.

Świt T.

1972 *Postępowanie uproszczone w procesie karnym*, Warszawa.

Turek J.

2009 Ławnik – sędzia – przysięgły, „Monitor Prawniczy”, nr 24.

Waltoś S., Hofmański P.

2020 *Proces karny. Zarys systemu*, Wolters Kluwer, Warszawa.

Żurko J.

2022 *Historia ławy przysięgłych i jej przyszłość w sprawach karnych*, wyd. 5, Wrocław.

Źródła internetowe:

Badanie: Praworzadność w Polsce znika. Zaufanie do sądów takie jak w PRL-u, <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art19237651-badanie-praworzadnosc-w-polsce-znika-zaufanie-do-sadow-takie-jak-w-prl-u> [dostęp: 28.08.2023].

Centrum Badania Opinii Społecznych, *Co Polacy wiedzą o ławnikach*, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2004/K_139_04.PDF [dostęp: 28.08.2023].

Histmag – Od prawa recytowanego do pisanego, <https://histmag.org/Od-prawa-recytowanego-do-pisanego-10963> [dostęp: 24.08.2023].

Kopczyński M., *Ustrój sądów – prawo wiejskie*, 2011, https://www.wilanow-palac.pl/ustroj_sadow_prawo_wiejskie.html [dostęp: 24.08.2023].

Rzeczpospolita, *Ława przysięgłych czy ławnicy*, <https://www.rp.pl/opinie-prawne/art11746811-lawa-przysieglych-czy-lawnicy> [dostęp: 24.08.2023].

Zintegrowana Platforma Edukacyjna – *Początki średniowiecznych miast*, <https://zpe.gov.pl/a/sredniowieczne-miasto/DU57LYX8Q> [dostęp: 24.08.2023].

Akty prawne:

Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 44, poz. 267 z późn. zm.).

Kodeks Postępowania Karnego z dnia 19 marca 1928 r. (t.j. Dz. U. z 1939 r. Nr 8, poz. 44 z późn. zm.).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 roku (t.j. Dz. U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36 z późn. zm.).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 437 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1550 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 13, poz. 96 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 2 grudnia 1960 r. o ławnikach ludowych w sądach powszechnych (Dz. U. Nr 54, poz. 309 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 217 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. Zniesienie instytucji Sądów Przysięgłych i sędziów pokoju (Dz. U. Nr 24, poz. 213).

Orzecznictwo:

Uchwała SN z 23.07.2008 r., III CZP 74/08, OSNC 2009, nr 1, poz. 11.

LEGAL RESPONSIBILITY OF THE PARTIES TO THE EMPLOYMENT LAW RELATIONSHIP

Summary: The aim of the article is to describe the role of lay judges in Polish law over the years. The participation of the social factor in the administration of justice is a kind of guarantee of the inviolability of citizens' rights and is a sine qua non condition for the functioning of a democratic state ruled by law. Although this institution dates back to ancient times, it is still in force in Polish law to a greater or lesser extent. This proves the need for lay judges to participate in the branch of the judiciary and to perform a guarantee function towards the entire cross-section of society. Moreover, the March constitution, adopted in the period of the Second Polish Republic, contained regulations concerning lay judges. The role of lay judges is regulated by various legal provisions, therefore there is no single, coherent regulation in which this subject has been standardized. By the way, the need for a comprehensive regulation of the legal situation of lay judges, and thus also their qualifications to perform a given position, became an impulse for the legislator to enact legal solutions for the institution of lay judges in individual acts related to the administration of justice.

Keywords: juror, judiciary, law, institution

ODPOWIEDZIALNOŚĆ CYWILNA BIURA PODRÓŻY

Streszczenie: Celem artykułu jest pochylenie się nad kwestią odpowiedzialności biura podróży wobec klientów w prawie polskim za szkodę i krzywdę, którą konsument może doznać w związku z umową z tymże biurem. Niewątpliwie, w państwie prawa warunkiem *sine qua non* jest zapewnienie odpowiednich instrumentów chroniących interesy jednostki, majątkowych jak i niemajątkowych. Tak też jest w Polsce. Niestety nie każdy z konsumentów jest świadomy ochrony zapewnianej przez prawo. Z powodzeniem, w bazach danych orzeczeń wymiaru sprawiedliwości, widnieje już wiele wyroków sądów dotyczących tematyki turystyki oraz tych, związanych z uchybieniami świadczonych usług konsekwencji prawnych dla organizatorów wycieczek. Wraz ze wzrostem świadomości konsumentów wzrosnie skuteczność samego prawa, gdyż poszkodowani świadomi swojej sytuacji prawnej zaczną dochodzić swoich praw. Jest to niezwykle ważne ze względu na konieczność ograniczania nieuczciwych praktyk przedsiębiorców turystycznych. Praktyki te bowiem powinny być eliminowane z każdej dziedziny życia gospodarczego i społecznego, do których to obu turystyka bez wątpienia się zalicza.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność, szkoda, biuro podróży, prawo

WPROWADZENIE

Według danych statystycznych opublikowanych przez Główny Urząd Statystyczny liczba mieszkańców Polski odbywająca w roku przynajmniej jeden prywatny wyjazd turystyczny od 2020 roku sukcesywnie wzrasta (stat.gov.pl 2023). Podczas wyjazdów, tych prywatnych jak i służbowych, konsumenci mają ogromny wybór biur podróży, z których to ofert mogą skorzystać. W prawie polskim istnieją odpowiednie instrumenty prawne, chroniące konsumenta oraz podmiot profesjonalny zawierający umowę z biurem podróży.

Ochrona ta polega na obciążeniu biura podróży odpowiedzialnością cywilną w określonych sytuacjach. Nadto, organizację imprez i wycieczek turystycznych regulują ustawa z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych [(t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 511 z późn. zm.), dalej i.t.u.t.] oraz ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny [(t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm.), dalej: k.c.]. Przed rozpoczęciem rozważań należy przytoczyć definicję pewnych kluczowych terminów użytych w artykule. Konsumentem w rozumieniu k.c. jest osoba fizyczna dokonująca z przedsiębiorcą czynności prawnej niezwiązanej bezpośrednio z jej działalnością gospodarczą lub zawodową. Kontrahentem profesjonalnym będzie natomiast przedsiębiorca, którego definicja również znajduje swoje miejsce w k.c., jako podmiot prowadzący działalność gospodarczą lub zawodową.

Odpowiedzialność cywilną definiuje się w doktrynie jako wszelkie negatywne następstwa przewidziane za zdarzenia podlegające ujemnej kwalifikacji prawnej i są przypisywane określonemu podmiotowi w porządku prawnym [Banaszczyk 2015: 12]. Odpowiedzialność odszkodowawcza natomiast jest desygnatem odpowiedzialności cywilnej, której przesłankami są; pewne zdarzenie, szkoda (skutek szkodzący) oraz adekwatny związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy zdarzeniem a szkodą. Polski ustawodawca nie włączył do porządku prawnego definicji szkody. Jednakże, poprzez szkodę w polskiej doktrynie rozumie się uszczerbek w dobrach i interesach prawnie chronionych poniesiony, co do zasady, wbrew woli poszkodowanego [Sienkiewicz 1998: 62]. Przepisy k.c. rozróżniają szkodę majątkową i niemajątkową. Wraz z powstaniem szkody majątkowej aktualizuje się obowiązek świadczenia odszkodowawczego wobec poszkodowanego. Co więcej, szkoda majątkowa występuje pod dwoma postaciami. Pierwsza z nich to strata (łac. *damnum emergens*), a druga to utracone korzyści (łac. *lucrum cessans*). Przejawami straty jest rzeczywiste uszczuplenie majątku poszkodowanego, czyli pogorszeniu jego sytuacji materialnej. Utracone korzyści to te korzyści, które poszkodowany mógłby uzyskać, gdyby zdarzenie powodujące skutek szkodzący by się nie ziściło. Odnosząc się do szkody niemajątkowej, która nazywana jest przez prawo i doktrynę krzywdą, należy wskazać, iż powstaje ona w sytuacji naruszenia dóbr osobistych, które są chronione między innymi w k.c. Tak też, artykuł 24 § 1 k.c. statuuje, iż „[...] w razie dokonanego naruszenia może on [ten, którego dobro zostało naruszone] także żądać, ażeby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków [...]”. Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany

cel społeczny. Następnie § 2 wyżej wymienionego artykułu stanowi, że „jeżeli skutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa, poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych”. Jest to niezbędna podstawa dla naszych rozważań, by jak najpełniej przedstawić najnowsze rozwiązania prawne dostępne dla poszkodowanych kontrahentów biur podróży.

ODPOWIEDZIALNOŚĆ ODSZKODOWAWCZA *EX CONTRACTU*

Odpowiedzialność cywilna biur podróży jest odpowiedzialnością *ex contractu*, gdyż wynika z zawartej między stronami umowy. Jest ona dwustronnie zobowiązująca. Klient ma roszczenie o usługę turystyczną oraz obowiązek zapłaty, a biuro podróży przysługuje roszczenie o zapłatę oraz świadczenie usług zawartych w umowie. Usługi turystyczne to między innymi usługi noclegowe, wyżywieniowe oraz transportowe [stat.gov.pl 2023]. K. c. w art. 471 wskazuje, iż „dłużnik obowiązany jest do naprawienia szkody wynikłej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania, chyba że niewykonanie lub nienależyte wykonanie jest następstwem okoliczności, za które dłużnik odpowiedzialności nie ponosi”. W świetle przytoczonego artykułu biuro podróży odpowiedzialne będzie za niewywiązanie się z umowy w całości lub w części. W takiej sytuacji stronie, która zawarła z biurem umowę przysługuje roszczenie odszkodowawcze, które w praktyce sprowadza się zwykle do żądania spełnienia tego świadczenia w pieniądzu.

Umowa zawierana z biurem podróży jest wzajemna. Wzajemność umowy oznacza, że świadczenie jednej strony jest odpowiednikiem świadczenia drugiej. Wzajemność umowy niesie za sobą skutki prawne, które należy w części, adekwatnej do zawierania umów z biurem podróży przytoczyć. Poniższe rozważania nie będą się dotyczyć tylko konsumentów, ale również kontrahentów profesjonalnych. Z art. 491 § 1. k.c. wynika, iż w przypadku dopuszczenia się zwłoki w wykonaniu zobowiązania przez stronę umowy wzajemnej, druga strona może wyznaczyć jej odpowiedni dodatkowy termin do wykonania z zagrożeniem, iż w razie bezskutecznego upływu wyznaczonego terminu będzie uprawniona do odstąpienia od umowy. Co oznacza, iż gdyby przewoźnik biura podróży się spóźniał lub termin wycieczki się wydłużał, po wyznaczeniu kolejnego terminu i jego upływie możemy odstąpić od umowy bez konsekwencji. Możemy domagać się od biura podróży naprawienia szkody, wynikłej z tej zwłoki, bez wyznaczenia terminu dodatkowego.

Może się to wydarzyć na przykład, gdy dojechawszy na lotnisko dowiedzieliśmy się, iż odlot przesunięty jest na jutro, biuro podróży nie wystosowało odpowiedniej informacji, a my z tego względu musimy na własną rękę opłacić sobie nocleg.

Zgodnie z art. 492 k.c. jeżeli uprawnienie do odstąpienia od umowy zostało zastrzeżone w przypadku niewykonania zobowiązania w określonym terminie, w razie zwłoki możemy odstąpić od umowy bez wyznaczania terminu dodatkowego. *Per analogiam* zadziała zastrzeżenie umowne na wypadek niewykonania zobowiązania. Co ważniejsze, ten sam artykuł *in fine* zaznacza, że odstąpienie od umowy bez wyznaczania terminu jest zgodne z prawem w wypadku, gdy wykonanie zobowiązania przez jedną ze stron po terminie nie miałoby dla drugiej strony znaczenia ze względu na właściwości zobowiązania albo ze względu na zamierzony przez nią cel umowy, wiadomy stronie będącej w zwłoce. Może być to odpowiednia podstawa dla dochodzenia zwrotu i przez konsumentów i przez kontrahentów profesjonalnych. Wyobraźmy sobie przykład, gdy kontrahent profesjonalny miał wykupioną usługę turystyczną ze względu na jakieś wydarzenie biznesowe. Spóźnienie może w pewnych sytuacjach zniweczyć kompletnie cel jakim jest obecność na tym wydarzeniu, co jak najbardziej uzasadnia odstąpienie od umowy bez konsekwencji i zachowania terminu. Konsument natomiast mógłby m.in. chcieć skorzystać z pewnych usług ograniczonych czasowo, wziąć udział w sezonowej imprezie turystycznej czy po prostu wykorzystać urlop, który ma ograniczony i ustalony w czasie. Nie musi się wtedy godzić na spóźnioną wycieczkę.

Jeśli z jakiś powodów świadczenie usług turystycznych stało się niemożliwe wskutek okoliczności, za które biuro podróży ponosi odpowiedzialność, druga strona może, według swego wyboru, albo żądać naprawienia szkody wynikłej z niewykonania zobowiązania, albo od umowy odstąpić. W razie częściowej niemożliwości świadczenia, druga strona może od umowy odstąpić, jeżeli wykonanie częściowe nie miałoby dla niej znaczenia ze względu na właściwości zobowiązania albo ze względu na zamierzony przez tę stronę cel umowy, wiadomy stronie, której świadczenie stało się częściowo niemożliwe. Odstąpienie od umowy jest równe ze zwrotem wpłaconych na poczet usługi turystycznej pieniędzy. Jeśli stroną umowy jest konsument, to zwrot pieniędzy powinien nastąpić niezwłocznie.

ODPOWIEDZIALNOŚĆ ORGANIZATORA WYCIECZKI NA POSTAWIE USTAWY Z DNIA 24 LISTOPADA 2017 ROKU O IMPREZACH TURYSTYCZNYCH I POWIĄZANYCH USŁUGACH TURYSTYCZNYCH

Powyższe regulacje są mało konkretne, gdyż dotyczą ogólnie naprawienia szkody w prawie cywilnym i umów wzajemnych, a nie *stricte* umów z biurem podróży. Nie znaczy to, iż nie mają one zastosowania, wprost przeciwnie przytoczyliśmy je, gdyż kwestie naprawiania szkód oraz odstąpienia od umowy są podstawą w przedmiocie sprawy. Natomiast istnieją szczególne regulacje dotyczące usług turystycznych, które znaleźć możemy w dedykowanych ustawach. Przykładowo i.t.u.t. obarcza odpowiedzialnością za wykonanie usług turystycznych organizatora. Odpowiedzialność ta jest niezależna od tego, czy usługi te miały zostać zrealizowane przez samego organizatora, czy przez innych dostawców usług turystycznych. Podróżny powinien niezwłocznie zgłosić niezgodność usługi z umową. Organizator jest wtedy bowiem obowiązany do usunięcia niezgodności. W przypadku, gdy jest to niemożliwe lub wiąże się z niewspółmiernie wysokimi kosztami, podróżnemu przysługuje obniżka ceny. W sytuacji natomiast, gdy organizator nie usunie niezgodności w wyznaczonym przez podróżnego, rozsądnym terminie, podróżny może usunąć niezgodność sam, występując później o zwrot poniesionych, niezbędnych wydatków. Co więcej, podróżny nie musi wyznaczać terminu, jeżeli organizator odmówi usunięcia niezgodności lub gdy niezgodność powinna być usunięta niezwłocznie.

Jak przedstawiono wyżej, sam organizator może być obowiązany do świadczenia pewnych usług podczas imprezy turystycznej, co wynikać będzie bezpośrednio z umowy. Gdy jednak w tym zakresie dochodzi do uchybień jest obowiązany zapewnić świadczenie zastępcze, nie obciążając przy tym podróżnego kosztami. Świadczenie to powinno jakością odpowiadać świadczeniu zapisanemu w umowie. W razie rozbieżności w tej kwestii organizator turystyki przyznaje podróżnym odpowiednie obniżenie ceny imprezy turystycznej. Podróżny ma prawo odrzucić świadczenie zastępcze proponowane przez organizatora, gdy nie jest porównywalne ze świadczeniem pierwotnym lub gdy obniżka ceny jest nieodpowiednia. Oczywiście pewne niezgodności mogą być dla imprezy turystycznej tak istotne, że kontrahent biura podróży może nie wyrazić zgody na takie rozwiązanie, np. wycieczka z przewodnikiem była w zupełnie innym miejscu, niż to które było przedmiotem umowy. Podróżnemu przysługuje wtedy prawo do rozwiązania umowy o udział

w imprezie turystycznej bez opłaty za jej rozwiązanie. Podróżny, po odrzuceniu świadczenia zastępczego lub gdy propozycja świadczenia zastępczego jest niemożliwa, może uzyskać obniżenie ceny, odszkodowanie lub zadośćuczynienie. Przy czym o wszystko to może wnosić łącznie, mając na uwadze, iż przy odszkodowaniu musi wykazać szkodę materialną, a przy zadośćuczynieniu – krzywdę, którą poniósł, w związku z niewykonaniem lub nienależytym wykonaniem zobowiązania przez biuro podróży. Za przykład może posłużyć wyrok Sądu Rejonowego Gdańsk-Północ w Gdańsku z dnia 18 października 2019, sygn. akt I C 1364/18, w którym to Sąd uznał w pełni roszczenie powodów i co do wysokości odszkodowania, i co do wysokości zadośćuczynienia. Stan faktyczny polegał na niedogodnościach związanych z remontem w hotelu, który powodował m.in. nieprzyjemny hałas, ograniczenia w korzystaniu z różnych atrakcji np. z basenów, oraz niewygodnych zmian organizacyjnych w samym kompleksie hotelowym, w tym konieczność przemierzania całego kompleksu przy każdorazowej chęci skorzystania z usług hotelowych.

W przypadku imprez turystycznych obejmujących transport podróży międzynarodowych dodatkowo organizator zapewnia podróżnym transport równoważnym środkiem transportu, niezwłocznie oraz bez obciążania go kosztami. Gdyby transport powrotny nie był możliwy, organizator ponosi koszty zakwaterowania.

Artykuł 50 i.t.u.t. reasumuje odpowiedzialność organizatora imprezy turystycznej za każdy okres, w trakcie którego stwierdzono niezgodność. W ust. 2 przeczytamy, że „podróżnemu przysługuje odszkodowanie lub zadośćuczynienie za poniesione szkody lub krzywdy, których doznał w wyniku niezgodności”. Dodatkowo, ustawodawca zastosował tzw. przerzucenie ciężaru dowodu, gdyż w następnym artykule przeczytamy, iż to organizator musi udowodnić, że winę za niezgodność ponosi podróżny albo osoba trzecia, niezwiązana z wykonywaniem usług turystycznych objętych umową, a niezgodności związanej z działaniem osoby trzeciej nie dało się przewidzieć lub uniknąć, bądź też, że niezgodność została spowodowana nieuniknionymi i nadzwyczajnymi okolicznościami. Znow odszkodowanie lub zadośćuczynienie powinno być wypłacane niezwłocznie. Czynnikiem egzoneracyjnym, czyli zwalniającym z odpowiedzialności organizatora imprezy turystycznej, są więc wyłączna wina podróżnego, wyłączna wina osoby trzeciej przy której skutki działania były nieprzewidywalne bądź do uniknięcia, oraz *vis maior*. Są jednak sytuacje, w której, mimo iż okoliczności są nadzwyczajne i nieuniknione, wpisując się tym w *vis maior*, organizator turystyki i tak jest obowiązany do pewnych świadczeń podróżnemu. Art. 48 ust. 11 i.t.u.t. wskazuje, iż

w przypadku gdy niemożliwe jest zapewnienie powrotu podróżnego do kraju zgodnie z umową [...] z powodu nieuniknionych i nadzwyczajnych okoliczności, organizator turystyki ponosi koszty niezbędnego zakwaterowania podróżnego, w miarę możliwości o kategorii równoważnej do określonej w umowie o udział w imprezie turystycznej, przez okres do 3 nocy [Ustawa o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych].

Jest to odpowiedzialność za siłę wyższą. Organizator nie ma w tej sytuacji możliwości powoływać się na art. 50 ust. 3 pkt 3 i.t.u.t., gdyż przepis szczególny wyznaczył wyjątek. Zaznaczyć jednak należy, iż tym wyjątkiem nie będzie sytuacja, gdy przedsiębiorca świadczący usługi transportowe sam będzie mógł się na te okoliczności powołać. Mamy tu więc odesłanie do przepisów prawa lotniczego, drogowego i morskiego. Nie trzeba jednak się martwić koniecznością zapoznania się ze wszystkim przepisami prawa dotyczącego transportu, bowiem to na organizatorze ciąży obowiązek udowodnienia, iż przewoźnik również miał możliwość powołania się na *vis maior*. Dla przykładu jedynie wskażemy chociażby rozporządzenie (WE) nr 261/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lutego 2004 r. dotyczące zasad odszkodowania i pomocy dla pasażerów w przypadku odmowy przyjęcia na pokład albo odwołania lub dużego opóźnienia lotów, które uwzględnia przypadki, w których przedsiębiorca może powoływać się na nadzwyczajne okoliczności. Mimo, iż nie odpowiada za siłę wyższą nadal ma obowiązki względem podróżnego w przypadku opóźnienia, odwołania lotu i odmowy przyjęcia na pokład pasażera (art. 4-6 rozporządzenia). Ciężar dowodu znów położony jest na przedsiębiorcy transportowym.

Należy wskazać, iż przy zawieraniu umów z organizatorem usług turystycznych należy zwrócić uwagę na tzw. wzorce umów, czyli broszury, katalogi czy foldery, które przedstawiane są klientom. Informacje tam zawarte są elementem umowy, które wiążą konsumenta, chyba że sama umowa nie stanowi inaczej. Dlatego też tak istotnym elementem zawieranej umowy jest jej udzielenie na piśmie, w formie przystępnej i zrozumiałej dla potencjalnego klienta biura podróży. Oczywiście, we wzorcach umownych zdarzyć się mogą niedozwolone postanowienia umowne tzw. klauzule abuzywne. Klauzule te umieszczone przez przedsiębiorców turystycznych we wzorcach umownych kształtują prawa i obowiązki konsumenta w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami, rażąco naruszając jego interesy. Konsument, zważywszy, iż klauzule umieszczane są we wzorcach, nie ma na nie rzeczywistego wpływu. Konsument dostaje dokument do zapoznania się, po czym może go zaakceptować

będz też zrezygnować z zakupu usługi. Zważywszy na tak ograniczony czynnik negocjacji i oczywiście słabszą pozycję konsumenta klauzule abuzywne zostały nie tylko zabronione w k.c., ale przedstawiono jego otwarty, a mimo to rozbudowany katalog. Znajduje się on w art. 385(3) k.c. Taką klauzulą może być postanowienie o ograniczeniu odpowiedzialności biura podróży za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania, za szkody na osobie podróżnego, czy za wprowadzenie konsumenta w błąd przez agenta. Ciekawym przykładem jest wyrok, w którym klauzulą niedozwoloną próbowano ograniczyć odpowiedzialność za strajki, blokady dróg, czy postoje na granicach [Wyrok SOKiK z 21 lipca 2005 r. XVII AmC 89/2003]. Niedopuszczalne są klauzule przewidujące uprawnienie biura podróży do określenia lub podwyższenia ceny lub wynagrodzenia po zawarciu umowy bez przyznania konsumentowi prawa odstąpienia od umowy, czy też uzależnienie wykonania umowy od spełnienia przez konsumenta nadmiernie uciążliwych formalności. Niedozwolone są również klauzule wyłączające jurysdykcję sądów polskich lub poddające sprawę pod rozstrzygnięcie sądu polubownego polskiego lub zagranicznego albo innego organu, a także klauzule narzucają rozpoznanie sprawy przez sąd, który wedle ustawy nie jest miejscowo właściwy. Zakaz formułowania tych i innych tego typu postanowień znaleźć możemy w przepisach k.c., w orzecznictwach Sądu Powszechnego czy też Sądu Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Dzięki temu łatwiej nam określić, czy dane postanowienie jest abuzywne. Co więcej poruszana kwestia jest ważna. Materia zawarta w art. 385(1) § 1 k.c. statuuje, iż postanowienia niedozwolone nie wiążą konsumenta.

Wracając do tekstu i.t.u.t., rozdział VI opisuje obowiązki informacyjne wobec podróżnych. Organizator turystyki bądź agent udziela podróżnemu standardowych informacji za pośrednictwem odpowiedniego standardowego formularza informacyjnego. Jeśli usługa ta nie należy do standardu oferowanych usług, przedsiębiorca udziela podróżnemu w jasny, zrozumiały i widoczny sposób informacji dotyczących objęcia ochroną na wypadek niewypłacalności; wyłącznej odpowiedzialności za należyte, zgodne z umową wykonanie swojej usługi przez każdego usługodawcę z osobna; niestosowania do powiązanych usług turystycznych przepisów ustawy, które dotyczą wyłącznie imprez turystycznych. W i.t.u.t. zawarto również załączniki zawierające standardowe formularze informacyjne. W artykule 40 i.t.u.t. przedstawiono konieczne informacje do przekazania podróżnemu zanim ten zwiąże się jakąkolwiek umową. Informacje te nie mogą wprowadzać podróżnego w błąd. Co ważniejsze, jeżeli przed zawarciem umowy przedsiębiorca nie zrealizuje

obowiązków informacyjnych dotyczących dodatkowych opłat lub innych kosztów, o których mowa w przepisie, podróżny nie ponosi tych opłat lub kosztów. Ustawodawca przerzucił ciężar dowodu w zakresie realizacji obowiązków informacyjnych na przedsiębiorcę, co oznacza, że to przedsiębiorca turystyczny musi udowodnić, iż poinformował nas o kosztach, którymi chce nas obarczyć.

Przedsiębiorca turystyczny ma prawo dokonać jednostronnie zmiany warunków umowy o udział w imprezie turystycznej tylko w określonych przypadkach i tylko gdy zostało to zastrzeżone w umowie. Zmiana ta musi być bezpośrednim skutkiem zmiany: cen przewozu (tj. paliwa lub innych źródeł zasilania), wysokości podatków lub opłat przez osoby nie biorące bezpośredniego udziału w realizacji imprezy oraz kursy walut. Jednak by zastrzeżenie o możliwości zmiany warunków umowy było zgodne z prawem, przedsiębiorca turystyczny musi godzić się na sytuację, w której w razie korzystnej dla kontrahenta zmiany, zmiany cen i opłat również będą miały wpływ pozytywny na cenę usługi.

Odpowiedzialność biura podróży jest oparta na zasadzie ryzyka, przez co dany organizator usługi turystycznej odpowiada niezależnie za wykonanie wszystkich świadczeń z umowy o organizację usługi turystycznej [Rozwadowska-Kucka 2020]. Podsumowując roszczenia klienta, może on domagać się od biura podróży następujących roszczeń:

- usunięcia stanu niezgodności z umową;
- wykonania świadczenia zastępczego;
- odszkodowania;
- zadośćuczynienia za zmarnowany urlop;
- w przypadku odstąpienia od umowy, natychmiastowego powrotu do kraju [Rozwadowska-Kucka 2020].

Dodatkowo co ważne, wzorce umowne wiążą konsumenta tylko wtedy, gdy zostały dostarczone przed zawarciem umowy, a uchybienie obowiązku informacyjnego sprawia, że biura podróży nie mogą obarczać kontrahentów nadprogramowymi, tj. nieustalonymi w umowie, kosztami.

OBOWIĄZEK INFORMACYJNY

W tym miejscu należy pochylić się nad obowiązkiem informacyjnym trochę szerzej. Obowiązek informacyjny, który ciąży na organizatorze wycieczki

był szczególnie podkreślany w czasie trwania pandemii COVID-19 [gov.pl 2023]. Tak też, zgodnie z art. 40 i.t.u.t., organizator turystyki lub agent turystyczny, w przypadku, gdy impreza turystyczna jest sprzedawana za jego pośrednictwem, udziela podróżnemu, zanim podróżny ten zwiąże się jakąkolwiek umową o udział w imprezie turystycznej lub odpowiadającą jej ofertą, następujących informacji:

- dotyczących głównych właściwości usług turystycznych;
- kwotę lub procentowy udział przedpłaty w cenie imprezy turystycznej i termin jej wniesienia oraz termin zapłaty całej ceny, a także sposób dokonania zapłaty oraz wskazanie, jeśli wpłata jest przyjmowana na turystyczny rachunek powierniczy;
- cenę imprezy turystycznej łącznie z podatkami oraz w razie potrzeby z wszelkimi dodatkowymi opłatami i innymi kosztami lub – jeśli nie można zasadnie oczekiwać, aby koszty te zostały obliczone przed zawarciem umowy o udział w imprezie turystycznej – informację o rodzaju dodatkowych kosztów, którymi podróżny może zostać obciążony;
- minimalną liczbę osób wymaganych, aby impreza turystyczna się odbyła;
- termin powiadomienia podróżnego na piśmie o ewentualnym odwołaniu imprezy turystycznej z powodu niewystarczającej liczby zgłoszeń, jeśli jej realizacja jest uzależniona od liczby zgłoszeń;
- informację o prawie do rozwiązania przez podróżnego umowy o udział w imprezie turystycznej w każdym momencie przed rozpoczęciem imprezy turystycznej za stosowną opłatą oraz jej wysokości;
- ogólne informacje o obowiązujących przepisach paszportowych, wizowych i sanitarnych oraz o wymaganiach zdrowotnych dotyczących udziału w imprezie turystycznej;
- nazwę handlową i adres organizatora turystyki lub agenta turystycznego, a także ich numery telefonów lub adresy poczty elektronicznej;
- informację o ubezpieczeniach obowiązkowych lub dobrowolnym ubezpieczeniu na pokrycie kosztów rozwiązania przez podróżnego umowy o udział w imprezie turystycznej lub kosztów świadczenia pomocy, w tym kosztów powrotu do kraju w razie wypadku, choroby lub śmierci.

Dlatego też, w celu zapewnienia klientom pełnej informacji dotyczących ich wyjazdów, biura podróży są zobligowane do przestrzegania

przepisów ustawy o obowiązku informacyjnym. W razie braku jego dopełnienia, organizatorzy wycieczek są narażeni na negatywne konsekwencje. Artykuł 30 i.t.u.t. statuuje, iż to minister właściwy do spraw turystyki oraz marszałek województwa są upoważnieni do kontroli działalności prowadzonej przez przedsiębiorcę turystycznego. W przypadku obowiązku informacyjnego kontrola polega na monitorowaniu przestrzegania wobec podróżnych obowiązków informacyjnych, o których mowa w rozdziale VI i.t.u.t. Kiedy podczas danej kontroli marszałek województwa stwierdzi uchybienia, może on wezwać przedsiębiorcę do usunięcia w wyznaczonym terminie tychże uchybień. Ponadto, konsekwencją negatywnych działań przedsiębiorcy w zakresie braku obowiązku informacyjnego klienta i nieusunięcia uchybień jest wydanie decyzji administracyjnej przez marszałka województwa o wykreśleniu przedsiębiorcy turystycznego z rejestru i o zakazie wykonywania działalności objętej wpisem do rejestru przez okres 3 lat. Jak widzimy niedochowanie obowiązku informacyjnego może nieść za sobą znacznie dalej idące konsekwencje niż tylko straty finansowe w przypadku konieczności pokrycia opłat klienta, o których go nie poinformowano.

TABELA FRANKFURCKA

W celu ujednoczenia sposobu obliczania odszkodowania dla klientów w razie nienależytego wykonania umowy o świadczenie usług turystycznych przez biuro podróży, za przykładem sądownictwa niemieckiego, w polskim sądownictwie coraz częściej pojawia się Tabela Frankfurcka (Tabela 1). Tabela ta ujednocza sposób wyliczania odszkodowań za niezgodności i uchybienia występujące przy usługach turystycznych. Należy podkreślić, iż Tabela Frankfurcka nie ma mocy powszechnie obowiązującej w porządku prawnym krajów Unii Europejskiej, jednakże kraje europejskie często odwołują się do niej, przy konieczności obliczania wysokości odszkodowania zważywszy na jej praktyczność i względną racjonalność. W Polsce dokument ten został uznany przez Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów jako podstawa do obliczania odszkodowań za uchybienia w umowie z biurem podróży. Ustalenie stopy procentowej stanowiącej bonifikatę, czyli zmniejszenie ustalonej ceny usługi [Słownik PWN], obliczane jest od łącznej kwoty wycieczki.

Co ważne do tabeli tej odwołuje się również polskie sądownictwo. Przykładem może być wyrok z dnia 10 stycznia 2018 r. Sądu Rejonowego w Toruniu X Wydział Cywilny sygn. akt X C 3016/16 upr., gdzie powództwo

przeciwko firmie oferującej usługi turystyczne zostało w pełni uznane, dzięki porównaniu żądań strony powodowej do wyliczeń zgodnych z poniższą tabelą.

Tabela 1. Tabela Frankfurcka

Rodzaj usługi	Pozycja wad	Stopa procentowa	Uwagi
I. Nocleg	1) Różnica w odniesieniu do zarezerwowanego obiektu	10 - 25	w zależności od odległości
	2) Różnica w miejscowym położeniu (odległość od plaży)	5 - 15	
	3) Różnica w sposobie zakwaterowania w zarezerwowanym hotelu (hotel zamiast bungalowów, inne piętro)	5 - 10	
	4) Różnica w rodzaju pokoi: a) 2-os. Zamiast 1-os. b) 3-os. Zamiast 1-os. c) 3-os. Zamiast 2-os. d) 4-os. Zamiast 2-os.	20 25 20 - 25 20 - 30	decyduje to, czy zostały umieszczone razem osoby z tej samej rezerwacji, czy osoby nieznanne.
	5) Wady w wyposażeniu pokoju: a) za mała powierzchnia b) brak balkonu c) brak widoku na morze d) brak (własnej) łazienki / WC e) brak (własnego) WC f) brak (własnego) prysznicza g) brak klimatyzacji h) brak radia / TV i) zbyt mała liczba mebli j) uszkodzenia (pęknięcia, wilgoć, itp.) k) robactwo	5 - 10 5 - 10 5 - 10 15 - 25 15 10 10 - 20 5 5 - 15 10 - 50 10 - 50	w przypadku potwierdzenia / w zależności od pory roku w przypadku zgody przy rezerwacji przy rezerwacji w przypadku potwierdzenia / w zależności od pory roku w przypadku zgody.
	6) Awaria urządzeń zasilających: a) toaleta b) łazienka / boiler ciepłej wody c) awaria prądu / gazu d) woda e) klimatyzacja f) winda	15 15 10 - 20 10 10 - 20 5 - 10	w zależności od pory roku w zależności od piętra.
	7) Obsługa: a) całkowity brak b) złe sprzątnięcie c) niewystarczająca zmiana pościeli, ręczników	25 10 - 20 5 - 10	
	8) Niedogodności: a) hałas w dzień b) hałas w nocy c) przykre zapachy	5 - 25 10 - 40 5 - 15	
	9) Brak (potwierdzonych) czynników uzdrowiskowych (kąpiele termalne, masaże)	20 - 40	w zależności od rodzaju potwierdzenia projektu (np. urlop uzdrowiskowy).
II. Wyżywienie	1) Całkowity brak	50	
	2) Wady treściowe: a) monotony jadłospis b) niewystarczająca liczba ciepłych posiłków c) zepsute (nie nadające się do spożycia) posiłki.	5 10 20 - 30	
	3) Obsługa: a) samoobsługa (zamiast kelnera) b) długie czasy oczekiwania c) jedzenie zmianowe d) zabrudzone stoły e) zabrudzone naczynia, sztućce	10 - 15 5 - 15 10 5 - 10 10 - 15	
	4) Brak klimatyzacji w stolówce	5 - 10	w przypadku potwierdzenia.

Rodzaj usługi	Pozycja wad	Stopa procentowa	Uwagi
III. Pozostałe	1) Brak basenu lub zabrudzony basen odkryty	10 - 20	w przypadku potwierdzenia.
	2) Brak basenu krytego: a) w przypadku istniejącego basenu odkrytego b) w przypadku braku basenu odkrytego	10 20	w przypadku potwierdzenia o ile korzystanie możliwe jest ze względu na porę roku.
	3) Brak sauny	5	w przypadku potwierdzenia.
	4) Brak kortu tenisowego	5 - 10	w przypadku potwierdzenia.
	5) Brak pola do mini golfa	3 - 5	w przypadku potwierdzenia.
	6) Brak szkoły żeglarskiej, szkoły surfingu, szkoły nurkowania	5 - 10	w przypadku potwierdzenia.
	7) Brak możliwości jazdy konnej	5 - 10	w przypadku potwierdzenia.
	8) Brak opieki nad dziećmi	5 - 10	w przypadku potwierdzenia.
	9) Brak możliwości kąpieli w morzu	10 - 20	w zależności od opisu projektu i przewidywalnych rozbieżności.
	10) Zanieczyszczona plaża	10 - 20	
	11) Brak leżaków plażowych, parasoli przeciwsłonecznych	5 - 10	w przypadku potwierdzenia.
	12) Brak snackbaru lub baru plażowego	0 - 5	w zależności od zastępczych możliwości
	13) Brak plaży dla naturystów	10 - 20	w przypadku potwierdzenia.
	14) Brak restauracji lub supermarketu: a) przy wyżywieniu w hotelu b) przy samodzielnym wyżywieniu c) przy podróżach studyjnych z naukowym przewodnictwem	0 - 5 10 - 20 20 - 30	w przypadku potwierdzenia / w zależności od możliwych rozbieżności w przypadku potwierdzenia.
	15) Brak instytucji rozrywkowych (dyskoteka, klub nocny, kino, animatorzy)	5 - 15	w przypadku potwierdzenia.
	16) Brak butików lub deptaków	0 - 5	w zależności od możliwych rozbieżności.
	17) Brak wycieczek na ląd przy podróżach statkiem	20 - 30	udziałowej ceny podróży na dzień wycieczki na ląd.
	18) Brak pilota wycieczki: a) zwykła organizacja b) przy wycieczkach ze zwiedzaniem c) przy podróżach studyjnych z naukowym przewodnictwem	0 - 15 10 - 20 20 - 30	w przypadku potwierdzenia.
	19) Strata czasu przez konieczną przeprowadzkę: a) w tym samym hotelu b) do innego hotelu		udziałowa cena podróży za 1/2 dnia za 1 dzień.
IV. Transport	1) Odłot przesunięty w czasie o ponad 4 godziny	5	udziałowej ceny podróży za jeden dzień za każdą kolejną godzinę.
	2) Wady wyposażenia: a) niższa klasa b) znaczna rozbieżność od normalnego standardu	10 - 15 5 - 10	
	3) Obsługa: a) wyżywienie b) brak powszechnej w danej klasie lotu rozrywki (radio, film, itd.)	5 5	
	4) Zamiana środka transportu		udziałowa cena podróży przypadająca na opóźnienie w transporcie.
	5) Brak transferu z lotniska (dworca) do hotelu		koszty zastępczego środka transportu.

Źródło: Strona Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów.

PRAWO DO WYPOCZYNKU – ZADOŚĆUCZYNIENIE WYNIKAJĄCE Z PRZEPISÓW SZCZEGÓLNYCH

Kodeks Cywilny statuuje, iż w razie naruszenia dobra osobistego, na zasadach przewidzianych w kodeksie, poszkodowany może żądać zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. Przepis ten jednak nie wyklucza istnienia innej podstawy prawnej w ustawach szczególnych dla roszczenia o zadośćuczynienie. Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 19 listopada 2010 roku, stwierdził, iż przepis art. 11a ust. 1 ustawy o usługach turystycznych z dnia 29 sierpnia 1997 r. może być podstawą odpowiedzialności organizatora turystyki za szkodę niemajątkową klienta w postaci zmarnowanego urlopu.

Art. 11a. ust. 1. Organizator turystyki odpowiada za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy o świadczenie usług turystycznych, chyba że niewykonanie lub nienależyte wykonanie jest spowodowane wyłącznie: 1) działaniem lub zaniechaniem klienta; 2) działaniem lub zaniechaniem osób trzecich, nieuczestniczących w wykonywaniu usług przewidzianych w umowie, jeżeli tych działań lub zaniechań nie można było przewidzieć ani uniknąć, albo 3) siłą wyższą [Ustawa o usługach turystycznych].

Aktualnie treść tego przepisu wybrzmiewa w art. 48 i.t.u.t. przytoczonej wyżej.

Art. 48 ust. 1. Organizator turystyki ponosi odpowiedzialność za wykonanie usług turystycznych objętych umową o udział w imprezie turystycznej, bez względu na to, czy usługi te mają być wykonane przez organizatora turystyki, czy przez innych dostawców usług turystycznych [Ustawa o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych].

Utrwalone orzecznictwo, w tym Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej oraz Sądu Najwyższego wskazują jednoznacznie na odpowiedzialność organizatora turystyki *ex contractu* za szkody niemajątkowe (tj. krzywdy) w postaci tzw. zmarnowanego urlopu, czyli uszczerbku polegającego na braku oczekiwanej satysfakcji z wypoczynku [Wyrok Trybunału Sprawiedliwości z dnia 12 marca 2002 r.C-168/00].

Ważne jest jednak to, by zmarnowanie urlopu było oceniane przez obiektywne uchybienia warunkom umowy, a nie tylko indywidualnej wrażliwości konsumenta (patrz: nieudany pobyt w hotelu a naruszenie dóbr

osobistych, wyrok Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie – IV Wydział Cywilny Odwoławczy z dnia 24 maja 2022 r. IV Ca 752/21).

Ponadto, jak wskazuje Sąd Rejonowy Gdańsk-Północ w Gdańsku w wyroku z dnia 18 października 2019, powołując się przy tym na wyrok Trybunału Sprawiedliwości z dnia 12 marca 2002 r. w sprawie *S. L. versus TUI Deutschland GmbH*, to osiągnięcie korzyści niematerialnej w postaci wypoczynku, spokoju, relaksu, poczucia komfortu decyduje o skorzystaniu z usługi turystycznej przez konsumenta. Nieuzyskanie tych korzyści stanowi poniesiony przez konsumenta uszczerbek tj. utratę przyjemności z wypoczynku, za którą to przedsiębiorca turystyczny jest odpowiedzialny.

CENTRALNA EWIDENCJA ORGANIZATORÓW TURYSTYKI I PRZEDSIĘBIORCÓW UŁATWIAJĄCYCH NABYWANIE POWIĄZANYCH USŁUG TURYSTYCZNYCH

Na mocy art. 27 i.t.u.t. został wprowadzony obowiązek tworzenia i prowadzenia systemu teleinformatycznego obsługującego Ewidencję przez Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny, w ramach Turystycznego Funduszu Gwarancyjnego. Zaś na podstawie art. 24 wyżej wymienionej ustawy organem właściwym do prowadzenia tego rejestru jest marszałek województwa właściwy ze względu na siedzibę przedsiębiorcy turystycznego lub adres zamieszkania przedsiębiorcy turystycznego będącego osobą fizyczną, a w przypadku przedsiębiorcy zagranicznego, który utworzył na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oddział, zgodnie z przepisami ustawy z dnia 6 marca 2018 r. o zasadach uczestnictwa przedsiębiorców zagranicznych i innych osób zagranicznych w obrocie gospodarczym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, organem właściwym do prowadzenia rejestru jest marszałek województwa właściwy ze względu na siedzibę oddziału. Rejestr jest jawny i dostępny dla każdego. Ponadto, w rejestrze gromadzone są dane dotyczące przedsiębiorców, takie jak:

- zakres terytorialny wykonywanej działalności;
- forma zabezpieczenia finansowego oraz informacje o podmiocie udzielającym zabezpieczenia finansowego;
- terminy i wysokości przedpłat przyjmowanych przez przedsiębiorcę turystycznego od podróżnych;
- informacje o niewypłacalności przedsiębiorcy turystycznego;

- informacje o wszczęciu postępowania w sprawie wykreślenia z rejestru (gov.pl 2023).
- Co więcej, na podstawie art. 24 ust. 1 i.t.u.t. wpis o wniosek do rejestru następuje tylko po złożeniu przez zainteresowanego stosownego oświadczenia, zawierającego następujące dane:
- firmę lub nazwę przedsiębiorcy turystycznego, jego siedzibę i adres, a w przypadku, gdy przedsiębiorca turystyczny jest osobą fizyczną – adres zamieszkania;
- numer identyfikacji podatkowej (NIP), jeśli posiada;
- określenie rodzaju działalności;
- określenie zakresu terytorialnego wykonywanej działalności;
- wskazanie głównego miejsca wykonywania działalności objętej wpisem do rejestru oraz oddziałów;
- adres e-mail, jeśli posiada;
- numer telefonu, jeśli posiada.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż w celu ochrony konsumentów, a więc klientów biur podróży, owy rejestr umożliwia weryfikację czy dany przedsiębiorca prowadzący biuro podróży posiada wymagany prawem wpis do rejestru, a więc czy działa zgodnie z prawem.

PODSUMOWANIE

Tematyka odpowiedzialności cywilnej biura podróży jest ważnym aspektem ochrony turystów. Podstawowym aktem prawnym jest ustawa z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych. Turysta powinien być świadomy swoich praw, gdy planuje swój urlop z biurem podróży. Biuro podróży może zostać pociągnięte do odpowiedzialności odszkodowawczej. Odpowiedzialność ta opiera się na przepisach wspomnianej ustawy, ale również na Kodeksie Cywilnym. Dla wycenienia szkód stosuje się uregulowania zawarte w Tabeli Frankfurckiej, która ujednoliciła kwoty odszkodowania. Należy nadmienić, iż odpowiedzialność ta nie ogranicza się jedynie do strat finansowych, ale może obejmować również tzw. „zmarowany urlop”. W przypadku zmarowanego urlopu osoba poszkodowana może dochodzić swoich praw uzyskując zadośćuczynienie. Takie rozwiązanie stanowi pewne odejście od reguły w przypadku reżimu odpowiedzialności kontraktowej. Turysta jest również konsumentem, co sprawia, że prawo chroni go szczególnie. Dotyczy to takich zagadnień m.in. jak wzorce umowne, kwestie odstąpienia od umowy, obowiązek informacyjny przedsiębiorcy itp.

Umowy muszą jawić się jako jasne i przejrzyste, z wyraźnym odesłaniem do wzorców umownych, które zawierają inne postanowienia umowy. Należy pamiętać, że to osoba reprezentująca biuro podróży jest tą, która posiada wiedzę specjalistyczną i to właśnie do jej obowiązków należy szczegółowe poinformowanie klienta o danej usłudze. Rozsądny konsument przed skorzystaniem z usług biura podróży powinien chociaż w minimalnym zakresie zapoznać się ze swoimi prawami, wynikającymi zarówno z Kodeksu cywilnego jak i przepisów szczególnych, w celu uniknięcia nieprzyjemnych sytuacji w czasie planowanego urlopu.

BIBLIOGRAFIA

Banaszczyk Z.

2015 *Odpowiedzialność za szkody wyrządzone przy wykonywaniu władzy publicznej*, wyd. 2, Warszawa.

Źródła internetowe:

Rozwadowska-Kucka M., 2020, *Odszkodowanie za zmarnowane wakacje. Jak odzyskać pieniądze od biura podróży za nieudany urlop*, <https://www.rozwadowska-kucka.pl/blog/prawo-cywilne/odszkodowanie-zadoscuczynienie-za-zmarnowane-wakacje-urlop> [dostęp: 27.02.2023].

Słownik PWN, *Bonifikata*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/bonifikata;2552493.html> [dostęp: 02.03.2023].

Wyrok Trybunału Sprawiedliwości z dnia 12 marca 2002 r., sygn. C-168/00, Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową z tytułu niewykonania lub nienależnego wykonania usługi turystycznej (Simone Leitner przeciwko TUI Deutschland GmbH & Co. KG), <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/15715?show=full> [dostęp 02.03.2023].

Akty prawne:

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 511 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 2211 z późn. zm.).

LIABILITY OF THE TRAVEL AGENCY

Summary: The aim of the article is to focus on the issue of the responsibility of the travel agency towards customers, among others on the level of loss of pleasure from rest, liability for wasted vacation, and other issues present in Polish law. Undoubtedly, in a state ruled by law, the condition *sine qua non* is to ensure the right to a court for everyone. Unfortunately, only some consumers are aware of such an opportunity. Successfully, in the databases of judicial decisions, there are already many court judgments on the subject of tourism and the related legal consequences for tour operators. With the increase in customer awareness, it is possible to ensure legal stability in relation to consumers of travel agencies, and thus an increase in demand for this type of activity. Therefore, legal awareness ensures the possibility of pursuing one's claims against travel agencies, thus combating the unfair conduct of persons responsible for running a business – travel agencies.

Keywords: liability, damage, tourism, law

ISBN 978-83-67959-18-6